

Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

Г. Г. Яковенко

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ
ДИСЦИПЛІН**

Навчально-методичний посібник

Харків
ХНАДУ
2017

УДК 378. 016 : 3] (075)
ББК 74. 586. 6.37я73
Я 47

Рекомендовано до друку Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 6 від 16.10. 2017 р.)

Рецензенти: *Л.Т. Рябовол*, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;
Т.Ю. Місостов, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Автор
Яковенко Г.Г., кандидат історичних наук, доцент

Яковенко Г.Г.
Я 47 Методика навчання суспільствознавчих дисциплін: навчально-методичний посібник. – Харків: ХНАДУ, 2017. – 164 с.

Посібник містить програму, конспект лекцій, плани семінарських занять та різнорівневі запитання і завдання для контролю та самостійної роботи студентів.

Для студентів педагогічних навчальних закладів, учителів історії, викладачів внз, коледжів.

УДК 378. 016 : 3] (075)
ББК 74. 586. 6.37я73

©Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2017
© Г.Г. Яковенко, 2017

ВСТУП

Даний курс спрямований на з'ясування специфіки викладання та формування у студентів основних навичок проведення уроків суспільствознавства. Назва «суспільствознавство» є узагальненням тих шкільних курсів, які мають філософську основу і викладаються в сучасних школах як «Людина і світ», «Філософія», «Основи філософських знань» та ін. Викладання дисципліни передбачає проведення лекцій, практичних занять і самостійну роботу студентів. Лекції проводяться в основному за допомогою методу усного викладу з елементами проблемності навчальної інформації та бесіди (на основі обговорення практичних ситуацій з реального навчального процесу – викладання суспільствознавчих дисциплін). У лекційному курсі основний акцент зроблено на теоретичних проблемах організації та проведення уроків з суспільствознавчих дисциплін.

На історичному факультеті Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди курс «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін» є нормативною навчальною дисципліною та вивчається на IV курсі. Згідно з навчальним планом курс «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін» вивчається в обсязі 90 годин протягом 8-го семестру. Курс розподілено на 2 модулі. Робочим навчальним планом вивчення дисципліни передбачено наступні види діяльності: лекції, семінарські заняття, виконання індивідуальних завдань та самостійне вивчення окремих питань курсу. На денному відділенні аудиторні заняття становлять 36 год., з них: лекції – 20 год., семінарські заняття – 16 год.; самостійна робота – 54 год. Аудиторні заняття для студентів заочної форми навчання становлять 10 годин, з яких: лекції – 6 год.; семінари – 4 годин; самостійна робота становить 80 год. Порядок вивчення курсу визначено робочою програмою. По закінченні вивчення дисципліни передбачено проведення підсумкового контрольного заходу – заліку.

Предмет вивчення навчальної дисципліни є система навчання суспільствознавства, що містить взаємопов'язані компоненти (зміст, організацію, результати навчання тощо) і закономірні зовнішні і внутрішні зв'язки цієї системи, які обумовлюють її функціонування. Міждисциплінарні зв'язки з предметами суспільствознавчого циклу – економікою, філософією, історією, політологією, правознавством, соціологією, а також з віковою педагогікою та психологією. Дисципліна «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін» відноситься до базової частини професійного циклу. Вона є педагогічною

дисципліною, яка розглядає процес викладання суспільствознавчих дисциплін (передусім, Правознавство, Соціологія, Культурологія, Політологія, Духовна сфера суспільства), має міждисциплінарний зв'язок з такими дисциплінами як: «Педагогіка і психологія» та «Методика навчання історії». Вивчення дисципліни здійснюється на основі системи знань, умінь і навичок компетентностей, сформованих в результаті освоєння дисципліни «Педагогіка і психологія». Зміст дисципліни є основою для подальшого проходження педагогічної практики студентів. Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки; Напрямок підготовки : 6.020302 Історія.

Метою викладання навчального курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін» є формування уявлення студентів про закономірності і специфіку навчання суспільствознавчих дисциплін, про історію розвитку, значення і місце суспільствознавства в системі загальної і професійної освіти, а також розвинути педагогічні компетенції майбутніх учителів у галузі викладання суспільствознавчих курсів. Завдання дисципліни: ознайомити з програмами суспільствознавчих курсів, з логікою і змістом, підручників, методичних посібників з суспільствознавчих дисциплін (суспільствознавство, економіка, право, політологія, етика, естетика та ін.); сприяти формуванню уявлень студентів про методи, організовані форми та засоби викладання суспільствознавчих дисциплін в школі; показати роль учителя суспільствознавства, напрями і потенціал його творчого пошуку в процесі викладання дисциплін і позакласної діяльності; сформувати навички педагогічних розробок, моделювання і планування занять з суспільствознавчих курсів і їх структурних елементів (дидактичних одиниць), професійні навички учителя суспільствознавчих дисциплін.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні: **знати:** історію становлення шкільної освітньої галузі «Суспільствознавство»; сучасні підходи до цілей, структури та змісту шкільних суспільствознавчих дисциплін; нормативні джерела змісту суспільствознавчих дисциплін – програми і навчально-методичного комплексу з курсу; специфіку організації навчального процесу із вивчення суспільствознавчих дисциплін; основні методичні засади створення і викладання курсу; методику формування системи понять, категорій, закономірностей; методику виховної роботи вчителя-суспільствознавця;

вміти: володіти прийомами формування в учнів світоглядних ідей; засвоїти специфіку формування філософських, економічних,

соціологічних знань; застосовувати сучасні освітні технології при викладанні суспільствознавчих дисциплін. У процесі освоєння дисципліни студент повинен оволодіти наступними загальнокультурними компетентностями: володінням культурою мислення, здатністю до узагальнення, аналізу, сприйняттям інформації, постановкою мети і вибору шляхів її досягнення; здатністю розуміти значення культури як форми людського існування і керуватися у своїй діяльності базовими культурними цінностями, сучасними принципами толерантності, діалогу і співпраці; здатністю використати знання про сучасну природничо-наукову картину світу в освітній і професійній діяльності; здатністю логічно вірно вибудовувати усну і письмову мову; готовністю до взаємодії з колегами до роботи в колективі; готовністю використати основні методи, способи і засоби отримання, зберігання, переробки інформації, готовністю працювати з комп'ютером як засобом управління інформацією; здатністю працювати з інформацією в глобальних комп'ютерних мережах; готовністю використати нормативні правові документи у своїй діяльності; готовністю до толерантного сприйняття соціальних і культурних відмінностей, шанобливого та дбайливого ставлення до історичної спадщини і культурних традицій; здатністю використати навички публічної мови, ведення дискусії і полеміки.

Крім того, студенти повинні опанувати такими **професійними компетенціями** як: усвідомлення соціальної значущості своєї майбутньої професії, мотивацією до здійснення професійної діяльності; здатністю використати систематизовані теоретичні і практичні знання гуманітарних, соціальних і економічних наук при вирішенні соціальних і професійних завдань; здатністю нести відповідальність за результати своєї професійної діяльності; здатністю розробляти і реалізовувати навчальні програми базових і елективних курсів в різних освітніх установах; здатністю вирішувати завдання виховання і духовно-морального розвитку особистості учнів; готовністю застосовувати сучасні методики і технології, методи діагностування досягнень для забезпечення якості навчально-виховного процесу; здатністю здійснювати педагогічний супровід процесів соціалізації і професійного самовизначення учнів та підготовки їх до свідомого вибору професії; здатністю використати можливості освітнього середовища для формування універсальних видів навчальної діяльності і забезпечення якості навчально-виховного процесу; готовністю до взаємодії з учнями, батьками, колегами, соціальними партнерами;

здатністю організовувати співпрацю учнів, підтримувати активність і ініціативність, самостійність старшокласників, їх творчі здібності; здатністю розробляти і реалізовувати, з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду, культурно-просвітницькі програми; здатністю виявляти і використати можливості регіональній культурного освітнього середовища для організації культурно-просвітницької діяльності.

Очікувані результати: студенти мають засвоїти суть і структуру освітніх процесів; особливості педагогічного процесу в умовах полікультурного і поліетнічного суспільства; теорії і технології навчання, виховання і духовно-морального розвитку особистості. У студентів-істориків повинні сформуватися уявлення та система знань: про предмет, цілі і завдання навчання суспільствознавчих дисциплін в системі середньої загальної освіти і професійної освіти (основного і додаткового), місці і ролі суспільствознавства в системі загальної і професійної освіти особи; про історію і тенденції розвитку суспільствознавства як навчальної дисципліни; про зміст програм, специфіку форм, засобів і методів навчання суспільствознавчих дисциплін; про вимоги до освоєння дисципліни в навчальних умовах різного рівня. У результаті засвоєння дисципліни студент повинен уміти використовувати методи психологічної і педагогічної діагностики для вирішення професійних завдань; враховувати в педагогічній взаємодії особливості індивідуального розвитку учнів; проектувати навчально-виховний процес з використанням сучасних технологій, що відповідають загальним і специфічним закономірностям й особливостям вікового розвитку особистості; використати в навчально-виховному процесі сучасні освітні ресурси; організувати позаурочну діяльність учнів. У результаті засвоєння дисципліни студенти повинні оволодіти: способами орієнтації в професійних джерелах інформації (журнали, сайти, освітні портали); способами проектної і інноваційної діяльності в освіті; способами встановлення контактів і підтримки взаємодії з суб'єктами освітнього процесу в умовах полікультурного освітнього середовища; способами вдосконалення професійних знань і умінь.

Таким чином, студенти повинні опанувати наступні уміння і навички: відбирати, систематизувати і моделювати навчальний матеріал до уроків; розробляти цілі занять, тем і курсів; планувати спільну діяльність на уроках, організовувати групову діяльність учнів, прогнозувати і контролювати результати навчання; розробляти варіативні інноваційні методики освоєння матеріалу.

4. Структура навчальної дисципліни

На вивчення навчальної дисципліни відводиться
3 кредити ЄКТС 90 годин.

Назви модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі					
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні		Самостійна робота	Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	Самостійна робота
Модуль 1. Суспільствознавчі дисципліни у навчальних закладах різного рівня та особливості їх вивчення												
Тема 1. Методика навчання суспільствознавства як педагогічна наука	8	4	2	2		4	9	1	1			8
Тема 2. Зміст суспільствознавчої освіти.	6	2	2	-		4	9	1	1			8
Тема 3. Формування світогляду на уроках суспільствознавства.	8	4	2	2		4	9	1	1			8
Тема 4. Організація вивчення філософського блоку суспільствознавчих дисциплін	10	4	2	2		6	9	1	-	1		8
Тема 5. Формування економічних компетентностей та соціалізація особистості при вивченні суспільствознавчих дисциплін	10	4	2	2		6	9	1	-	1		8
Разом за модулем 1	42	18	10	8		24	45	5	3	2		40
Модуль 2. Організація навчально-виховного процесу із суспільствознавчих дисциплін у навчальних закладах різного рівня												
Тема 1. Методи вивчення суспільствознавчих дисциплін	10	4	2	2		6	9	1	1	-		8
Тема 2. Типи і структура уроків з суспільствознавчих дисциплін	9	3	2	1		6	9	1	-	1		8
Тема 3. Форми навчальних занять з суспільствознавчих дисциплін	9	3	2	1		6	9	1	1	-		8
Тема 4. Підготовка майбутнього учителя історії до викладання суспільствознавчих дисциплін	10	4	2	2		6	9	1	1	-		8
Тема 5. Діагностування та оцінювання знань при вивченні суспільствознавчих дисциплін	10	4	2	2		6	9	1	-	1		8
Разом за модулем 2	48	18	10	8		30	45	5	3	2		40
Усього:	90	36	20	16		54	90	10	6	4		80

ПРОГРАМА КУРСУ

Методика навчання суспільствознавчих дисциплін

Модуль 1.

Суспільствознавчі дисципліни у навчальних закладах різного рівня та особливості їх вивчення

Тема 1.1. Науково-методичні засади навчання суспільствознавства. Історія становлення шкільної освітньої галузі «Суспільствознавство». Сучасні підходи до цілей, структури та змісту шкільних суспільствознавчих дисциплін. Нормативні джерела змісту суспільствознавчих дисциплін – програми і навчально-методичного комплексу з курсу.

Предмет, завдання і структура курсу Основні вміння та навички студентів при вивченні курсу. Навчально-методичне забезпечення курсу.

Предмет, зміст, завдання курсу. Головне освітньо-виховне завдання шкільної суспільствознавчої освіти – формування громадянськості як комплексу якостей та життєвих компетентностей особистості. Основні принципи концептуальних основ суспільствознавчої освіти: гуманізація та демократизація навчального процесу, науковість, історизм, самоактивність і саморегуляція, комплексність і міждисциплінарна інтегрованість, культуровідповідність, інтеркультурність. Головні методичні засади створення та викладання курсу: цілісність, системність, гуманоцентризм, синтетичність, розвиток особистості, відкритість, органічне поєднання локального і глобального, гармонізація відносин.

Зростання значення соціально-гуманітарних і людинознавчих наук у сучасному суспільстві.

Психологічні аспекти суспільствознавчої освіти.

Розвиток критичного мислення.

Тема 1.2. Формування знань і вмінь на уроках суспільствознавства. Створення системи світоглядних ідей, знань про закони суспільного розвитку. Формування світогляду як методична проблема. Методика вивчення категорій, систем понять та закономірностей. Інтегрований характер суспільствознавства. Науково-теоре-

тичні основи інтеграції знань. Реалізація міжпредметних зв'язків. Діагностування рівнів розвитку світогляду (спеціальні навчальні ситуації, проблемно – ділові ігри).

Тема 1. 3. Виховний потенціал курсу. Моральні ідеали та цінності в системі світогляду. Формування суспільно значущих компетентностей і громадянської ідентичності учнів. Відповідальність та активна життєва позиція випускників. Формування гуманістичної світоглядної культури. Культура вільнодумності: сумлінність, такт, внутрішнє почуття міри, повага до опонента, терпимість до його позиції, вміння йти на компроміси.

Тема 1.4. Формування філософських, економічних, соціологічних знань. Завдання філософської освіти – формування філософської свідомості. Філософська пропедевтика. Специфіка формування філософських знань. Етапи роботи по формуванню філософських понять. Логічні завдання, їх види. Філософські вміння та навички. Робота з першоджерелами. Творчі завдання: написання філософських творів-роздумів.

Структура викладання основних економічних понять. Критерії розвитку в учнів особистісної готовності до підприємницької діяльності. Проектування технологій розвитку (модель психологічної, професійної та особистісної орієнтованості учнів у майбутній професії). Робота з джерелами – статистичні матеріали, схеми, діаграми, графіки. Ділові ігри при вивченні економічних понять. Метод освоєння основних економічних ролей.

Тема 1.5. Політологія та соціологія в системі суспільствознавчої освіти. Використання соціологічних методів дослідження – тестування, інтерв'ю, анкетування, контент-аналізу. Завдання на реконструкцію соціальних типів. Алгоритми дослідження соціальної проблеми.

Основи логіки. Об'єм і зміст понять. Співвідношення та визначення. Правила доведення.

Модуль II.

Організація навчально-виховного процесу із суспільствознавчих дисциплін у школі

Тема 2.1. Діяльність вчителя і учнів в процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін

Дидактичні засоби вивчення курсу. Друковані засоби: першоджерела, навчальні посібники, науково-популярна література, періодичні видання, словники спеціальних термінів. Робота з документами на уроках суспільствознавства. Наочні засоби: структурно-логічні схеми, графіки, діаграми, таблиці. Дидактичні вимоги до логіко-наочного прийому. Аудіовізуальні засоби. Використання телепередач. ІКТ у викладанні суспільствознавчих дисциплін. Використання сучасних освітніх технологій: модульної, ігрової, проектної. Технологія повного засвоєння знань.

Словесно-діалогічні методи навчання. Методика проведення ділових ігор. Використання ситуацій, суперечностей і парадоксів при вивченні курсу суспільствознавчих дисциплін. Проблемні запитання і логічні завдання. Методика проведення диспутів і дискусій.

Підготовка вчителя до уроку суспільствознавства. Вимоги до уроку. Складання алгоритму конспекту. Структурно-функціональний аналіз змісту навчального матеріалу уроку. Визначення мети уроку. Вміння обирати найбільш ефективні педагогічні технології. Визначення типу і форми уроку. Аналіз уроку з суспільствознавства. Організація навчально-виховного процесу при вивченні суспільствознавчих дисциплін

Тема 2.2. Форми навчальних занять з суспільствознавчих дисциплін

Особливості уроку суспільствознавства. Типи і форми уроків. Лекція. Проблемна лекція. Семінарські заняття. Лабораторна робота. Практичні заняття. підсумкова співбесіда. Учнівська конференція. Урок-диспут. Застосування ігрових технологій на уроках суспільствознавства.

Тема 2.3. Результати вивчення суспільствознавства, способи їх діагностики та оцінювання. Вимоги до перевірки знань. Форми, види, прийоми перевірки. Комплексна методика оцінювання знань з

курсу (контрольні роботи, тести, рейтингова система). Проведення систематичного анкетування (для визначення ціннісних орієнтацій).

Тема 2.4. Основні напрямки і форми позакласної роботи з суспільствознавства. Особливості організації позакласної роботи з курсу. Наукові конференції. Дискусії. Зустрічі з цікавими людьми. Гуртки. Лекторські групи.

Учнівські проекти як метод самонавчання учнів. Історія методу. Мета. Характеристика проектної діяльності як особливого виду інтелектуальної діяльності: осмислення самостійно одержаної інформації через призму особистого відношення до неї, перспективне орієнтування, практичне спрямування дослідження та оцінка результатів у кінцевому матеріалізованому продукті (стінгазета, кінофільм, пропозиції щодо вирішення суспільно значущої проблеми).

Тема 2.5. Діяльність вчителя і учнів у системі проектного навчання. Групова творча справа як різновид проектного навчання. Всеукраїнська акція суспільних проектів «Громадянин».

ЛІТЕРАТУРА

Базова література

1. Активные методы обучения и деловые игры. – М., 1981.
2. Арцишевська М. Р. Громадянська освіта у контексті шкільного суспільствознавства / М. Р. Арцишевська // Педагогічний пошук. – 2001. – №2(30). – С. 12 – 14.
3. Арцишевська М. Р. Цілі суспільствознавчої шкільної освіти / М. Р. Арцишевська // Соціальні студії. – 2000. – №1. – С. 49 – 52.
4. Бакка Т. В., Ладиченко Т. В., Желіба О. В. «Людина і світ. 11 клас: Методика викладання навчального курсу. Книга для вчителя». – К.: «Знання України», 2004. – 201 с.
5. Бакка Т. В. Викладання суспільствознавства в сучасній школі як педагогічна проблема // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Зб. наук. пр. – Серія № 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Випуск 4. – С. 13-18.
6. Бакка Т. В. Шкільне суспільство: традиції та методичні новації // Історія в школах України. – № 5. – 2007. – С. 13-17.

7. Бакка Т., Ладиченко Т. Як пізнати себе ? Методика викладання нового інтегрованого курсу «Людина і світ»// Історія в школах України. – № 6. – 2004. – С. 9 – 12

8. Бакка Т.В., Ладиченко Т.В. «Суспільствознавча освіта в школі» // Історія в школах України. – № 4. – 2003. – С.21–23.

9. Бакка Т.В. Методика формування практичних умінь майбутніх вчителів суспільствознавства в процесі реалізації підходів до запровадження громадянської освіти // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, О.Л. Макаренко. – К.: Вид-во НПУ, 2001. – Випуск 40. – С. 36–37.

10. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі / К. О. Баханов. – Запоріжжя, 2000.

11. Бахмутова Л. С. Методика преподавания обществознания: Учеб. пособие для студ. пед. высш. учеб. заведений: В 2-х ч. / Л.С. Бахмутова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.

12. Бахмутова Л.С. Методическая подготовка будущего учителя / Л.С. Бахмутова // Обществознание в школе. – 1998. – №4. – С.51 – 56.

13. Берднікова С. Створення умов для реалізації системи громадянської освіти та громадянського виховання особистості / С. Берднікова // Історія та правознавство. – 2005.– №16 – 18.– С.21 – 23.

14. Богданець-Білооскаленко Н. Істина як ціннісний орієнтир у формуванні особистості учня (на матеріалі читанок початку ХХ ст.) / Н. Богданець-Білооскаленко // Педагогічна освіта: теорія і практика: Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. Київського міського педагогічного університету ім. Б. Д. Грінченка. – К., 2004. – №2. – С. 112 – 125.

15. Боголюбов Л. Н. О формах учебных занятий по обществоведению / Л. Н. Боголюбов // Преподавание истории в школе. – 1985. – №6. – С.42 – 48.

16. Боголюбов Л. Н. Урок в обществоведческом курсе / Л. Н. Боголюбов // Обществознание в школе. – 1998. – №1. – С.11 – 16; №2. – С.27 – 31.

17. Боголюбов Л. Н. Работа с документами в процессе обществоведческого образования / Л. Н. Боголюбов // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 1998. – №4. – С.34-44.

18. Букин В.Р., Малышевский А.Ф. Школьникам о философии: Кн. для уч-ся старших клас сов / В. Р. Букин, А. Ф. Малышевский. – М.: Просвещение, 1992.– 159 с.

19. Воловик В.И. Введение в философию: Учебное пособие./ В.И. Воловик – Запорожье: Просвіта, 2002. – 176 с.
20. Всеукраїнська акція суспільних проектів «Громадянин» // Історія та правознавство. – 2005. – № 9. – С.20.
21. Громадянська освіта: основи демократії. 11(12) клас: навчальний посібник / Т. В. Бакка, Т. В. Ладиченко, Л. В. Марголіна та ін. (Дубровський В. Ф., Желіба О. В., Клепко С. Ф., Мелешенко Т. В.). – Харків: Основа, 2009. – 207 с.
22. Гудкова І. Суспільні науки в навчально-виховному процесі / І. Гудкова //Освіта: технікуми, коледжі. – 2004. – №1. – С. 48.
23. Деловые игры в учебном процессе. – М., 1985.
24. Зонов В.А., Халин С.В. Задания по реконструкции социальных типов / В.А. Зонов, С.В. Халин // Преподавание истории в школе. – 2001. – №10. – С.37 –39.
25. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11.
26. Дружкова А.В. Методика преподавания обществоведения в школе / А.В. Дружкова. – М.,1985.
27. Желіба О. В. Толерантність: соціальний, економічний, культурний вимір: навч.-метод. посіб. / О. В. Желіба. –Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 44 с.
28. Желіба О. В. Людина і світ: навч.-метод. посіб. для підготовки уроків курсу «Людина і світ» / О. В. Желіба. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 199 с.
29. Козлова М.Н. Психологические аспекты обществоведческого образования /М.Н. Козлова //Обществознание в школе. – 1997.– №5.– С.17 – 25.
30. Клокова Г.В. Методические условия формирования понятий/ Г.В. Клокова // Преподавание истории в школе. – 1984. – №3.
31. Кольчугин С.Е. Обществознание как проект / С.Е. Кольчугин // Преподавание истории в школе. – 2004. – №7. – С.42 – 49; 2004. – №8. – С.62 – 66; 2004. – №9. – С.38 – 42; 2004. – №10. – С.46 – 55; 2005. – №1. – С.33 – 38; 2005. – №2. – С.58 – 65; 2005. – №1. – С.33 – 38; 2005. – №3. – С.47 – 54; 2005. – №4. – С.45 – 50.
32. Короткова М. В. Методика проведения игр и дискуссий на уроках истории / М.В. Короткова. – М.:ВЛАДАС-ПРЕСС, 2001. – 256 с.
33. Кузьмин В.А. Политологический блок уроков в обществоведческом курсе / В. А. Кузьмин // Преподавание истории в школе. – 1997. – №1.

34. Куприянова Е. В. Изучение основ философии в старших классах / Е. В. Куприянова // Обществоведение в школе. – 1998.– №2.– С.54 – 55.

35. Ладиченко Т. В., Бакка Т. В., Желіба О. В. Суспільствознавство. Методичний посібник для вчителів. – К.: Аконт, 2005. – 160 с.

36. Лысенко Е Г. Тесты, логические схемы и таблицы к курсу «Человек и общество» / Лысенко Е Г. //Обществознание в школе. – 1997. – №5. – С.51 – 57.

37. Малышевский А.Ф. Мир человека. Пособие для учителя / А.Ф. Малышевский. – М.: Интерфакс, 1995. – 192 с.

38. Методика викладання навчального курсу «Людина і світ»: 11 кл.: Книга для вчителя / Ладиченко Т. В., Бакка Т. В., Желіба О. В.; За заг. ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання України, 2004. – 196 с.

39. Методика обучения обществоведению. Под. ред. А. Д. Бобыркина. – М.: Просвещение, 1981.–175с.

40. Методика преподавания философии: проблемы перестройки. Метод. пособие / Под. ред. Г.Ф. Платонова. – М.: Высшая школа, 1991. – 400 с.

41. Мильман А.М. Уроки по формированию экономических понятий / А.М. Мильман // Преподавание истории в школе.– 2001.– №3. – С.55 – 60.

42. Мильман А.М. Формирование экономических понятий как условие социализации личности / А.М. Мильман // Преподавание истории в школе. – 2001. – №1. – С.55 – 59.

43. Морозова С.А. Социологические методы и изучение обществознания / С. А. Морозова / Преподавание истории в школе. – 1995. – №1. – С.20 – 22.

44. Морозова С.А. Из истории мировоззрения: модели уроков курса «Человек и общество»// Преподавание истории в школе. – 1995. – №4, №5.

45. Новиков И. А., Ищенко В. М. Первоисточники на уроках обществознания / И.А. Новиков, В.М. Ищенко // Преподавание истории в школе. – 1999. – №5.– С.74 –80.

46. Програма інтегрованого курсу «Основи філософії»: (Для 10-11 класів суспільно-гуманітарного профілю) // Історія в школах України. – 2004. – №6. – С. 13-15.

47. Прокопенко И. Ф. Экономическое образование школьников. – Харьков, 1995.

48. Рубалова Л.М. Экономическая мысль и экономическая история в школьном образовании/ Л. М. Рубалова // Преподавание истории в школе. – 2001. – №9. – С.46 – 58.

49. Рубин А. А., Юрченко З. В. Внеурочная работа по общественным предметам // А. А. Рубин, З.В. Юрченко / Преподавание истории в школе. – 1991. – №5. – С.102 –107.

50. Савицкая Е.В. Уроки экономики в школе / Е.В. Савицкая // Обществознание в школе. –1997. – №5. – С.28 – 35; №6. – С.25 – 30.

51. Скиба В. Суспільствознавчі дисципліни: концепція викладання / В. Скиба // Рідна школа.–1997.– №9.– С.41– 47.

52. Старєва А.М. Методика навчання суспільствознавства: навчально-методичний посібник /А.М. Старєва. – Миколаїв : Іліон, 2013. – 484 с.

53. Теремов А.В. Изучение историко-научных, историко-культурологических, и проблемно-ориентированных знаний как фактор интеграции образования / А.В. Теремов, Т. М. Турунова // Преподавание истории в школе. – 2007. – №9. – С. 32 – 38.

54. Терюкова Т. Школьное экономическое образование в системе знаний об обществе / Т. Терюкова // Обществознание в школе. – 1997. – №5. – С.25 – 28.

55. Терюкова Т. Во что играть на уроках экономики / Т. Терюкова // Обществознание в школе. –1998. – №2. – С.38, 43 – 46.

56. Ткачов Є.Формування соціально-психологічних знань на уроках суспільствознавчого циклу / Є. Ткачов // Історія в школі. – 1998. – №2. – С.9 – 13.

57. Формирование научного мировоззрения в процессе преподавания истории и обществоведения: Пособие для учителя / Л.Н. Боголюбов, А.И. Бычков, Г.В. Клокова. – М, 1985.– 224 с.

58. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Навчальний посібник / П.П. Шляхтун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2011. – 224 с.

59. Шубинский В.С. Проблемы начального философского образования школьников / В.С. Шубинский – М.: Знание, 1984.– 80 с.

Допоміжна література

1. Азимов Л.Б., Журавская С.В. Уроки экономики в школе. Активные формы преподавания. – М., 1995.

2. Баранов П. А. Основные измерители уровня обществоведческой подготовки учащихся / П.А. Баранов // Обществознание в школе. – 1997. – №5.– С. 17 – 25.

3. Бароненко А. С. Об изучении философских проблем в курсе обществознания / А. Бараненко // Преподавание истории в школе. – 1993. – №6. – С. 72 –74.
4. Бестужев-Лада И.В. Философия истории на школьном уроке/ И.В.Бестужев-Лада // Преподавание истории в школе. – 2001.– №7.– С.38 – 47.
5. Бурякова В.В. Убеждения, вера, мировоззрение / В.В. Бурякова // Преподавание истории в школе. – 2006. – №1. С.45 – 49.
6. Бурякова В.В. Научное познание, мир науки / В.В. Бурякова // Преподавание истории в школе. – 2006. – №2. С.61– 66.
7. Вяземский Е.Е. Формирование гражданской эдентичности школьников в поликультурном обществе /Е.Е. Вяземский // Преподавание истории в школе. – 2011. – №4. С.3 – 10.
8. Гісем О. Світогляд як найвища форма самоусвідомлення: методичні рекомендації до теми/ О. Гісем //газ. Історія України. – 2004. – №14, 15, 16, 17, 18. – С. 14 –18, 22 –26, 16 – 22, 22 –27, 12 – 17.
9. Гісем О. Суспільствознавство: Політичні засади людського існування: методичні рекомендації до теми / О. Гісем, О. Мартинюк // газ. Історія України. – 2004. №10, 11. – С. 10 –16, 24–25.
10. Деркач Ж. Теорія змістового узагальнення Ельконіна-Давидова у контексті викладання дисципліни «Основи філософських знань» / Ж. Деркач //Освіта: технікуми, коледжі. – 2004. – №4. – С. 18 –23.
11. Дианова Р.И. Изучение вопросов социального развития на уроках обществознания в XI классе / Р.И. Дианова // Обществоведение в школе. – 1998. – №1. – С.17–21.
12. Дятлова О. Суспільствознавство як інтегрована дисципліна у програмах української школи 20-30 рр./О. Дятлова // Історія в школах України. –2000. – №1. – С.47 – 49.
13. Елисеева Л.А. Учебные игры в курсах обществознания / Л. А. Елисеева // Обществоведение в школе. – 1997. – №6. – 7. – С.44. – 51.
14. Журавлева О.Н. Формирование антикоррупционного мировоззрения как актуальная проблема образования / О.Н. Журавлева // Преподавание истории в школе. – 2011. – №3. – С.39 – 44.
15. Ігнатюк О. Рольова гра як метод соціалізації учнів /О. Ігнатюк // Історія в школі. – 2003. – №3. – С.48 – 49.
16. Иоффе А.Н. Проблема оценивания в обществознании // Преподавание истории в школе. – 2006. – №1. С.34 – 40.
17. Камаева В. Влияние художественной и философской литературы на формирование сознания и чувств подростка / В. Камаева //

Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Сер. Філософія. Психологія. Педагогіка. – К., 2004. – № 1(10). – С. 15 – 22.

18. Кибисова З.А. Курс «Начала историко-философских знаний [Программы и концепции] / З.А. Кибисова // Преподавание истории в школе. – 1993. – №2. – С.37– 40.

19. Киприянова Е.В., Якуба Е.П. Социализация школьников средствами исторического образования// Преподавание истории в школе. – 2011. - №4. С.3-10.

20. Коваль В. О. Основи філософії. 10 клас. Розробки уроків / В. О. Коваль, Л. Г. Чабан. – Х.: Вид.група «Основа», 2008. – 158 с.

21. Коваль Т.В. Трансформация личного опыта старшеклассника на уроках обществоведения / Т. В. Коваль // Преподавание истории в школе. – 2007. – №6. – С.44 – 50.

22. Козырева О.Ф. Использование метапредметной технологии в формировании гражданской эдентичности / О.Ф. Козырева // Преподавание истории в школе. – 2011. – №4. – С.11 – 14.

23. Кондратенко И. Н. Как говорить с учащимися о мировоззрении? / И.Н. Кондратенко // Преподавание истории в школе. – 2008. – №5. – С. 22 – 27.

24. Комаров В. Питання економічної освіти девятикласників на уроках історії України (друга половина ХІХ ст.) /В. Комаров //Історія в школі. – 1999. – №6. – С.14 – 18; №12. – С.18 – 21.

25. Котовский Г.Г. Собственность как историко-экономическая категория / Г.Г. Котовский // Преподавание истории в школе. – 2001. – №10. – С.20 – 24.

26. Ладиченко Т. Свідомість. Культура і гуманізм: Конспекти уроків. Людина і світ. 11 клас/ Т. Ладиченко, Т. Бакка, О. Желіба // Історія в школах України. – 2004. – №8. – С. 44-46.

27. Ладиченко Т.В., Бакка Т.В, Желіба О.В. Суспільствознавство у 9-11 класах (посібник), Аконіт, 2006.

28. Ладиченко Т.В., Бакка Т.В, Желіба О.В. Людина і світ (методичний посібник для вчителя). Знання 2003.

29. Людина в сучасному світі: Підручник для 11 класу/ В.Ф. Діденко, В.І Кондрашова – Діденко. – К., 1997.

30. Огнев'юк В.О., Утюж І.Г. Філософія (профільний рівень). 10 клас Грамота, 2010.

31. Лебедева Ю. Опановуючи курс «Основи філософії»: методичний погляд авторів програми / Ю. Лебедева, А. Приятельчук // Історія в школах України. – 2004. – №6. – С. 12-13.

32. Мартіросян О. І. Політологія в системі соціально-гуманітарного знання та в контексті вивчення історії / О. І. Мартіросян // Наукові записки. – Київ: НПУ, 2004. – Вип. 57: Педагогічні та історичні науки. – С. 136-145.

33. Мачехина О.Н. Вводно-обобщающий урок по обществоведению в XI классе / О. Н. Мачехина // Преподавание истории в школе. – 2006. – №6. С.12 –14.

34. Мельников А.А. Методы социологического исследования. Урок по обществоведению в 11 классе /А. А. Мельников // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2006. – №3. – С.47 – 53.

35. Мишина О.Д. Формирование мировоззрения старшеклассников на уроках обществознания по технологии полного усвоения / О.Д. Мишина // Преподавание истории в школе. – 2011. – №7. – С.51 – 55.

36. Морозов А.Ю. Изучение исторического опыта самоорганизации граждан / А. Ю. Морозов // Преподавание истории в школе. – 2006. – №7. – С.47–54.

37. Мубинова З.Ф. Этнонациональное воспитание в преподавании обществоведения / З.Ф. Мубинова // Преподавание истории в школе. – 2011. – №4. – С.26 – 30.

38. Петухова И.В. Первые уроки по обществоведению в X классе / И.В. Петухова // Преподавание истории в школе. – 2001. – №6. – С.17 – 21.

39. Полякова Л.Г. Государство в условиях рынка: методический вариант урока / Л.Г. Полякова // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2007. – №7. – С.40 – 46.

40. Рахматулин Р.Я. Обществоведческое образование в школах Германии / Р.Я. Рахматулин// Обществоведение в школе. – 1997. – №6 – 7. – С.36 – 43; 1998. – №1. –С.57 – 63.

41. Рон Бест. Личностное и социальное образование в контексте общества: опыт Англии / Рон Бест. // Обществоведение в школе. – 1998. – №1. – С.51 – 56.

42. Самофал О. Основи світогляду: програма для 11-го класу (34 год., 1 год. на тиждень) / О. Самофал //Завуч. – 2004. – №17–18. – С. 18 – 24.

43. Семешук В. Альтернативні методи використання міжпредметних зв'язків на заняттях з історії: проблеми і перспективи / В. Семешук //Освіта: технікуми, коледжі. – 2004. – №1. – С. 38 – 43.

44. Степин С.В. Философия и универсалии культуры / С. В. Степин // Преподавание истории в школе. – 2000. – №7. – С.19 – 24.

45. Челнокова Т.А. Метод синектики в преподавании истории и обществоведения / Т.А. Челнокова // Преподавание истории в школе. – 2011. – №4. – С.31–36.

46. Шимохина Н.А. Гуманизация образования средствами историко-обществоведческих дисциплин // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2007. – №7. – С.47 – 49.

47. Шпак Я.Т., Юрчишина М.І. Глобальні проблеми людства. Інтегрований урок / Я.Т. Шпак., М.І. Юрчишина // Історія в середніх і вищих навчальних закладах. – 2006. – №4. – С.27 – 34.

http://uchitell.ucoz.ru/	сайт призначений для вчителів історії та права
www.doba.lviv.ua	сайт Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін
www.lawlibrary.ru	сайт Юридичної наукової бібліотеки.
http://www.school.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=6&oll.ob_no_to=	Каталог ресурсів з історії
Періодичні видання	
www.ednu.kiev.ua/index_u.htm	каталог педагогічних газет і журналів, видавництв, адреси сайтів
http://www.1september.ru/	електронна версія газети видавничого дому «Первое сентября» : «Начальная школа»
http://www.nbuv.gov.ua/	Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського представляє електронний каталог періодичних видань
http://pedagog.net.ua/	Сайт освітньої хвили, новини освіти, проекти, поради.

Сайт Міністерства освіти і науки України
<http://www.mon.gov.ua/index.php/ua> -

Вчитель вчителю, учням та батькам. Поурочні, тематичні плани, розробки уроків та ін.
<http://teacher.at.ua/>

Слово вчителя. <http://konserg.ucoz.ua/>

Всеукраїнський освітній портал Школа
 Онлайн <http://shkolaonline.net/>

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА НАУКА

Мета: ознайомити студентів із специфікою навчання суспільствознавчих дисциплін.

Професійна спрямованість: навчитися підбирати прийоми для реалізації виховної мети на уроках суспільствознавчих дисциплін

Основні поняття теми: концепція викладання суспільствознавства, соціально-гуманістична освіта, комплексний курс, гуманістичні правила і норми життя у суспільстві, цивілізовані стандарти поведінки, соціальна позиція.

План

1.1. Об'єкт та предмет, завдання, актуальність та структура курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін» та його навчально-методичне забезпечення.

1.2. Інтеграція як специфічна риса навчальної дисципліни.

1.3. Головні методичні засади створення і викладання.

1.4. Розвивальний, виховний та профорієнтаційний потенціал курсу.

1.1.Об'єкт та предмет, завдання, актуальність та структура курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

Об'єктом дисципліни є формування гуманістичної світоглядної культури учнів в процесі вивчення суспільствознавства. Предмет – внутрішні закономірності взаємодії головних факторів процесу вивчення суспільствознавчих курсів: соціально обумовленої мети; змісту навчання; пізнавальних можливостей учнів; форм, методів, методичних прийомів і засобів викладання та вивчення (навчальна робота учителя і учнів); результатів вивчення, що виявляються в якості суспільствознавчої освіти, виховання та розвитку учнів.

На думку сучасного науковця-методиста Т.В. Бакки, як навчальна дисципліна шкільне суспільствознавство має тривалу й неоднозначну історію. Перші спроби його викладання припадають на 20-

30-і роки минулого століття, що характеризуються активними пошуками в напрямі оновлення національної освіти. Як обов'язковий навчальний предмет суспільствознавство викладається у радянській школі з 1962/63 навчального року і спрямовується на набуття учнями основ політичних знань і формування комуністичного світогляду. До кінця 80-х років воно продовжує існувати у радянській школі як предмет, що висвітлює підвалини марксистсько-ленінської ідеології. На початку 90-х років у зв'язку із процесами деполітизації та деідеологізації освіти у випускних класах середніх загальноосвітніх закладів вводиться курс «Людина і суспільство», проте складність програми і непідготовленість учителів обумовили його недостатнє розповсюдження.

Нині суспільствознавство в загальноосвітніх закладах є складним комплексом навчальних дисциплін, складовою державного стандарту освіти, що має на меті сформувати в учнів наукову картину світу та відповідні компетентності особистості, що забезпечує належну соціалізацію молодого покоління, регулює його поведінку на основі знань про об'єктивні закономірності суспільного розвитку, загальнолюдські, національні та особистісні сенси людського буття. Цей цикл за державним стандартом складають такі предмети як правознавство, економіка, філософія, громадянська освіта, етика. Розроблено новий зміст суспільно-політичних дисциплін, у структурі яких зінтегровані знання цілісного циклу суспільних наук: соціології, політології, правознавства, етики, економічної теорії, соціальної психології, культурології, соціальної екології, філософії.

Реалії останнього десятиріччя спричинили появу нової концепції фахової підготовки майбутніх учителів, що ґрунтується на засадах гуманістичної педагогіки і спрямована на адаптацію до вимог сьогодення й повноправне входження в європейський простір вищої освіти. В сучасних умовах перед вищою педагогічною освітою постає завдання виховати вчителя-професіонала з високим рівнем компетентності в галузі людинознавства й суспільствознавства, спроможного адекватно відображати реальність, формувати і виявляти власне ставлення до явищ дійсності, а також виховувати відповідні якості в учнів. Виконання цих завдань передбачає зміну пріоритетів у змісті підготовки вчителя шкільного суспільствознавства, привнесення в її центр питань, пов'язаних з людиною, її світоглядними цінностями, життєвими та суспільними потребами й інтересами.

1.2. Інтеграція як специфічна риса навчальної дисципліни.

Запровадження суспільствознавчих дисциплін обумовлено наступними причинами: потребою у приведенні шкільної освіти до сучасного стану наукового пізнання, у якому вагомішого значення набувають соціально-гуманітарні та людинознавчі науки, а інтеграція знань переважає їх диференціацію; необхідністю озброєння учнів такими знаннями, ідеями та переконаннями, які б мали універсальний характер, тобто були б потрібні кожній людині, незалежно від її фаху та сфери діяльності; необхідністю збільшення виховного потенціалу змісту освіти і більш тісного поєднання навчання і виховання; необхідністю вироблення в учнів цілісного бачення людини і суспільства у їхніх взаємозв'язках, щоб допомогло їм краще зорієнтуватися в соціальній дійсності, самовизначитися, свідомо зайняти певну життєву і соціальну позицію.

Гуманітарна освіта передусім формує особистість школяра, готує його до життя у світі, який постійно змінюється, вчить сучасних форм спілкування, розвиває здібність засвоювати інформацію та приймати ефективні рішення. При конструюванні змісту суспільствознавчої освіти необхідно забезпечити баланс політичних, культурних, етнонаціональних та інших цінностей при домінанті загальнолюдських.

Суспільствознавчі дисципліни надають необхідні для кожного випускника школи відомості з таких суспільних наук – філософії, економічної теорії, соціології, політології, які допомагають розуміти закони, за якими діє соціальний механізм, тобто механізм соціальних зв'язків між людьми, правильно орієнтуватись у сучасному світі, бачити можливості реалізації своїх здібностей. Зрозуміло, що на виробництві приймати рішення потрібно фахово. Але і в будь-якій іншій соціальній діяльності успіх приходить до того, хто усвідомив її сутність суспільства, його закони, способи кращого та швидкого здійснення своєї мети. Створити для людини гідні умови життя, за яких люди стануть розумніші, добріші, кращі, можна лише спираючись на цінності світової цивілізації. Пізнання суспільних законів надасть можливість людській спільноті розвиватись до більш високих щаблів життя, творити нове, використовуючи все цінне, що виправдало себе у багатовіковій історії. Людині властиво перш ніж щось розпочинати, ставити перед собою мету. У всі часи створювалися уявлення про ідеальні суспільні порядки, за яких повинна встановитись гармонія між людиною, природою і суспільством.

Вивчення суспільствознавчих дисциплін надасть можливість краще зрозуміти ідею створення в нашій країні гуманного, демократичного суспільства, шляхи перетворення цієї ідеї в життя.

Провідні тенденції розвитку сучасної освіти і, зокрема, її гуманізація, що вимагає збагачення освіти на основі таких галузей знань наук: філософії, соціології, психології, політології, культурології, логіки, етики, естетики, етнографії, демографії та інших. Але включення цих знань у зміст освіти у вигляді окремих предметів – неможливе, бо потребувало б надмірного скорочення традиційних шкільних предметів. Шкільні знання про суспільство мають охоплювати вивчення загальновизнаних основних сфер діяльності суспільства – тих сфер, крізь які неминуче пролягатиме життєвий шлях випускників – ідейно-світоглядна (інформаційна), економічна, соціальна, політична сфери суспільного буття, а також етико-нормативна, культурна.

Поділ навчальної дисципліни на частини диктується характером знань, які слід концептуалізувати, а також місткістю і багатоплановістю суспільствознавчої проблематики. Це дає змогу конституювати дану навчальну дисципліну у вигляді комплексного курсу, за яким стоїть цілісна система базових наук про суспільство. Вхідження у європейську цивілізацію з її неперехідними цінностями, серед яких центральне місце посідають ідеї свободи, демократії, ринкової економіки, правової держави. Сучасне шкільне суспільствознавство має бути ліберально-демократичним, реформаторським, такою є платформа Конституції України, її дух і буква. Такий шкільний курс надає елементарні основи зі згаданих вище наук і галузей знань, об'єднуючи їх на світоглядній основі, тобто через відтворення цілісного бачення людини і суспільства та існуючих між ними відношень і зв'язків. Шкільне суспільствознавство – комплекс навчальних дисциплін, покликаних закласти в свідомості учнів основи філософських, культурологічних, політичних, правових, економічних, політичних, громадянознавчих та інших відгалужень знань, кожне з яких має свій предмет вивчення, свої специфічні моральні, інтелектуальні, інформаційні засоби впливу на внутрішній світ учнів.

Пріоритетні спрямування шкільного суспільствознавства, а отже і структура його змісту, віддзеркалюється у таких відгалуженнях знань як основи філософських знань, основи культурології, основи економічних знань, основи права і Конституції України. Головні

завдання в реалізації пріоритетних напрямів полягають у формуванні в учнів розвинених моральних та інтелектуальних якостей, утвердженні гуманістичних правил і норм життя у суспільстві, цивілізованих стандартів поведінки, вкоріненні у свідомості основних засад волелюбності і самодисципліни духу, правової і політичної культури, економічного мислення, патріотизму, виробленні вмінь захищати свої права, потреби й інтереси в єдності з інтересами держави, суспільства.

Головні завдання в реалізації пріоритетних напрямів: формування в учнів розвинених морально-інтелектуальних якостей, утвердження гуманістичних правил і норм життя у суспільстві, цивілізованих стандартів поведінки. Вкорінення у свідомості основних засад волелюбності і самодисципліни духу, правової і політичної культури, економічного мислення, патріотизму, виробленні вмінь обстоювати свої права, потреби й інтереси в єдності з інтересами держави, суспільства.

1.3. Головними методичними засадами створення і викладання суспільствознавчих курсів є: системність, цілісність, тобто відтворення об'єктів вивчення людини і суспільства через цілісне бачення та у їх взаємозв'язках; гуманоцентризм, який передбачає, що головним об'єктом курсу є сама людина, і що під час вивчення усіх тем курсу їх зміст повинен пов'язуватися з людиною, її потребами, інтересами, цілями; синтетичність, тобто поєднання в процесі викладання курсу різних форм духовного освоєння дійсності (пізнавальної, оціночної, ідеалізуючої, мотивуючої тощо) та різних джерел інформації (навчальні предмети, художня література, засоби масової інформації, життєвий досвід учителя і учнів); розвиток особистості, тобто спрямованість курсу на формування не лише знань, вмінь і навичок, але й особистісних якостей учнів (інтелектуальних, моральних, вольових); відкритість, яка базується на виробленні антидогматичного мислення, здатного приймати будь-яку нову інформацію і з розумінням ставитися до цінностей, що репрезентують різні світогляди та культури; органічне поєднання локального та глобального, національного та загальнолюдського; гармонізація відносин, згідно з якою вивчення курсу повинне сприяти виробленню прагнень і вмінь будувати на розумних і моральних засадах свої взаємовідносини з оточуючим середовищем та іншими людьми; головну увагу слід

зосередити не на запам'ятовуванні, а на розумінні засвоєного матеріалу, на виробленні в учнів вміння використовувати цей матеріал для самостійних відповідей на виникаючі у них конкретні питання і прийняття правильних рішень; викладання курсу доцільно будувати так, щоб його зміст переносився на самого учня, допомагав йому усвідомити свій життєвий досвід і сучасну дійсність; нагромадження знань не може розглядатися як самоціль, його значення - служити основою для формування в учнівської молоді певної позиції, розвитку соціальних якостей, переконань, установок, мотивів, ціннісних орієнтацій та інших особистісних характеристик; необхідно, щоб у викладанні курсу переважаючою стала діалогічна форма викладання матеріалу, яка дозволяє порівнювати різні точки зору і виробляти в учнів уміння вести дискусію, аргументовано відстоювати свої погляди і переконання.

Розвивальною метою курсу є формування інформованої, компетентної особистості, спроможної приймати самостійні рішення та відповідати за свої вчинки. Важливим чинником у соціалізації особистості є вироблення практичних навичок діяльності у сучасному суспільстві (в правовому чи економічному просторі або при виборі політичної орієнтації) на підставі певних політологічних та філософських знань.

Основними вміннями та навичками, якими учні повинні оволодівати в процесі вивчення всіх тем курсу та написання рефератів і виконання проектів, є: вміння творчо застосовувати отримані знання у нестандартних життєвих ситуаціях для розв'язання різноманітних соціальних проблем; вміння самостійно знаходити інформацію з різних питань людинознавства та суспільствознавства, володіти простими методами збору такої інформації (анкетування, інтерв'ювання, тестування, конспектування, обробка статистичних даних тощо), працювати з різними джерелами інформації; навички групової співпраці у процесі виконання тих чи інших проектів і розв'язання певних соціальних проблем, участі у громадському житті своєї школи, місцевості; вміння захищати свої конституційні права і свободи, виконувати загальнолюдські та громадянські обов'язки, оприлюднювати і аргументовано відстоювати власну думку, вести дискусію з представниками інших поглядів чи переконань, йти на розумні компроміси у випадках виникнення конфліктних ситуацій тощо.

1.4. Розвивальний, виховний та профорієнтаційний потенціал курсу.

Вивчення суспільствознавчих дисциплін сприяє формуванню соціально значущих вмінь: давати розгорнуту, аргументовану та логічно побудовану відповідь за темою, скласти план, конспект, тези та писати реферат. Головний критерій глибини і міцності таких знань – застосування їх на практиці. Виховна мета курсу полягає у формуванні громадянськості, одухотворенні життєвої позиції учнів, формуванні ментальності. Виховання стійкого інтересу до суспільних проблем, явищ і процесів суспільного життя, формування здатності мотивувати свої вчинки на основі різного рівня суспільних інтересів; відчувати свою причетність до тих подій, що відбуваються в світі і свою відповідальність за їхні наслідки, соціальна активність, відповідальність, толерантність, широта та критичність поглядів. Суспільствознавчі курси відіграють вирішальну роль у виробленні такої інтегральної характеристики особи як соціальна позиція – свідоме ототожнення особою себе з тими чи іншими соціальними спільнотами або суб'єктами, чиї інтереси вона сприймає як свої власні і відстоює або прагне реалізувати їх у різних видах своєї життєдіяльності.

Вивчення суспільствознавчих дисциплін покликане формувати у старшокласників широту мислення та масштабність кругозору, а також глибоке світоглядне розуміння випускниками гуманізму як первинної субстанції людських відносин і суспільного життя. Шкільне суспільствознавство мусить збагачувати учнів насамперед фундаментальними, базовими знаннями про суспільство і державу, з тим, щоб учні успішно творили кар'єру, не завдаючи шкоди ні людям, ні суспільству.

Суспільствознавчі дисципліни формують гуманістичний світогляд, створює умови для самосвідомості особистості, яка розвивається. Специфіка соціально-гуманістичної освіти полягає в особливому ставленні вчителя і учня до об'єкту вивчення: людини і суспільства. Воно може бути охарактеризовано як стан психологічного залучення до об'єкту. Це є, з одного боку, джерелом труднощів і проблем суспільствознавчої освіти, а з іншого, визначає його потенціал в перебудові змісту і методів освіти, розширенням можливостей розвитку особистості.

Успішність вивчення суспільствознавства, як комплексу дисциплін, безпосередньо пов'язана зі знаннями психологічних особливос-

тей учнів. Для вибору змісту освіти необхідно враховувати вікові особливості і специфічні потреби випускників. Психологічні особливості визначають також форми і методи викладання. Курс звернений до учня, знання його внутрішнього світу, почуттів, думок, вчинків. При викладанні курсу неможлива звичайна трансляція знань від учителя до учня. Нова інформація, що подається, повинна співвідноситись з особистим досвідом випускників. Психологічні особливості старшокласників полягають у підвищенні значущості для них особистих цінностей, посиленні особистісного аспекту самосприйняття. Окремі самооцінки старшокласників групуються в цілісне уявлення про себе, формується почуття дорослості, відбувається активне формування ціннісних орієнтацій як основи становлення світогляду і ставлення до оточуючої дійсності, а значить і самосвідомість стає якісно іншою.

У спілкуванні з однолітками відбувається практична орієнтація в різноманітних ситуаціях спілкування, усвідомлення та розвиток особистих можливостей учня в цій сфері: встановлювати контакти, вести дискусію, відрізняти монолог від діалогу, бути уважним до оточуючих, відповідальним за свої слова і вчинки. Тому учням варто пропонувати запитання і завдання, значущі для вирішення їхніх міжособистісних проблем, навчати бачити свої позитивні якості. Дружні стосунки вчителя і учня формують у них почуття впевненості у своїх силах. У спілкуванні з учнями необхідно стимулювати розвиток вміння самоаналізу, прагнення до зіставлення своєї та інших точок зору, навчати їх вмінню психологічної спостережливості.

Суспільствознавчі дисципліни допоможуть в певній мірі випускникам порозумітися та визначитися у їхніх стосунках зі старшими та подолати нерозуміння дорослими внутрішнього світу підлітків, існуючі спрощені уявлення про їх інтереси, цінності та турботи, що приводить до втрати контактів між поколіннями. Необхідно постійно акцентувати увагу на певній системі цінностей – гуманізмі, взаєморозумінні, повазі до підліткових проблем. Важливо поставити перед підлітком ціннісні запитання, загострити увагу на ситуаціях вибору та зорієнтувати його у спектрі можливих рішень, серед яких він обирає своє, запропонувати учням приводити особисті приклади про добро і зло, залучати до відвертих, довірливих бесід на гострі моральні, духовні та соціальні теми. Старшокласників турбують також особистісні якості викладача, наскільки вони співвідносяться із загальною системою моральних цінностей.

Вирішенню нагальних підліткових проблем сприятиме використання учителем на уроках суспільствознавчих курсів соціально-психологічного тренінгу – сукупності активних групових методів, спрямованих на розвиток знань, умінь, досвіду спілкування. Переваги тренінгу полягають у тому, що вони відповідають потребам підлітка, розвивають ініціативу у школяра. Це – групові ігри, вправи, дискусії, що передбачають рівні у спілкуванні позиції учнів і вчителя. За таких умов учні активно відшукують індивідуально притаманні кожному характер, стиль і форму спілкування. Для досягнення емоційного залучення в ході тренінгу необхідна доброзичлива та відкрита атмосфера спілкування, потрібно запропонувати ігри та вправи, цікаві та важливі для учнів, не допускаючи при цьому психотравмуючих ефектів.

У багатьох підлітків інтелектуальні операції, відповідно до їхнього віку, розвинуті недостатньо: операції із символами та абстрактними поняттями, прийоми асоціативного запам'ятовування, тому доречно застосовувати також прийоми самодіагностування і способи розвитку уваги, пам'яті, уяви. Для розвитку самопізнання і самореалізації доцільно ставити запитання, що змушують старшокласника задуматись про себе, розвивати деякі рефлексивні уміння, просуватись по шляху до самоусвідомлення, а саме: розбиратися у своїх потребах, здібностях, можливостях, обмірковувати мету і сутність існування, вчитися розуміти тих, хто поруч. Тому при викладанні суспільствознавчих дисциплін переважно використовується модель навчання пошукового типу: цей алгоритм передбачає рух від засвоєння вихідних понять курсу до формування усвідомленої позиції в будь-якій ситуації і, відповідно, через глибоке, самостійне засвоєння знань, навичок, загальних ідей, що виникають в процесі формування своєї особистої позиції, прийняття рішень. Отже, суспільствознавчі дисципліни мають значний розвивальний та виховний потенціал, реалізація якого уможливорює формування ряду ключових компетенцій: комунікативної, з рішення проблем, співробітництва і кооперування зусиль.

Багатовимірне самовизначення людини, яке є необхідною передумовою більш повного розкриття всіх її сутнісних сил і більш повної реалізації. Глибокі та міцні знання передбачають свідоме та стійке закріплення в пам'яті учнів системи понять, законів, теоретичних положень, визначених навчальною програмою і формування на

цій основі наукового світогляду. При вивченні суспільствознавства учні розглядають методи дослідження соціально-економічних наук, елементи методології і методики соціальних досліджень. Вони вчаться виокремлювати і формулювати проблеми, що виникають при вивченні матеріалу, встановлювати та глибоко усвідомити основні закони природи і суспільства, осмислити соціальні процеси сучасності.

Суспільствознавчі курси містять у собі значний профорієнтаційний потенціал. Випускнику важко самому правильно уявити професійну картину суспільства і визначити в ній своє місце. Вибір професії є не тільки отримання відповідної освіти і місця роботи, але й вибір певної групи людей з подібними інтересами, прийняття відповідного способу життя. Курс покликаний допомогти випускникам визначитися у питаннях самовизначення та самореалізації, незалежно від того, яким буде професійне самовизначення. Учитель суспільствознавства відіграє в профорієнтаційному процесі особливу роль. Це пояснюється такими факторами: зміст курсів включають такі теми як «Діяльність людини», «Самореалізація людини», «Природні передумови суспільного життя», «Економічне життя суспільства», що зорієнтовані не тільки на окремі групи професій, але й актуальні для всіх учнів; у зв'язку з особистісною орієнтацією та діалогічністю курсу саме з учителем суспільствознавчих дисциплін в учнів найчастіше складаються довірливі стосунки.

Матеріал суспільствознавчих курсів надає можливість для формування ціннісного ставлення до праці, як видової риси людини, як необхідної умови її формування в історичному та в індивідуальному плані. Вивчення матеріалу цих курсів уможливорює формування уявлень учнів про історію виникнення, напрямки та перспективи розвитку різних професій. Важливо акцентувати увагу на тому, що професії мають ознаки соціального інституту і виступають відображенням людських потреб. На уроках формується екологічна культура, шанобливе ставлення до різних видів людської діяльності. Цінною є не тільки практична, але й духовна діяльність, як фізична, так і розумова праця. Вивчення даного курсу уможливорює ознайомлення учнів з професіями у сфері науки, постановку проблеми професійної етики і відповідальності вчених за наслідки своєї діяльності.

При вивченні теми «Самопізнання» необхідно показати важливість адекватної самооцінки для успішної самореалізації в

професійному плані, а також ознайомити учнів з механізмом такої самооцінки. Зокрема, важливо висвітлювати роль професії як «соціального ліфту», формувати у випускників уявлення про професійний статус особистості, познайомити учнів з проблемою невідповідності особистих статусів в сім'ї та на виробництві, з поширеними прикладами рольових конфліктів та з варіантами їх вирішення.

Для виконання завдань профорієнтаційної роботи на уроках суспільствознавчих курсів пропонується використовувати такі прийоми: стисле пояснення сутності професійної діяльності при вивченні основного матеріалу; розгорнуту характеристику змісту професійної діяльності; розкриття сутності професійної діяльності на підставі особистого трудового досвіду учнів або занять в НВК; урок-семінар – короткі повідомлення учнів про професії, пов'язані з вивченими темами, що готуються на основі різних джерел інформації; зустрічі з представниками різноманітних професій на уроках і позаурочних заходах; урок-екскурсію до найближчого підприємства та професійного навчального закладу; організацію рефлексії професійних настроїв учнів (твір «Мої роздуми при виборі професії» або проходження професійного тестування); бесіду, дискусію, диспут, дебати, спрямовані на розвиток професійних ціннісних орієнтацій; лабораторну роботу – аналіз документів, пов'язаних із вибором професії (газети з об'явами); імітаційні (профорієнтаційні) ігри, спрямовані на засвоєння елементів будь-якої професійної діяльності («Валютна біржа», «Судове засідання»); відтворення елементів професійної діяльності (вирішення юридичних та економічних задач, виконання проекту соціологічного дослідження); розвиток у учнів елементарних професійних навичок під час позаурочної діяльності.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть предмет та об'єкт курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін». У чому полягають його завдання та особливості структури?

2. Охарактеризуйте навчально-методичне забезпечення даного курсу.

3. У чому полягають актуальність курсу та особливості його структури?

4. Охарактеризуйте головні методичні засади створення і викладання курсу

5. Складіть тези: «Розвивальний та виховний потенціал суспільствознавчих дисциплін.

6. Які соціально значущі компетенції формуються у процесі вивчення суспільствознавчих курсів?

7. Які, на вашу думку, особистісні якості викладача можуть приваблювати учнів?

8. Назвіть прийоми профорієнтаційної роботи при вивченні суспільствознавчих дисциплін. За бажанням доповніть цей список.

Тема 2. ЗМІСТ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧОЇ ОСВІТИ

Мета: розкрити науково-теоретичне наповнення змісту суспільствознавчої освіти; визначити інтеграційні лінії суспільствознавчих курсів.

Професійна спрямованість: оволодіти методичними прийомами формування системи понять.

Основні поняття теми: узагальнення та систематизація змісту шкільних дисциплін; цілісне бачення людини і суспільства; система наукових понять, висновків, причинно-наслідкових зв'язків; закони і закономірності суспільного розвитку; міжпредметні зв'язки; системоутворюючі (комплексні) поняття.

План

2.1. Науково-теоретичне наповнення змісту суспільствознавчої освіти.

2.2. Міжпредметні зв'язки суспільствознавчих курсів.

2.3. Методика формування системи понять.

2.4. Логіко-наочний метод.

2.5. Формування закономірностей та законів суспільного розвитку.

2.1. Науково-теоретичне наповнення змісту суспільствознавчої освіти.

Суспільствознавчі дисципліни за своїм змістом є інтегрованим, тому їх головне завдання полягає в узагальненні та систематизації головних понять і проблем суспільствознавчих та людинознавчих наук, а також у формуванні у старшокласників цілісного бачення

людини і суспільства та їх взаємозв'язків. Науково-теоретичною основою інтеграції цих знань є вищі форми узагальнення та систематизації змісту суспільствознавчих та людинознавчих наук: суспільно-наукова картина світу і картина світу людини. Особливість змісту суспільствознавчих курсів полягає в тому, що вони узагальнюють та систематизують знання учнів з різних шкільних предметів – історії, географії, біології, літератури, пов'язуючи ці знання з основами сучасного людинознавства і суспільствознавства, з інформацією, яку учні отримують з інших джерел, зокрема, із засобів масової інформації та художньої літератури, а також із власним життєвим досвідом самих учнів.

Вивчаючи шкільні предмети, учні оволодівають теоретичними знаннями – системою наукових понять, висновків, причинно-наслідкових зв'язків, законів і закономірностей суспільного розвитку. Ці знання вони одержують у вигляді «відкритої теорії» – як готовий результат логічної обробки фактів ученими, авторами посібників, учителями або формулюють самостійно, аналізуючи теорію, приховану у фактах. В останньому випадку поняття та судження учнів одержують більш переконливий і особистісно значущий характер, істотно розвивають їх розумові здібності, зміцнюють інтерес до одержання знань. Певна міжпредметна відокремленість у формуванні світогляду учнів компенсується суспільствознавчими курсами. Навчальні програми суспільствознавчих дисциплін за змістом і за провідними поняттями мають багато спільного. Вони синтезуються основні факти та закономірності конкретних наук в єдину систему світоглядних знань. В результаті світоглядні ідеї, збагачені новим навчальним матеріалом, постають перед учнями як чітка, логічна, єдина наукова теорія світогляду. Синтез світоглядних ідей базується на різнобічній реалізації міжпредметних зв'язків. Наявні знання, поєднуючись з новими, з а умови активної розумової діяльності учнів і відповідній атмосфері уроку, зможуть забезпечити глибоке усвідомлення старшокласниками змісту і значення світоглядних ідей. Науковий світогляд базується на знаннях загальних, основних категорій і законів розвитку природи і суспільства в їх єдності. Наукове філософське формулювання поняття подається в суспільствознавчих курсах, але основу їх наукового визначення складають конкретні факти, поняття, закономірності, що вивчаються на інших предметах. Тому необхідно виділити поняття й ідеї, прослідкувати їх поступове

розгортання як всередині самого курсу, так і у взаємозв'язках зі змістом інших предметів. За дедуктивним шляхом пізнання учні спочатку засвоюють узагальнені теоретичні знання, а потім на їх основі знайомляться з новим фактичним матеріалом. У результаті факти засвоюються більш осмислено, а теоретичні положення конкретизуються та усвідомлюються. Проте курс спрямований не тільки на те, щоб розширити коло відомих учням знань, а й на те, щоб сформувані у них особисте ставлення до цих знань, а відповідно, й до їхніх об'єктів – людини і суспільства, взятих у різних формах прояву їх життєдіяльності та взаємозв'язках.

2.2. Міжпредметні зв'язки суспільствознавчих курсів.

Науково-теоретичний зміст суспільствознавчих курсів розкривається за допомогою міжпредметних зв'язків, які є складними та різноманітними. Їх можна розглядати у трьох аспектах: за змістом світоглядних ідей, понять, явищ і подій; за прийомами навчальної роботи, вмінням і навичкам; за рівнем морального, національного, трудового виховання, а також за поняттями та ідеями: матерія, матеріальність світу, рух як спосіб існування матерії, простір і час, свідомість, співвідношення біологічного та соціального у свідомості, пізнання як відображення дійсності, загальний зв'язок явищ, їх причинно-наслідкова обумовленість, поняття закону в філософії, закони матеріалістичної діалектики та основні філософські абстракції. Названі поняття та ідеї мають розгалужені міжпредметні зв'язки з природничо-математичними предметами, а також з історією, економічною географією, літературою, позакласною та позашкільною інформацією.

Найбільш тісні та розгалужені зв'язки і взаємозв'язки суспільствознавчі дисципліни мають з історичними курсами. Конкретно-історичний матеріал, оцінки подій і явищ, системи взаємопов'язаних економічних, морально-правових понять і висновків, що розкривають історичний процес, складають основу для розуміння учнями світоглядних ідей. Процес пізнання історичних явищ розкриває сутність відповідних їм понять. На уроках суспільствознавчих дисциплін ці поняття поглиблюються та залучаються до більш широкої світоглядної системи ідей. Труднощі у реалізації міжпредметних зв'язків курсів полягають у складності оптимального вибору дидактичних засобів і методичних прийомів, які б достатньо швидко

актуалізували потрібний факт чи ідею, вивчені у курсі історії та сприяли введенню її в систему уроків як елемента конкретизації або узагальнення навчального матеріалу даного уроку. Наступна трудність полягає у спробах широких і детальних екскурсів в історичні знання, на які витрачається значна частина уроку, в результаті чого новий матеріал подається схематично і неповно.

Горизонтальний зріз реалізації міжпредметних зв'язків в темі уроку відбувається при формулюванні визначень понять, а вертикальний полягає у подальшому поглибленні даного поняття шляхом використання міжпредметних і внутрішньокурскових зв'язків. Щодо вивчення понять та положень високого ступеню узагальнення, то в них у стислому вигляді містяться загальні світоглядні ідеї курсу, які потім по вертикалі проходять через інші теми. Зміст кожної з наступних тем базується на поняттях і ідеях першої теми, в той же час має свій категоріальний апарат, замкнений або на даній темі, або, в свою чергу, має внутрішньопредметні зв'язки, виходить в наступні теми курсу. Кожне з таких понять має міжпредметні зв'язки. Місце реалізації міжпредметних зв'язків в системі поступового розкриття ознак даного світоглядного поняття визначається його горизонтальним, поурочним розміщенням і вертикальним положенням в курсі, що орієнтує на поступове поглиблення і розширення ознак поняття, на його розвиток. Одне й те ж світоглядне поняття під час поступового вивчення постає перед учнями більшим за обсягом, глибшим, змістовнішим. Міжпредметні зв'язки виявляються головним чином шляхом постановки учням логічно обґрунтованої системи запитань. Система запитань, відповідних структурі вивченого матеріалу ставиться саме там, де за логікою розкриття ознак даного поняття вимагається залучення конкретних або узагальнених даних з інших предметів.

Засобом досить швидкого встановлення міжпредметних зв'язків є наочність. Для засвоєння вже відомого учням наочного посібника важливо так сформулювати запитання або завдання, щоб старшокласники спрямували свою думку не на конкретний аналіз його змісту, а на узагальнюючий світоглядний висновок. Наприклад, у таблицях загальні дані конкретизуються та доповнюються відповідним профілю предмету навчальним матеріалом. Необхідність вирішення цих проблем спонукає учнів встановлювати міжпредметні зв'язки, допомагає розумінню загального характеру законів і кате-

горій діалектичного матеріалізму, слугує основою для розуміння єдності матеріального світу. Синтезування розрізнених наявних знань з навчальних предметів повинно здійснюватися самими учнями при цілеспрямованому керівництві цим процесом з боку вчителя. Узагальнення має більш глибокий характер за умови самостійного встановлення учнями під керівництвом вчителя проблемних ситуацій, при підготовці відповідей на запитання семінарських занять. У цьому випадку використовують наочні посібники, кінофрагменти, запитання (система проблемних запитань), текстові та цифрові таблиці. При цьому учитель повідомляє нові знання, організує процес їх узагальнення і подає наукове формулювання поняття. Діяльність учнів по встановленню міжпредметних зв'язків з метою підтвердження істинності приведенного положення може мати частково-пошуковий характер за умови, якщо до цього учнів стимулює формулювання завдань.

Знання учнями законів біології допомагає усвідомити природничо-наукові основи взаємозв'язків людського суспільства з природою. Міжпредметні зв'язки з загальною біологією базуються насамперед на знаннях природничо-біологічної сутності взаємодії організму і середовища. Суттєві екологічні поняття повинні залучатися для розкриття соціально-економічних, правових, морально-етичних та екологічних проблем. Відповідно міжпредметні зв'язки дозволяють реалізувати різні види виховання: екологічне, морально-етичне, естетичне. Філософсько-світоглядні узагальнення містяться в навчальному матеріалі природничо-математичних і гуманітарних предметів, а в суспільствознавчих курсах вони є основним змістом. Учитель сам має можливість підводити учнів до таких узагальнень на основі програмного матеріалу. Для ефективної реалізації міжпредметних зв'язків необхідно враховувати три рівні узагальнення: конкретно-науковий, загальнонауковий та філософсько-світоглядний. У кожному наступному рівні посилюється виховне та розвивальне значення змісту освіти, а також світоглядне значення навчального матеріалу. На кожному уроці вчителю потрібно підводити учнів на основі головних конкретно-наукових ідей навчальних предметів до широких загальнонаукових і світоглядних висновків. Внутрішня єдність курсу забезпечується постійною увагою вчителя до практичного застосування учнями основних положень діалектичного методу пізнання при вивченні суспільних явищ і процесів, що розглядаються

на уроках суспільствознавчих дисциплін. Другий рівень внутрішньо-опредметних зв'язків встановлюється при вивченні понять підсистемного змісту. Завдання цього рівня зв'язку полягає в тому, щоб учні, визначивши системоутворююче поняття і всю систему в цілому, усвідомили її внутрішню єдність, взаємозв'язок і взаємозалежність кожного елементу. Третій рівень внутрішньокурсових зв'язків виявляється при застосуванні прийому порівняння та протиставлення з метою визначення спільного та особливого у фактах і явищах дійсності в поняттях, що мають однакове термінологічне позначення (феодалізм – капіталізм). У цьому випадку використовуються такі методичні прийоми – бесіда, спеціальні завдання, що орієнтують учнів на активні інтелектуальні операції пошуку, пригадування, порівняння, виділення спільного та відмінного, виявлення сутності нового поняття.

Велике значення має організація самостійної роботи учнів по залученню, систематизації та узагальненню одержаних знань, їх застосування для одержання нових. На уроках суспільствознавчих курсів підвищується питома вага проблемно-пізнавальних завдань аналітичного та пошукового характеру, а також практика проведення міжпредметних уроків семінарського типу, які потребують залучення знань з інших шкільних предметів.

Суспільствознавчі курси займають особливе місце у формуванні знань учнів. Це обумовлено їх цілями, змістом, особливостями. Зміст курсів має теоретичний, інтегрований, систематизований і узагальнюючий характер. Це зумовлює особливу роль учителя у формуванні теоретичних знань, що включають факти, наукові поняття, ідеї, теоретичні положення, принципи, концепції, теорії, ідеї, цінності, закони, представлені в певній системі. Поняття є формою мислення, результатом узагальнення, проведеного за сукупністю ознак, властивих цьому класу предметів (В. А. Канке). Поняття – одна з логічних форм мислення в протилежність судженню і висновку, які складаються з понять. Судження – думка, що не лише співвідноситься з деякою ситуацією, але і є твердженням або запереченням наявності цієї ситуації насправді. Судження є зв'язок понять. Висновок є виведення нового знання. Висновок припускає доказ, в процесі якого правомірність появи нової думки обґрунтовується за допомогою інших думок. Судження, висновок, доказ як три форми раціонального пізнання в їх єдності утворюють деяку цілісність, що бере

участь в розвитку теоретичного мислення і сприяючу формуванню теоретичних знань про людину і суспільство. Суспільствознавчі дисципліни містять відомості декількох наук, насичених науковими поняттями. Вони є узагальненим знанням, що відображають істотні властивості предметів або явищ в мисленні учня. Процес формування понять – психологічне явище. Цей процес, як відзначав Л. С. Виготський, вимагає розвитку довільного мислення, логічної пам'яті, абстракції, порівняння і та виявлення відмінностей. Ці складні психічні процеси не можуть бути просто пам'яттю, просто вивчені і засвоєні, підкреслював Л. С. Виготський. Наукові поняття можуть виникнути тільки на базі нижчих і елементарних типів узагальнень. Усі поняття можуть бути класифіковані за основними змістовними лініями. Відмінна риса усіх понять – їх складність, бо більшість з них – абстракції високого порядку. Усі поняття курсу можна класифікувати як історичні (поліс, рицарство тощо), філософські (свобода, цінності, пізнання), соціологічні (соціальна структура, соціальні ролі, соціальний склад, нації тощо), політологічні (політика, влада, політична система тощо), економічні (економіка, ринок, конкуренція), культурологічні (культура, етичні норми, контркультура, етика тощо). Кожне з цих понять характеризується об'ємом і змістом, включає істотні і несуттєві ознаки, має складну структуру і може бути усвідомлене у взаємозв'язку з іншими поняттями.

Існує декілька підходів до класифікації понять. Їх можна умовно згрупувати за декількома критеріями: за ступенем узагальнення (приватні, загальні і узагальнюючі); за єдністю змісту (з урахуванням міжпредметних і внутрішньокурсових зв'язків); за ступенем їх популярності (відомі і невідомі учням). Загальні й узагальнюючі поняття формуються на основі поступового поглиблення змісту понять в системі уроків (вертикальний зріз), приватні, одиничні – на одному уроці (горизонтальний зріз). Поняття курсу можна розділити також на центральні (наприклад, людина, суспільство, цивілізація, культура), основні (наприклад, економічні системи, соціальний статус, правова держава, духовні цінності) і опорні (наприклад, міфи старовини, класичне рабство, селянська община, власність, державний апарат, виборче право), які наповнюються і збагачуються при вивченні основних понять. Поняття високого ступеню узагальнення мають складну структуру, в яку входять менш загальні поняття. Утворюється певна ієрархія понять, система абстракцій (наприклад,

політична система суспільства), що вимагає теоретичних узагальнень, виділення істотних ознак, виведення визначення понять, їх взаємозв'язків і взаємозалежностей. Логічні шляхи формування понять – індуктивний і дедуктивний. Останній найбільш застосовний при формуванні знань випускників.

Велику роль в засвоєнні понять грають факти, що сприяють засвоєнню й осмисленню теоретичного матеріалу. Факт – це знання, достовірність якого доведена. Через узагальнення і систематизацію фактів, конкретних уявлень, понять відбувається пізнання соціальної дійсності. Тому дуже важливі відбір, групування фактів, їх інтерпретація, тобто пояснення, осмислення прихованого у фактах теоретичного змісту, підведення під поняття. Факти діляться на головні (істотні) і неголовні (несуттєві). Виділяються три види соціальних фактів: дії, вчинки людей, окремих індивідів або великих соціальних груп; продукти людської діяльності (матеріальні і духовні); словесні (вербальні) дії: думки, оцінки, судження. Як відзначає А. Ю. Лазебникова, при вивченні тем курсу доцільно виділяти блоки знань, що включають певні компоненти – факти, теорію, ціннісні орієнтири. Засвоєння понять може відбуватися на різних рівнях: знання терміну, знання істотних ознак в їх певному взаємозв'язку, знання визначень понять, їх розгорнутої характеристики. При цьому важливе значення мають поглиблення, конкретизація і збагачення змісту понять, облік багатозначності їх визначень, трактувань, інтерпретацій. Ідеї, теорії можуть засвоюватися з урахуванням первинного ознайомлення на рівні загального уявлення (наприклад, громадянське суспільство Г. Гегеля); на основі системно-логічного осмислення з виокремленням провідних елементів і виявленням зв'язків між ними (наприклад, марксистська теорія формацій, теорія локальних цивілізацій); на теоретично-концептуальному рівні, що припускає осмислення теорії, вчення як цілісності, що базується на провідній парадигмі (наприклад, економічна теорія).

При формуванні понять (класифікація П. В. Гори) використовуються прийоми теоретичного вивчення матеріалу (пояснення, міркування, евристична бесіда, доказ, порівняльна і узагальнююча характеристика, складання розгорнутих планів, тез, логічних схем, таблиць, застосування пам'яток тощо), а також прийоми розумової діяльності (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння тощо). Це дозволяє ефективніше реалізувати різні функції знань:

аксіологічну (ціннісну), пізнавальну, орієнтовну, діагностичну, регулятивно-практичну.

Умовно можна виділити основні етапи формування понять: опора на знання учнів; з'ясування структури поняття, його внутрішніх зв'язків, ознак; введення наукового визначення поняття; конкретизація ознак поняття з урахуванням нових відомостей, їх поглиблення; встановлення зв'язку цього поняття з іншими, раніше засвоєними; збагачення поняття на новому теоретичному рівні, його повніше визначення, встановлення нових зв'язків з іншими поняттями; оперування поняттями.

Послідовність етапів формування понять змінюється залежно від обраного логічного шляху (індуктивний або дедуктивний). Найуспішніше поняття формуються за дотримання дидактичних принципів формування знань, цілеспрямованому відборі фактичного і теоретичного матеріалу, поетапному формуванні понять, їх конкретизації, збагаченні і поглибленні, цілеспрямованій систематизації, відборі методичних прийомів і засобів, реалізації міжпредметних і внутрішньокурсних зв'язків, розробці системи завдань на різних рівнях пізнавальної діяльності. Це дозволяє розвивати пізнавальну активність учнів, самостійно застосовувати отримані знання, використати різноманітні джерела знань, форми уроку, інноваційні технології. Процес формування понять, теорій, ідей, принципів буде успішнішим, якщо учитель організовує застосування і актуалізацію теоретичних знань, оперування ними, використовує різні способи пізнавальної діяльності з метою пізнання явищ громадського життя. На думку Л. Н. Боголюбова, застосування теоретичних знань – це їх використання як засобу пізнання нових явищ, подій, процесів, для глибшого розуміння раніше вивченого матеріалу. Вживані при вивченні будь-якого явища теоретичні знання можуть виконувати функцію пояснення причин, суті цього явища, а також методологічну функцію – функцію визначення шляхів і способів подальшого вивчення явищ. На основі теоретичних положень визначаються завдання, напрями подальшого вивчення об'єкту, істотні факти відділяються від несуттєвих, подається найбільш загальне пояснення теорії, принципам, законам, поняттям тощо. Л. Н. Боголюбов називає об'єкти, вивчення яких в шкільному курсі вимагає застосування теоретичних знань, і дає їх класифікацію: за їх місцем в житті суспільства (явища, події, процеси економічного, політичного, духовного життя, суспільний

устрій тощо); за місцем і способом їх відображення в системі знань (факти і закони науки, поняття тощо), подібне за джерелом інформації про них (події і явища, описані в підручнику, поточні події і явища, що освітлюються засобами масової інформації тощо).

Серед ефективних сучасних методичних прийомів формування понять можна виділити: «ромашку», мозковий штурм, складання кластерів, «піраміду». Ефективність застосування знань залежить від їх сформованості (глибини, об'єму, системності тощо), уміння ними оперувати, організації самостійної пізнавальної діяльності учнів, що дозволяє розглядати явища в їх розвитку, у взаємозв'язку, з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки, актуалізувати теоретичні знання. Актуалізація знань являє собою відтворення отриманих знань, умінь, їх використання, тобто переміщення їх в актуальну дію. Це призводить до зміни знань в якісному відношенні, більш високого ступеню узагальнення, залучення до теоретичної системи, свідомого застосування учнями принципів пізнання суспільних явищ. Уміння застосовувати знання, на думку Л. Н. Боголюбова, це володіння складною системою розумових і практичних дій, необхідних для самостійного орієнтування в соціальній дійсності.

При засвоєнні понять важливу роль відіграє логічна послідовність, через яку розкривається структура системи понять. При цьому корисно поєднувати логічну послідовність введення ознак і структурних елементів понять з наочною структурно-схематичною моделлю цієї системи. Комбінація цих елементів мусить відтворювати будову об'єкту. Графічна модель, що відображає взаємовідносини елементів будь-якої системи, допомагає зрозуміти структуру даної системи. Коли введена графічно-образна структура поняття та сформульовано його наукове визначення, далі відбувається процес наповнення його конкретним змістом на різних рівнях в системі змісту курсу із врахуванням міжпредметних зв'язків.

Якщо на початковому рівні розкриття структури складного системоутворюючого поняття, використавши зв'язки всередині курсу, досить швидко можна вибудувати знання про першу підсистему і подати нові знання про другу підсистему, то в подальшому змісті курсу підсистеми в свою чергу виступають як системоутворюючі поняття зі своїми підсистемами, кожна з яких більш-менш вивчається у курсі. При цьому необхідно використовувати прийом поєднання бесіди, що узагальнює наявні знання учнів, логічних

умовиводів і побудови наочно-схематичної структурної моделі системоутворюючого поняття другого або третього порядку по відношенню до головного.

Одночасно з засвоєнням понять відбувається процес пізнання законів суспільного розвитку. Цей процес відбувається на основі аналізу конкретного матеріалу та засвоєння понять, логічна схема яких підкріплена новими конкретними даними, підводить до усвідомлення сутності того чи іншого закону. Завдання вчителя полягає в тому, щоб організувати пізнавальну діяльність учнів з логічного узагальнення наявних знань з новими знаннями, одержаними в курсі. Методика розкриття сутності законів суспільного розвитку пов'язана з оперуванням великим колом понять, система яких характеризує даний закон або закономірність. Тому закон може усвідомлюватися тільки за умови чіткого засвоєння цих понять. Тільки спираючись на логічну систему засвоєних понять, учні можуть усвідомити сутність закону. Чітка логічність у розкритті світоглядних понять і законів сприяє інтенсифікації процесу оволодіння світоглядними ідеями.

Особливості методики розкриття загальних закономірностей полягають у наступному: зміст найбільш загальних понять і законів розкривається на основі групи найбільш важливих, типових, яскравих фактів, тому необхідно навчати учнів знаходити в окремих фактах прояви закономірностей; від опису необхідного мінімуму фактів зразу переходити до розкриття їхньої сутності, розкриваючи зв'язки між різноманітними сторонами суспільних явищ, формулюючи визначення відповідних понять і закономірностей. Формулювання змісту законів лише один із етапів роботи з відпрацювання їх розуміння; засвоєння складних понять і загальних законів досягається при розкритті їх ознак на навчальному матеріалі протягом тривалого часу; визначення абстрактних понять і законів стає тим фундаментом, на якому проводиться робота по класифікації та систематизації фактів. Логіко-наочний шлях має найбільш концентровану і візуально переконливу інформацію, сприяючи активізації пізнавальної діяльності учнів. Діалектична природа світоглядних понять потребує конкретизації їх у курсі сучасними даними, що характеризують розвиток суспільства і показують особливості прояву суттєвих ознак вивченого явища або закону в даних конкретно-історичних умовах.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке теорія? Назвіть складові суспільствознавчої освіти.
2. У чому полягає сутність горизонтальних та вертикальних міжпредметних зв'язків у суспільствознавчих курсах?
3. Складіть схему: Три рівні узагальнення (конкретно-науковий, загальнонауковий та філософсько-світоглядний) та наведіть відповідні приклади.
4. Наведіть приклади системоутворюючих понять, поясніть їх, використавши логіко-наочний метод.
5. Назвіть методичні прийоми формування закономірностей та законів суспільного розвитку.

Тема 3.

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ПРИ ВИВЧЕННІ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ КУРСІВ

Мета: розкрити особливості формування світогляду, розкрити його сутність та показати структуру.

Професійна спрямованість: ознайомитися зі структурою світоглядної освіти, навчитися вибирати прийоми для формування в учнів уміння вчитися впродовж життя, а також соціальної та громадянської компетентностей.

Основні поняття теми: світоглядна освіта, світогляд, погляди, переконання, життєва позиція, самосвідомість, самовизначення, самовдосконалення, самореалізація

План

- 3.1. Світоглядна освіта як важливий чинник формування особистості.
- 3.2. Світогляд, його сутність і структура.

3.1. Світоглядна освіта як важливий чинник формування особистості.

Світоглядна освіта – комплекс заходів, спрямованих на формування у людини на основі різних форм соціального та індивідуального досвіду цілісного розуміння світу та самої себе, яке дає їй змогу не лише орієнтуватися в навколишній дійсності і в самій собі,

але й певним чином упорядковувати й свідомо гармонізувати свої взаємовідносини з природою та іншими людьми, займати певну життєву позицію. Світогляд, як вища форма людської самосвідомості й систематизації різноманітних форм соціального та індивідуального досвіду, включає в себе не лише знання про світ, але й оцінювання, ідеалізацію, різні форми нормативно-регулятивного відображення і мотивації людських дій. Ця його особливість, як найбільш синтетичної форми духовного освоєння дійсності, теж знайшли своє відображення у курсах суспільствознавчих дисциплін і повинна враховуватися у методиці його викладання. Одна з головних особливостей світогляду полягає в тому, що він являє собою систему поглядів і переконань, систему ідей. Але світогляд не можна сприймати тільки як сукупність, суму або систему знань. Знання (наукові істини) є адекватним відображенням об'єктивної дійсності, світогляд виражає відношення людини до навколишнього світу. Тому світогляд має певний відбиток об'єктивності, він завжди є опосередкованим досвідом людини та містить емоційну оцінку, а також нерозривно пов'язаний з інтересами, потребами і цілями людини.

Найпростіший елемент світогляду – погляди людини. Вони містять певну оцінку фактів та явищ дійсності, виражають точку зору людини. Світоглядні погляди частіше всього виявляються у формі оціночних суджень і враховуються людиною процесі ідеальної мотивації вчинків. Переконання – вища та складніша форма світогляду в порівнянні з поглядами. Частіше всього специфіка переконань зводиться до впевненості в правильності своїх позицій. Наукові переконання та ідеї є результатом складного процесу, в ході якого знання перетворюються волею людини та набувають силу глибоких внутрішніх мотивів та стимулів діяльності. Воля виступає в цьому процесі як засіб перетворення знань, наукової істини в елемент психологічної структури особистості, в необхідну передумову усвідомленої дії. Звідси впливає дуже важливий для виховання старшокласників висновок: переконання може мати лише вольова людина, відсутність волі приводить до відсутності твердих переконань, до еклектизму в світогляді та безпринципності в поведінці. Отже, глибока органічна єдність знань і волі, де наукове знання виступає як зміст поглядів та переконань, а воля як форма і спосіб існування світогляду, складає специфіку наукового світогляду. Важливо, щоб кожен учитель чітко уявляв, яка природа переконань, чим вони відрізняються від знань, як

взаємопов'язані та взаємодіють між собою знання та переконання. Переконання за своїм змістом може співпадати зі знанням, в цьому випадку воно стає елементом наукового світогляду, але може містити й забобони. Тому оволодіння основами наукових знань ще не означає автоматичного формування відповідних переконань. Але, з іншого боку, наукове переконання не може бути сформовано тільки на основі знань. Це вимагає від учителя розуміння психології учня, з тим, щоб у процесі навчання викликати у їх свідомості той психологічний процес, який приводить до формування глибоких переконань. Для цього необхідно вміло використати всі наявні засоби, серед яких важлива роль належить методам навчання.

Життєва позиція – сукупність моральних якостей і фіксованих установ, що виявляються в поведінці людини. Певною мірою життєва позиція може складатися стихійно. Стихійна духовна діяльність виникає в результаті узагальнення індивідуального або групового досвіду, не підкріпленого достатньо широкою соціальною практикою і міцною науковою базою, вона базується на буденній свідомості, не складається в чітку систему поглядів, що не відрізняється всебічністю та послідовністю. На основі світогляду формується свідомо життєва позиція людини, яка конкретизується в життєвих принципах, що охоплюють найважливіші сфери її діяльності. Життєві принципи – певні світоглядні принципи, які стали життєвими переконаннями особи та реалізуються нею в її життєдіяльності та відображаються у притаманних людині моральних якостях. Життєву позицію характеризують міра активності (пасивна чи активна), спрямованість життєвої позиції на ті чи інші цілі та цінності (альтруїстична або егоїстична, гуманістична або антигуманна, духовно орієнтована чи прагматична), оцінне забарвлення життєвої позиції (оптимістичне чи песимістичне).

Життєву позицію конкретизує соціальна позиція – свідоме ставлення людини до явищ соціальної дійсності, що складається на основі певного розуміння нею суспільства й свого місця в ньому, своєї належності до якоїсь соціальної спільноти, інтереси якої вона сприймає як свої власні і реалізовує їх у своїй діяльності. Процес соціального самовизначення особи є важливим моментом її загального життєвого самовизначення і необхідною умовою її соціальної зрілості.

Найрозвинутішою формою світогляду є самосвідомість – виділення людиною самої себе з навколишньої дійсності, усвідомлення

нею свого ставлення до дійсності. Самовизначення – усвідомлення людиною свого місця в природі і суспільстві, зайняття нею певної позиції, вибір нею певного життєвого шляху і певного виду діяльності. Самовизначення є необхідною умовою для самовдосконалення (діяльність людини, спрямована на формування у себе певних рис і властивостей або їх удосконалення) та самореалізації (діяльності людини, спрямованої на реалізацію власного «я», розкриття, розвиток своїх здібностей, розуміння використання своїх можливостей).

Важливою ознакою світогляду є його узагальнюючий характер. Світогляд – це система узагальнюючих поглядів і переконань. Він виконує функцію синтезу, інтеграції всіх знань і уявлень людини про дійсність. Інтегруючий характер світогляду обумовлений тим, що в навчальному процесі від учнів вимагається засвоєння знань на високому теоретичному рівні. Тому суспільствознавчі дисципліни посідають провідне місце у процесі формування світогляду.

Світогляд характеризується також своєю цілісністю, системністю. Він задовольняє одну з важливіших потреб людини як мислячої та діяльнісної істоти – потребу мати в свідомості цілісну картину оточуючої дійсності, з тим, щоб правильно визначити мету своєї діяльності та успішно досягати цієї свідомо поставленої мети. Світогляд характеризується також своєю практичною, предметно-діяльнісною спрямованістю. Погляди та переконання слугують безпосередньою основою свідомої діяльності людини, виступаючи у вигляді її ідейних мотивів. Світоглядні принципи не можуть завжди прямо формулюватися людиною у вигляді логічного судження або імперативної настанови, але вони завжди виступають у ролі ідеальної сили, орієнтуючої суб'єкта у різноманітності оточуючого світу та детермінуючої його діяльність. У своїх нерозвинутих формах світогляд виявляється саме в практичній діяльності, і саме практика примушує людину виробляти узагальнюючі принципи, що виражають її ставлення до різних сфер діяльності.

Завдання учителя, що викладає суспільствознавчі дисципліни, – показати конкретний зв'язок вивчених теоретичних положень з практикою суспільних відносин, з особистим життєвим досвідом учнів і створити максимум умов для практичного застосування засвоєних світоглядних принципів (оцінка й аналіз нових для учнів фактів, життєвих ситуацій та вчинків людей, різних історичних подій). Важливою особливістю світогляду є його суспільна актуальність. Це

обумовлюється природою людської свідомості, яка за змістом відображає суспільне буття, але відображає не буття взагалі, а лише засвоєну людиною дійсність, суспільне буття в його конкретно-історичних формах. Отже, в цілому, світогляд як система поглядів і переконань людини характеризується своєю цілісністю (внутрішньою несуперечливістю), узагальненістю та практичною спрямованістю та суспільною актуальністю.

3.2.Світогляд, його сутність і структура.

Світогляд людини охоплює своїм змістом її навколишню дійсність: природу, суспільство, погляди. Якщо уявити систему світогляду у вигляді кола, то його структура буде виглядати як ряд секторів, кожен з яких співвідноситься з певною частиною об'єктивної реальності. У структурі наукового світогляду виділяється три загальних аспекти: натуралістичний (знання людини про природу і визначення ставлення до неї, гуманітарний (пов'язаний з вирішенням комплексу проблем: людина серед людей), суспільство швидше змінюється, ніж природа, (для правильної соціальної орієнтації), а також гносеологічний, що являє собою конкретизацію основного питання філософії про відношення людської думки до її предмету, світу знань і світу речей.

Зародки світогляду виникли тоді, коли людина тільки почала визначати своє ставлення до навколишнього світу. Тоді ж визначилися спроби спрямувати його у певне русло, задане структурою суспільства і потребами людей. Кожна особистість є індивідом, який займає в світі особливе, неповторне місце. Вже тільки це відкриває людині дорогу до свого, особливого погляду на світ світогляду. Науковий світогляд забезпечує висхідні положення матеріалістичного розуміння світогляду. Науковий світогляд є результатом організованого і керованого розвитку, що цілеспрямовано підводить особистість до вершин наукових знань. Світогляд посідає центральне місце в духовному розвитку особистості, упорядковує всі погляди на оточуючий світ, приводить їх у цілісну систему, узагальнює знання людини про дійсність і саму себе, забезпечує розуміння і оцінку світу в цілому, в основних проявах, що зачіпають найбільш важливі інтереси і потреби, які виявляються в процесі професійної підготовки, оволодіння спеціальністю.

Практична діяльність людини це є виробнича і суспільна діяльність. Специфіка того матеріалу, з яким людина має постійну справу, визначає і специфіку його шляхів до наукового світогляду. Людина

обирає із потоку інформації професійні знання, у цьому виявляється розуміння нею першочерговості інформації. Спеціалізація примушує прагнути тільки до певних, обмежених знань, що посядуть переважające місце у світогляді людини, неминуче одержує й інші знання, що дозволяють йому визначити своє місце в світі. Спеціальні наукові знання виступають у якості відправної, вихідної точки світогляду. Розгортаючись в злагоджену систему, світогляд добудовується філософськими знаннями. Філософські проблеми є світоглядними, без філософії немає світогляду. Філософські знання допомагають людині оволодіти науковим підходом до вивчених явищ, застосовувати у своєму пізнанні основні принципи діалектики.

Обсяг соціальної світоглядної інформації збільшується разом із знаннями, що переростають у переконання, а останні, у свою чергу – у практичні дії. Знань і переконань переплітаються з почуттями і прагненнями, намірами. Знання, що не вплинули на формування світу – некорисні та антилюдяні. Переконання є невід’ємна складова частина наукового світогляду, вони обумовлюють активну життєву позицію. До будь-яких знань людина ставиться вибірково і з усього їх потоку обирає лише потрібні. Інформація важлива, потрібна, необхідна для людини, найчастіше є професійною, ставлення до неї – позитивне. Інформація бажана, але не обов’язкова, начебто цікава, перспективна, але часу для неї не вистачає, непотрібна, надлишкова, людина або не сприймає, або відмежовує психологічним бар’єром. Такий розподіл інформації і визначення свого визначеного ставлення до неї досить плідні. Світогляд має мозаїчний характер (переважно за професійним підходом), професійний «зір» може суміщатися з моральною «німотою», а висока освіченість уживатися зі слабким естетичним розвитком особистості, її крайньою художньою обмеженістю. Висока загальна духовна культура сприяє творчій діяльності, допомагає оволодівати науковою картиною світу, активізувати науковий пошук, розширювати горизонти мислення.

Для формування світогляду є важливим розуміння філософських категорій простору і часу. Простір – порядок розміщення різних об’єктів природи. Час – порядок зміни різних стадій матеріальних процесів. Час історичних подій відрізняється від фізичного часу (руху небесних світил), інтенсивність форм життєдіяльності. Вивчаючи світ в тих чи інших формах, його проявах, ми неодмінно вивчаємо тим самим і простір, і, навпаки, досліджуючи просторово-часові параметри, ми неминуче тим самим вивчаємо матеріальний світ в його русі.

Дидактичні умови формування світогляду:

1. Формування світогляду нерозривно пов'язане із завданням формування розвитку пізнавальної активності учнів, тому що тільки самостійні роздуми приводять людину до певної світоглядної позиції, до твердих і міцних переконань. Учителю необхідно створити на уроці умови, коли знання переростають у переконання. Одна з умов формування поглядів – вимога наукової доказовості та логічної несуперечливості всіх теоретичних висновків, їх істинність.

2. Позитивне емоційне ставлення учнів до вивченого матеріалу. Формування поглядів і переконань, що визначають ставлення людини до світу і спрямованість її діяльності і є процес пошуку істини, яку потребує людина і яка їй життєво необхідна. Викликати жвавий інтерес до матеріалу, що вивчається, показати його зв'язок з життям і тим самим спонукати учнів до самостійних роздумів є важливим педагогічним завданням вчителя. Емоційне ставлення учнів до матеріалу, що вивчається в реальному навчальному процесі виявляється у формі їх зацікавленості у цьому матеріалі. Рівень інтересу може слугувати показником виховної ефективності навчання. У цьому випадку вирішальну роль відіграє методична майстерність учителя, його вміння захоплено та цікаво викладати навчальний матеріал.

3. Самостійність пізнавальної діяльності учнів. Чим більше самостійності виявляється в пошуках світоглядних висновків, тим міцніші і стійкіші переконання. Тому завдання формування світогляду постає перед учителем у його повсякденній роботі як методична задача організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроці і дома.

Запитання для самоконтролю

1. Доведіть актуальність світоглядної освіти .
2. У чому полягає сутність і структура світогляду?
3. У чому виявляються особливості світоглядного засвоєння дійсності?
4. Порівняйте зміст понять «погляди» та «переконання». Зробіть висновки.
5. Охарактеризуйте місце і роль світогляду в духовній культурі особистості.
6. У чому полягає об'єктивна основа життєвої та соціальної позиції?

Тема 4.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО БЛОКУ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: показати студентам особливості вивчення філософії та навчити розкривати зміст філософських знань.

Професійна спрямованість: навчитися використовувати методичні прийоми формування філософських понять.

Основні поняття теми: філософська освіта, філософська свідомість, філософське відображення світу, філософські уміння

План

4.1. Завдання філософської освіти.

4.2. Шляхи формування філософського світогляду.

4.3. Формування філософських понять.

4.1. Завдання філософської освіти. Засвоєння філософських знань є важливою складовою професійної підготовки майбутніх учителів історії до роботи зі старшокласниками. Окреме місце в системі суспільствознавчої підготовки студентів посідають курси «Людина і світ», «Філософія». Протягом навчання у вищих навчальних закладах історики вивчають основи цих наук, що є базовою теоретичною підготовкою до їх викладання. Успішність цієї роботи залежить від оволодіння прийомами формування філософських знань. Виховна мета філософської освіти полягає у формуванні активної життєвої позиції старшокласників та необхідності подолання пасивно-споглядального ставлення до життя, недостатньої соціальної активності. Вміння задавати самому собі запитання та ставити перед собою завдання – найважливіші серед ознак, що свідчать про початок формування філософської системи мислення. При вивченні шкільних дисциплін учні засвоюють не тільки конкретні факти, але й сформовані на їх основі поняття та закономірності. Спираючись на базові знання з метою включення їх в узагальнення більш високого порядку, переосмислити їх в новій системі знань.

Зміст шкільної філософської освіти визначений документами «Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Суспільствознавство». закладів. У навчальній літературі, підручниках для вищих навчальних закладів Р. А. Арцишевського, А. Д. Боборикина, Л. С. Бах-

мутової визначені методологічні та методичні засади світоглядної освіти. Т. В. Бакка підкреслила актуальність виховної складової шкільного суспільствознавства. П. А. Баранов відзначив необхідність участі старшокласників у різних формах громадської роботи. Виняткову важливість міжпредметних зв'язків для усвідомлення сутності філософських проблем відзначили А. С. Бароненко, А. В. Теремов та Т. М. Турунова. Прийоми формування світогляду учнів наводять у своїх роботах В. Р. Букин та А. Ф. Малишевський, В. О. Коваль, Т. В. Коваль, І. Н. Кондратенко, Є. В. Куприянова. Тести, логічні схеми та таблиці для перевірки засвоєння філософських знань запропонувала Є. Лисенко.

Важливою та невід'ємною частиною світогляду людини є філософська свідомість, що формується шляхом філософської освіти. Формування філософських знань в учнів розпочинається задовго до їх знайомства зі специфікою філософії як науки. При вивченні шкільних дисциплін на уроках природничого та гуманітарного циклу відбувається обов'язкове узагальнення теоретичних знань, усвідомлення закономірностей, явищ і процесів. Ця важлива робота, що проводиться на підсумковому етапі кожного уроку, є першим кроком у формуванні філософської освіти старшокласників. Отже, вивчаючи основи наук про природу та суспільство, мислення учнів засвоює філософські основи світогляду. Узагальнення філософського характеру дозволяють учням об'єднати на основі найбільш загальних закономірностей дійсності всі одержані знання і життєвий досвід.

Для поглиблення філософської освіти необхідно вирішити такі завдання: формування філософської свідомості в єдності філософських знань, методів пізнання, ставлення до світу, що базуються на переживання буття; розкриття структури філософської свідомості як філософського відображення світу і співвіднести з ними філософські вміння учнів: зосередження уваги на факті буття як на такому, існуванні світу в цілому; вміння усвідомлювати і формулювати у різних варіантах філософську проблему «Що являє собою світ, як пізнавати та змінювати його»; здатність учня усталено розмірковувати над основними філософськими проблемами, шукати їх вирішення, як, наприклад, пошуки свого місця у житті та сенсу життя.

Приступаючи до опрацювання філософської проблематики на уроках суспільствознавчих курсів, учителю необхідно враховувати принцип наступності, а саме, побудувати своєрідний «місток» у

загальноосвітньому пізнавальному процесі, ступаючи яким легше зрозуміти філософські проблеми, знайти для останніх ідейне підґрунтя у власному світогляді, навчатися виробляти навички філософського аналізу. Пов'язуючи предметні знання з філософськими знаннями, свідомість збагачується змістом конкретних філософських проблем. При узагальненні знань з теми будь-якого суспільствознавчого предмету, учням може бути запропонована система філософсько-світоглядних запитань. Використання у навчанні запропонованої системи запитань та ситуацій, необхідних для розкриття філософських понять та їх формування в ході вивчення різних предметів, дозволяє вчителю будувати цілісні висновки філософсько-світоглядного характеру з вивченого матеріалу, викладати поняття на основі зв'язків соціальних і природних явищ. Так, пояснюючи питання про перехід від привласнюючих форм господарювання до відтворюючих, слід розкрити сутність закону про перехід кількісних змін у якісні (палеоліт – мезоліт – неолітична революція). На жаль, в навчанні інколи не досягається необхідний філософський рівень узагальнення навчального матеріалу або він підміняється конкретно науковим рівнем.

4.2. Шляхи формування філософського світогляду. У процесі формування філософської свідомості можна виокремити такі етапи: ставлення, пізнання, переживання, а саме – формування філософської свідомості в єдності філософських знань, методів пізнання, ставлення до світу, що спираються на переживання буття; розкриття структури філософської свідомості як філософського відображення світу і співвіднесення з ним філософських умінь учнів; перехід до рівня формування структури філософського пізнання свідомості, організуючи його в системі проблемних ситуацій; забезпечення змістовної і методичної основи реалізації такого підходу до філософської освіти школярів.

Розвиток філософського світогляду учнів передбачає подолання ряду психолого-гносеологічних бар'єрів, тобто такого змісту свідомості (думок, ставлення до світу, переживань), які характеризують людину з боку психологічних настанов, внутрішніх програм поведінки і пізнання. Вони є своєрідною перешкодою, гальмом в переході від одного рівня світогляду до іншого, в становленні і розвитку філософської свідомості. Це є бар'єри антропоморфізму (наявність у

свідомості міфічних, фантастичних уявлень про навколишній світ); буденності (обмеженість побутової свідомості, що заважає переходу до відображення найбільш загальних зв'язків і явищ дійсності, а також обмеженість щоденної свідомості, що уповільнює перехід до відображення найбільш загальних зв'язків і явищ дійсності); бар'єр натурфілософського ставлення до світу (поширення положень будь-якої науки на всю матерію, підміна філософського рівня узагальнення конкретно науковим); бар'єр донаукового та ненаукового філософування (розуміння філософії, як науки наук, науки, що підміняє собою конкретні галузі знань); бар'єр споглядальності (учні не можуть застосувати одержані філософські знання, недостатній зв'язок з життям).

Для виявлення таких бар'єрів необхідно провести діагностування рівнів розвитку світогляду і виявлення бар'єрів у свідомості учнів:

1. Що, з твоєї точки зору, являє собою навколишній світ?
2. Із чого він складається?
3. Що знаходиться в його основі?
4. Чи можна все дізнатися про світ? Чому?
5. Чи є в світі щось незмінне?
6. Чи підпорядковуються явища світу будь-яким законам, правилам?
7. Яке місце в світі посідає людина?
8. Чи можуть люди щось змінювати в навколишньому світі? Чому?
9. Що знаходиться в основі життя суспільства, від чого залежить це життя?

Виявлення та подолання цих бар'єрів у свідомості старшокласників надає можливість переходити до наступного етапу формування філософської свідомості. Цей процеспроцес має проходити поступово. Основні етапи філософського відображення світу свідомістю: етап фіксації свідомістю простого, основного факту буття світу, існування «світу в цілому».

Він пов'язаний з усвідомленням і переживанням суперечливого світу: буття – небуття; виникнення – зникнення. Для педагогіки цей етап у структурі філософської свідомості є важливим за змістом як ступінь переходу від емпіричних елементів дофілософського світогляду до його філософського рівня; етап формулювання та постановки проблеми буття; етап історичного пошуку рішень

філософських питань і проблем; етап наукового діалектико-матеріалістичного вирішення філософських проблем.

Формування філософської свідомості відбувається при вирішенні проблемних навчальних ситуацій. У свідомості учнів протягом навчання виникає постійно діюча світоглядна проблемна ситуація. Вона створює творчо-пошукову напруженість мислення, що об'єднує навколо себе все різноманіття навчальної та світоглядної проблематики, свого роду «поля проблем». Це підвищує загальну пізнавальну самостійність і соціальну активність учнів, сприяє засвоєнню всього змісту програмного матеріалу. Кожна людина з народження включається в своєрідну універсальну життєву ситуацію буття, його пізнання та перетворення. Вона є основою потреби людини у світогляді. Але усвідомлення цієї проблеми не завжди досягає філософсько-світоглядного понятійного рівня. Досягнення цього рівня – одне із завдань навчання. В основних філософських поняттях та їх зв'язках (законах, принципах) концентруються відповіді на основні філософські проблеми. Через всю історію філософії проходить питання про природу, сутність буття, про внутрішньо суперечливий світ і про ставлення до нього людини, її свідомість і діяльність (система відносин: людина – світ – суспільство). Тому при викладанні філософських дисциплін доцільно створювати спеціальні навчальні ситуації, при побудові яких важливо орієнтуватися на усвідомлення учнями думки про безперечну перевагу активного, перетворюючого ставлення до світу; висловлення особистісного ставлення учнів до вирішення даної суперечності.

Види навчальних ситуацій: ситуація простого, основного факту – допомогти учням усвідомлено розширити коло значень «світ», «простір», «час» до його обсягу «жива і нежива природа», наприклад, історія являє собою соціальний рух матерії, історичний факт існує у просторі і часі); ситуація формулювання вихідних проблем – визначення найбільш важливих питань, які виникають у кожного, хто звертається до навколишнього світу (буття, думки); ситуації пошуку рішень в історії філософських проблем – роздуми про сенс життя, сутність навколишнього світу; створення умов для знайомства учнів з розкриттям філософської проблеми в історії науки і культури; ситуація готовності до пізнання та перетворення дійсності (розкривати співвідношення матеріального і ідеального); ситуація реального включення в суспільні відносини; ситуації філософсько-світоглядні,

морально-етичні. Для глибокого засвоєння знань ситуації слід використовувати як в системі, так і кожен окремо.

В основних філософських поняттях, їх зв'язках (законах, принципах) концентруються відповіді на основні філософські питання. При формуванні філософських понять важливо орієнтуватися на необхідність всебічного розгортання в мисленні за методом сходження від абстрактного до конкретного даної вузлової системи понять на основі програмного матеріалу різних навчальних дисциплін; на відпрацювання таких вмінь, які відрізняють оперування філософськими поняттями на конкретно-узагальнюючому рівні їх засвоєння.

Важливого значення набуває проблема встановлення раціональних і ефективних міжпредметних зв'язків з іншими курсами, що озброюють учнів знаннями про явища природи та суспільного життя. Тому при формуванні філософських знань необхідно враховувати міжпредметні зв'язки – попередні, синхронні, перспективні.

Для досягнення розуміння учнями змісту понять і категорій та зацікавлення їх вирішенням філософських проблем вчителю при викладанні слід дотримуватися таких вимог: чітко структурувати виклад матеріалу, роблячи його доступним для усвідомлення навіть посередніх учнів; важливого значення набуває словникова робота б усвідомлення значення термінів і понять уможливорюють засвоєння не тільки філософських проблем, але й сприятиме підвищенню загального інтелектуального рівня учнів. Також необхідно актуалізувати навчальний і життєвий досвід учнів, приводячи прості приклади; обирати для розгляду логічно переконливі та виразні нові дані; наукові визначення понять мають бути достатньо аргументовані конкретним матеріалом і чіткою логічною послідовністю узагальнень. Отже, інтерес учнів до філософських проблем забезпечується при такому викладанні, яке базується на логічно переконливих і виразних нових даних, що наводить вчитель; актуалізує навчальний і життєвий досвід старшокласників; якщо наукові визначення понять достатньо аргументовані конкретним матеріалом і чіткою логічною послідовністю узагальнень.

4.3.Формування філософських понять. Методологічною основою формування філософських понять і закономірностей є положення про те, що загальне існує в конкретному, виявляється через конкретне, а конкретне є частиною загального. Перший етап процесу

формування понять починається із формування загальних уявлень, де узагальнена суперечлива цілісність дійсності подається в конкретно-почуттєвому, цілісному вигляді. Потім необхідно переходити до абстрактно-узагальнюючих понять (простір, час), які спочатку слабо пов'язані у свідомості учнів, як з іншими філософськими поняттями, так і одне з одним. Тому при формуванні філософських понять важливо орієнтуватися на необхідність різнобічного розгортання в мисленні учнів за методом сходження від абстрактного до конкретного даної вузлової системи понять на основі програмного матеріалу різних навчальних дисциплін, на формування вмінь учнів оперувати філософськими поняттями.

Етапи роботи з формування філософських понять: виявлення рівня засвоєння учнями світоглядних знань з метою визначення висхідних позицій для формування філософських понять; опора на знання, одержані при вивченні інших шкільних дисциплін; подальший розвиток і поглиблення наявних знань, розкриття головних, визначальних ознак понять, що характеризують їхню сутність; переосмислення їх на основі вивчених законів і категорій; застосування одержаних знань для аналізу явищ минулого і сучасності.

При формуванні філософських понять, що характеризуються високим ступенем узагальнення, необхідно спиратися на конкретні знання, тільки в цьому випадку засвоєння учнями понять матиме усвідомлений характер. Наприклад, щоб засвоїти філософське поняття про рух як корінну властивість матерії, загальну форму її існування, учні повинні мати конкретні знання про такі основні форми руху матерії, як механічний і фізичний (тепловий, внутрішньоатомний, внутрішньоядерний рух), хімічний (з'єднання, роз'єднання молекул), біологічний (життєдіяльність та розвиток організмів), соціальний (процеси суспільного життя і суспільного розвитку). Отже, формування знань про філософські закони і категорії знаходиться в прямій залежності від глибини і рівня вивчення інших дисциплін.

Особливо наочно виявляється ця закономірність щодо курсів історії. Недооцінка ролі історичних курсів у формуванні соціологічних понять (держава, революція і тощо) призводить до слабкої підготовки в плані засвоєння філософських знань. Чітка робота з формування в учнів знань про головні ознаки понять дозволяє уникнути деяких негативних явищ у процесі їх засвоєння, коли другорядні ознаки поняття розглядаються як основні, визначальні,

що призводить до неправильного сприйняття поняття в цілому. Формування в учнів філософських понять передбачає розкриття існуючих між ними взаємозв'язків та взаємообумовленостей.

Філософські поняття виникають поза межами конкретної галузі знань. Це є одним із суттєвих показників самостійності та специфіки формування філософських понять: не можна вважати, що такі поняття формуються лише на основі узагальнення конкретно-наукових знань і шляхом формально-логічних засобів узагальнення. Відзначається роль творчої уяви, відкриття (гіпотези, припущення, інтуїції) в історичному формуванні категорій, неможливість зведення цього процесу до чисто логічного узагальнення. Тут важливі стрибки, перерви поступовості, діалектичні переходи в мисленні школярів. Філософські поняття – це перехід не тільки до нового рівня узагальнення (від конкретного до загального), але й особливий тип світогляду (від стихійно-емпіричного до науково-теоретичного), до нової картини світу. Формування філософських понять має здійснюватися на власне філософській висхідній понятійній базі. Формування філософських понять, що мають загальний і ціннісно-оціночний характер, повинно базуватися не лише на загальнонауковому і конкретно-науковому компонентах змісту світогляду учнів, а також на стихійно-емпіричному, що повинен домагатися в ході формування філософських понять (наприклад, пояснення поняття «матерія»).

Для активізації пізнавальної діяльності учнів в процесі формування філософських понять доцільно використати прийом евристичної бесіди з постановкою логічних завдань, що відрізняються ступенем глибини та складності, з постійним звертанням до фактів і узагальнень з інших шкільних курсів. Організувати таку бесіду необхідно з метою залучення наявних знань для формування на їх основі узагальнень більш високого рівня. Характер бесіди – індуктивний або дедуктивний – залежить від рівня навченості учнів, а також від співвідношення між наявними знаннями і тими новими ознаками понять, новими узагальненнями, які слід засвоїти.

Логічні завдання визначаються змістом навчального матеріалу, метою уроку та спрямовані на виявлення причинно-наслідкових зв'язків, як основи для підведення учнів до розуміння законів суспільного розвитку, а також спрямовані на переосмислення в новій системі раніше одержаних знань і створення на цій основі абстракцій вищого рівня. Ці завдання вимагають використання філософських

понять для кращого осмислення питань, що вивчаються в інших розділах курсу. Серед завдань ефективними будуть такі: використання в розповіді учителя фрагментів текстів, що відтворюють логіку розмірковування різних мислителів; евристична бесіда, робота з джерелами, написання філософських творів-роздумів, а також комплекс проблемно-пошукових завдань: фронтальна та інтелектуальна розминка, філософський лабіринт (складний, у вигляді квадрату, набір букв, серед яких потрібно знайти і записати в зошиті 13 філософських термінів, а потім дати визначення п'яти з них); побудувати правильне судження із запропонованих п'ятнадцяти термінів: істина, догматизм тощо; ігровий тест-інтерв'ю – виявити схильність учнів до абстрактних роздумів, нахилу до філософування, провести категоріальний аналіз прислів'їв і приказок, філософське осмислення літературних творів. Важливо використовувати завдання, що підводять учнів до філософсько-світоглядної ситуації, у якій вони змушені самотійно формулювати питання про світ і шукати на основі наявних і додаткових знань відповіді на них.

Отже, підготовка майбутніх учителів до викладання філософського блоку суспільствознавчих дисциплін полягає в оволодінні ними теоретичної бази предметів гуманітарного циклу, а також прийомами формування філософських понять, категорій, законів. Успішність викладання залежить від практичного застосування прийомів активізації пізнавальної діяльності учнів.

Запитання для самотійного опрацювання:

1. Обґрунтувати чи спростувати думку про необхідність запровадження релігійної освіти в сучасних умовах.
2. Формування філософських понять (навести приклади).

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть терміни: філософська свідомість, філософська освіта, філософські вміння учнів, психолого-гносеологічні бар'єри.
2. Охарактеризуйте роль міжпредметних зв'язків у формуванні філософської свідомості учнів.
3. Назвіть головні вимоги до викладання філософії.
4. Назвіть шляхи поглиблення філософської освіти школярів.
5. Проаналізуйте філософські вміння учнів.
6. Охарактеризувати етапи еволюції філософської освіти.

Тема 5.

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: навчити студентів здійснювати педагогічний супровід процесів соціалізації та професійного самовизначення, підготовки учнів до свідомого вибору професії.

Професійна спрямованість: формувати уміння використовувати теоретичні і практичні знання гуманітарних, соціальних і економічних наук при вирішенні соціальних і професійних завдань учителя суспільствознавства.

Основні поняття теми: економічна свідомість, економічні компетенції, економічні категорії та закони, метод освоєння економічних ролей, соціологічний аналіз, соціологічні методи, метод опитування, інтерв'ю, дослідження соціальної проблеми.

План

5.1. Мета, завдання та зміст економічної освіти.

5.2. Методичні прийоми формування економічної свідомості та економічних компетентностей.

5.3. Вивчення соціологічних проблем та методика формування соціологічних понять.

5.1. Мета, завдання та зміст економічної освіти. Важливу роль у соціальному самовизначенні особистості мають економічні знання, що виступають засобом розвитку економічного мислення, економічної культури, основою економічного виховання старшокласників. Економічні компетенції є невід'ємною частиною майбутнього школярів у різних сферах життєдіяльності, у буденному житті.

Проблема формування економічних вмінь і навичок посідає провідне місце в системі ключових навчальних компетентностей. Сучасні українські науковці І. Ф. Прокопенко та Н. А. Побірченко систематизували прийоми вивчення економічної теорії для школярів та висвітлили основні шляхи підготовки учнівської молоді до ринкової економіки. Російський методист А. М. Мильман розглянув прийоми формування економічних понять, а також обґрунтував тезу, що усвідомлення цих понять є умовою соціалізації особистості. У

роботі А. С. Нисимчук, присвяченій різним аспектам формування економічної освіти школярів, висвітлено можливості використання міжпредметних зв'язків у розкритті економічних законів. Прийоми продуктивного вивчення історії економічної думки на уроках суспільствознавства запропонувала Л. М. Рубалова. Л. Б. Азімов, С. В. Журавська, Є. В. Савицька, Т. Терюкова розробили методику проведення інтерактивних уроків з економіки. О. Б. Соболева надала рекомендації щодо формування економічних компетенцій при проведенні профорієнтаційної роботи.

Зміст економічної освіти учнів можна визначити як систему економічних знань, певних умінь і навичок, спрямованих на формування економічної свідомості особистості, розвитку її економічного мислення. Економічна свідомість містить у собі норми суспільного життя, правила, що регламентують діяльність різних організацій. Складова частина економічної свідомості – особисті переконання і принципи, що визначають ставлення до економічних явищ і закономірностей, мотиви і потреби участі у виробництві. Однією зі складових економічного виховання є економічна культура. Відмінною рисою економічної культури учня є її саморозвиток. Учень не тільки розвивається, засвоюючи культурні цінності, але й в процесі свого розвитку піднімається на новий, більш високий, щабель оволодіння основами економічного мислення.

Економічна культура – це якісна характеристика участі школярів у вирішенні економічних завдань, пов'язаних із діяльністю учнівського колективу. Складовою економічної культури є рівень економічних знань школярів, їх вмінь і навичок елементарного господарювання, розвиток економічного мислення і свідомості.

Особливість економічної культури полягає в тому, що уособлюючи синтез матеріального і духовного, вона формує цілісність економічної системи і способу життя сучасного суспільства. Під *формуванням економічних якостей* особистості розуміють трудову і громадську діяльність з щоденного використання на практиці засвоєних економічних знань і переконань, а саме: почуття господаря класу та школи, сумлінне ставлення до праці, свідому дисципліну, бережливість, колективізм, вміння раціонально організовувати свою працю, нетерплячість до будь-яких проявів безпорядку, піклування про збереження природних багатств. Основними шляхами формування економічних знань є економічна освіта в навчальному процесі,

трудове та економічне виховання, трудова активність у повсякденному житті.

У формуванні свідомого ставлення до економіки сім'ї постійно виникають і не завжди правильно вирішуються ряд суперечностей, що виявляється у неоднаковому ставленні до особистої та громадської власності, тому виникає орієнтування на подвійну систему цінностей і норм, правил поведінки. Випускник може свідомо діяти в економічній сфері у випадку, якщо його навчання протягом всіх років перебування у школі буде поєднуватися з конкретною життєвою практикою, що враховує економічні відносини, а саме, коли учень збалансовує основи економічної культури і свої потреби, інтереси, прагнення реалізувати їх у відповідності до соціальних потреб.

5.2. Методичні прийоми формування економічних компетентностей. Вивчаючи економічний компонент суспільствознавчих курсів, учні *повинні засвоїти* сутність економічних процесів, суть ринкової економічної системи, соціальну сутність праці, причини безробіття та політику зайнятості в Україні; розрізняти мікро- та макроекономічні явища; знати зміст основних макроекономічних показників (ВНП, ВВП, НП) та особливості соціально орієнтованого ринкового господарства; осмислити необхідність професійного самовизначення і свою роль в економіці як майбутнього суб'єкта власності та учасника відносин на ринку праці; орієнтуватись у світі професій; усвідомлювати проблему альтернативного вибору та фактори поведінки підприємств у ринковій економіці, необхідність використання менеджменту і маркетингу для управління сучасним виробництвом, сприймати суспільно-корисну працю як вищу цінність, орієнтуватись на свідоме соціальне та професійне самовизначення, виховувати компетентність, підприємливість, навчити бути раціональним споживачем, правильно обирати речі, розумітися в інформації про властивості товару, вміти бути сумлінним виробником.

До економічних компетентностей належить також опанування економічною лексикою, вміння оперувати економічними поняттями, категоріями і показниками, спиратися на них у трудовій діяльності та навчанні, будувати умовиводи, спростування, володіти методикою і технікою нескладних для школярів розрахунків, оцінювати ефективність діяльності за її кінцевим результатом, знаходити оптимальні,

економічно виправдані рішення в ситуаціях, пов'язаних із практичною діяльністю. Учень має засвоїти зміст економічного простору у зрозумілих для нього формах – читання та обговорювання складних економічних текстів, переказ почутих і побачених епізодів, моделювання простих економічних ситуацій, участь у формуванні сімейного бюджету.

Учні мають засвоїти такі *економічні компетенції*:

1. люди у своїй діяльності повинні керуватися здоровим глуздом і діяти раціонально;
2. в економіці все має ціну (не обов'язково виражену в грошах), за все доводиться платити – здоров'ям, втраченим часом, можливостями;
3. необхідно вміти оцінювати наслідки своїх економічних дій за принципом: користь – витрати;
4. процес економічного співробітництва є неминучий, тому необхідно навчитися правильній поведінці та спілкуванню;
5. культура поведінки передбачає вміння добирати інформацію та правильно її використовувати при прийнятті рішень.

Необхідно переконати учнів, що знайдені та апробовані в ході багаторічного розвитку інших держав ідеї та принципи раціонального економічного облаштування суспільства, а також особистий досвід і традиції можуть бути використані.

Н. А. Побірченко запропонувала цілий ряд методик, що сприяють формуванню економічних компетентностей: формування уявлення про працю та зміст професій дорослих; проведення анкети «Вміння заробляти гроші»; вивчення сформованості образу «Я» і самооцінки; тестування за опитувальником «Перевірте ваші шанси стати діловою людиною»; використання психологічної картограми стану розвитку в учнів особистісної готовності до підприємницької діяльності. Для формування економічної свідомості доцільно використати такі прийоми: розкриття економічних законів на прикладі вивчення соціально-економічних питань з історії; визначення економічних категорій, розкриття їх змісту; ведення словників економічних термінів; формулювання висновків, виявлення кола понять економічного змісту, які необхідно засвоїти при вивченні окремих шкільних дисциплін; формулювати зміст поточних економічних завдань держави, працювати з джерелами економічних знань – документом, теле-і радіопередачами на економічні теми, науково-популярною

літературою, періодикою. Різноманітний за змістом і навчально-виховною спрямованістю економічний матеріал вимагає залучення до опрацювання шляхом критичного мислення різних за характером джерел.

При вивченні категорій і законів важливо, щоб учні засвоїли сутність економічних процесів і явищ. Цьому сприяють контрольні запитання, які доцільно проводити методом бесіди. Наприклад, «Як впливає підвищення продуктивності праці на вартість товару?». Запропонувавши проблемне питання, варто розглянути два випадки – продуктивність праці підвищується на передовому виробництві і продуктивність праці підвищується в галузі в цілому. У цьому випадку основою для висновку слугуватимуть міжпредметні зв'язки з історією. При узагальненні матеріалу про соціально-економічний розвиток необхідно розкрити зміст загальних економічних законів, наприклад, закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню продуктивних сил.

Розкриваючи зміст економічних категорій і законів необхідно показати, що вони являють собою відображення реальних життєвих відносин. Значну роль у засвоєнні економічних понять відіграють міжкурсові зв'язки, при цьому постійно здійснюються зв'язки з філософськими знаннями учнів. З одного боку, філософські знання виступають у якості методологічної основи вивчення економічних категорій і законів, з іншого – при вивченні економічних категорій і законів продовжується робота з поглиблення, конкретизації загальносоціологічних понять і закономірностей, встановлюються загальні риси й особливості їх прояву.

Для формування економічних вмінь важливим є вивчення особистості учнів методом проведення незалежних характеристик, використання ситуацій вибору, наприклад, громадське – особисте, а також ознайомлення з правилами самостереження, самоаналізу, як складових для педагогічного прогнозування, застосування соціометричних методик.

Однією із складових формування економічних знань є виховання діловитості. Ґрунтовна теоретична і практична підготовка учня до виконання будь-яких видів роботи – важлива педагогічна умова виховання діловитості. Учні повинні вміти визначати основні етапи роботи і час, необхідний для її виконання, врахувати наявні можливості і матеріальні ресурси, виявити свої здібності. Діловитість

в трудовій діяльності включає акуратність, пунктуальність і обов'язкову перевірку якості виконання роботи.

Ефективним методом вивчення економіки є засвоєння основних економічних ролей, які люди грають у дорослому житті, у конкретній діяльності: роль споживача, виробника, громадянина. Актуальним і стрижневим принципом є принцип: я – для суспільства, я – для економіки. Під час такої гри в учня відбувається формування особистої громадянської позиції як необхідного підґрунтя для свідомого вивчення та засвоєння економічних ролей.

Ігри з економічних питань мають такі особливості: моделювання певних видів практичної діяльності; моделювання умов, в яких відбувається практична діяльність; наявність ролей, їх розподіл між учасниками гри; відмінності рольових цілей учасників; взаємодія учасників, виконуючих ті чи інші ролі; наявність спільної мети в ігровому колективі; групове або індивідуальне оцінювання; підвищення оперативності знань.

Економічна гра має діяльну природу, передбачає свідомі та результативні дії, що відповідає предмету економіки як науки про формування правильної економічної поведінки і вміння зробити вибір в умовах невизначеності та обмеженості використаних ресурсів. Соціокультурну природу гри слід використати якомога глибше як можливість активного залучення в економічний процес. Акцент на можливих помилках, пов'язаних з відсутністю економічної, правової, моральної культури учнів. Головне завдання гри – спробувати вивчити, налагодити, розкрити феномен економічних цінностей і цін. (Ігри «Банк», «Біржа», «Фірма», «Ринок»).

Перевірка засвоєння матеріалу проводиться специфічними методами в двох аспектах – теоретичному і конкретно-практичному, враховуючи особливості кожного з них. Економічні знання перевіряються шляхом постановки запитань, що потребують доказів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, взаємозалежності та взаємообумовленості окремих категорій і законів, застосування теоретичних знань для аналізу економічних процесів і явищ, порівняння сутності економічних категорій, змісту і характеру впливу законів. Для перевірки засвоєння питань конкретної економіки та організації виробництва доцільно пропонувати нескладні практичні завдання.

Отже, прийоми засвоєння економічних понять, категорій та теорій застосовуються на уроках суспільствознавчих і людинознав-

чих дисциплін у загальноосвітній школі. Вони сприяють усвідомленню економічних законів на рівні теоретичного узагальнення навчального матеріалу. Міжпредметні зв'язки, узгоджена система економічного виховання у сім'ї, школі та ВНЗ, вивчення психологічної та особистісної зорієнтованості школярів на одержання професії, сприятиме свідомому вибору, що відповідатиме природним здібностям випускників. Необхідність залучення профорієнтаційної інформації при вивченні економічних проблем створить умови для формування особистісного інтересу до соціально значущих професій.

Вивчення майбутніми учителями змісту прийомів формування економічних компетентностей допоможе вмілому використанню їх на практиці і, отже, економічному вихованню. Сім'я, школа та ВНЗ повинні мати узгоджену програму формування економічних вмінь і навичок з тим, щоб вони стали способом життя.

5.3. Вивчення соціологічних проблем та методика формування соціологічних понять. Українське суспільство характеризується переплетенням залишкових від періоду «розвинутого соціалізму» суперечностей та нових, що породжені сучасними складними зрушеннями у системі соціальних відносин. Формуванню особистих поглядів випускників на суспільні процеси сприяють соціологічні знання, що являють собою основу соціального мислення як системного розуміння об'єктивних і суб'єктивних елементів соціальних тенденцій. Соціалізація – процес становлення особистості на основі засвоєння нею елементів культури та соціальних цінностей, що відбувається внаслідок перебування в певному соціальному середовищі шляхом свідомого впливу суспільства на психологію особи.

На шкільне суспільствознавство покладено важливі завдання здійснення соціалізації школярів. Тому майбутній учитель має бути науково та методично підготовлений до вирішення кола проблем, що виникають в процесі соціалізації. Вивчення суспільствознавчих курсів у контексті соціалізації має декілька завдань: навчити студентів прийомам викладу соціологічних питань, а також позитивно впливати на ще незавершений процес соціалізації самих студентів. В умовах кризи моральних цінностей необхідно сконцентрувати увагу на позитивних зрушеннях у житті держави та системі загальнолюдських цінностей, що є підмурком демократичного облаштування провідних європейських держав. Вивчення соціальних питань сприяє самоідентифікації учнів, формуванню у них соціальної зрілості.

Осмислення сучасного суспільства, сприяти вихованню національної ідентичності, громадянськості та соціальної відповідальності.

Особливості світосприйняття молодшої людини та проблеми, які з цим пов'язані, визначені у науковій праці сучасних учених В. П. Андрущенко та Л. М. Губерського. У окремому розділі навчального посібника В. Ф. Діденко розкрито зміст основних соціологічних понять, які мають засвоїти випускники загальноосвітніх шкіл. Важливість вивчення зазначеної проблеми для підлітків підкреслив Є. Ткачов, який запропонував вивчення соціологічних понять у блоці з психологічними знаннями. Таке поєднання свідчить про значний виховний вплив цього сегменту суспільствознавчих знань на особистість учнів. Окремі прийоми вивчення соціологічних проблем на уроках суспільствознавчих дисциплін висвітлені в роботах Р. І. Діанової, А. Н. Гудкова та О. Н. Гудкової. Алгоритм виконання соціальних проектів запропонував С.Є. Кольчугін. Особливості застосування прийому реконструкції соціальних типів визначили В. А. Зонов та С. В. Халін. С. А. Морозова та Л. А. Тисько запропонували рекомендації щодо виконання дослідницької роботи навколо соціальних проблем на уроках суспільствознавства. Отже, сучасні науковці висвітлили деякі прийоми вивчення соціологічних питань на уроках суспільствознавчих дисциплін. Ці прийоми вони рекомендують використати для соціалізації учнів.

Соціально-економічні негаразди стримують можливості ефективної соціалізації молоді, з другого боку, вони ж зумовлюють суперечливий процес своєрідного «старіння» молоді – деформацію світогляду, кризу переконань, крах надії та сподівань. Значна частина молоді нині мислить «дорослими» категоріями, відмовилась від такого важливого принципу світосприйняття, як щирість. Молодь не лише мало читає, але й мало сміється, відкрито жартує над цінностями старшого покоління. Вона не розуміє безкорисливості, пасує перед фундаментальними цінностями світової цивілізації. Більш освічена, ніж їхні попередники, володіє новими спеціальностями, є носієм нового способу життя та соціального динамізму, більш прагматична і вимоглива, не мириться з несправедливостями, більш активно і цілеспрямовано сприймає перспективу демократизації й становлення ринкових відносин, є носієм державництва.

Суспільствознавчі дисципліни мають відігравати провідну роль у процесі соціологізації молодшої людини. Основу соціального досвіду

учнів складають особливості тієї соціальної страти, у якій виховується учень – спосіб життя і стосунки у сім'ї, традиції, установки і цінності. Стихійні зовнішні фактори соціалізації не просто випереджають шкільне суспільствознавство у формуванні особистого соціального досвіду, але вони часто активно суперечать змістові матеріалу, що вивчається на уроці. Учні мають невисокий рівень самостійного усвідомлення навколишнього середовища та спрощені оцінки явищ, суперечливі судження за змістом та емоційні за характером їх висловлення.

При засвоєнні соціологічних знань необхідно ознайомити випускників з основами соціології, об'єктом її дослідження – духовним світом людини, відносинами особи і суспільства, а також сформувати такі вміння та навички: готовність до свідомого соціального самовизначення, знання про суспільство, про різні сфери суспільного життя, формування свідомої соціальної позиції, що характеризується громадянською активністю, соціальною відповідальністю, демократизмом і гуманістичною спрямованістю. Особистість як результат соціалізації людини, що виявляється в організованості, працьовитості, громадянській активності, формування яких відбувається у соціальному середовищі. Такі форми соціалізації як традиції і звичаї. Завдяки соціалізації відбуваються виховання та трудова діяльність людини, а результатом вважається набуття якостей громадянина, представника своєї Вітчизни.

Учні приваблюють питання, тісно пов'язані з їх повсякденним життям: форми об'єднання людей, можливості соціальних переміщень і змін статусу, основні напрямки соціальної політики держави. Старшокласники мають визначити свої соціальні ролі, зрозуміти своє місце у суспільстві, а потім співвіднести їх з уявленнями своїх однокласників як представників соціальної групи. На уроках суспільствознавчих дисциплін відбувається ознайомлення учнів зі способами та прийомами вивчення конкретного соціального середовища, формуються вміння проведення соціологічного аналізу. Особливість використання соціологічних методів полягає в їх звертанні до особистих проблем школярів.

Метод опитування, що використовується у вигляді інтерв'ю та анкетування – найпоширеніший серед методів вивчення суспільства. Інтерв'ю – це бесіда, що проводиться за певним планом та передбачає безпосередній контакт інтерв'юера з респондентом (опитува-

ним). За технікою проведення інтерв'ю розподіляються на довільні – тривала бесіда без чіткою формалізації запитань та формалізовані – попередня детальна розробка послідовності та конструкції запитань з передбачуваними варіантами відповідей. Анкетне опитування є головним інструментом самостійного учнівського дослідження. Опитування за анкетною передбачає чітко фіксований порядок, зміст, форму запитань, визначення способів відповіді, причому вони реєструються опитуваним або наодинці з самим собою (заочне опитування) або в присутності анкетера (пряме опитування). Конструюючи анкету, дослідник повинен спиратися на теоретичну модель своєї гіпотези.

При формулюванні запитань доцільно скористатися такими вимогами: уникати використання спеціальних термінів або сленгу; використовувати лише короткі формулювання; запитання не повинні бути багатозначними, тобто містити в собі два або більше за смислом запитань, на кожне з яких можна одержати незалежну відповідь; слід уникати уточнюючих запитань, що підказують респонденту на очікувану відповідь; не бажано без крайньої необхідності використовувати вирази, що містять заперечення; запитання, що потребують особливої компетенції або поінформованості у будь-чому задавати лише тим, хто може на них відповісти; уникати будь-яких двосмисленних слів або фраз; враховувати можливий вплив фактору соціального схвалення, самопрезентації; слід достатньо конкретно визначати часові та просторові координати подій, що зацікавили; не потрібно прагнути до зайвої деталізації запитань; сенситивні (делікатні) запитання вимагають непрямих формулювань. При виконанні анкетування дослідник визначає формат відповідей: відкриті (респондент дає відповідь у вільній формі); закриті (альтернативні відповіді чітко зафіксовані); напівзакриті (альтернативні відповіді фіксовані, але респонденту надається можливість додати щось інше).

У соціологічному дослідженні часто використовують тести. Тест в соціології – техніка вивчення та виміру складних якостей, що не піддаються спостереженню, а саме: якостей особистості, професійної групи. Функція тесту – діагностична, він є інструментом аналізу та самоаналізу, ефективним методичним засобом на уроках-практикумах «Оціни себе». Учні можуть запропонувати творче завдання на самостійне складання тестів на такі теми: «Чи є я релігійною людиною», «Я і політика», «Мої політичні погляди». Цікавим прийомом

соціологічного дослідження є бліщопитування учнів (міні-дослідження). У ряді випадків тестування або інтерв'ювання можуть поєднуватися з таким соціологічним методом обробки інформації як ранжування (розміщення за порядком), тобто визначення головного.

Спонукає до творчого дослідження виконання завдань з реконструкції соціальних типів (метод реконструкції ідеальних типів Макса Вебера). Ідеальний тип – це масштаб співвідношення з емпіричною реальністю, визначення ментальних характеристик створення ідеально – типових реконструкцій (традиційний підприємець). Для активізації пізнавальної діяльності з усвідомлення соціологічних знань можна використати прийоми: взяти інтерв'ю в учнів молодших класів і запротоколювати відповіді; написати звертання до джерел масової інформації; написати репортаж – цікавий та інформативний; записати репортаж на магнітофон; написати коментар до будь-якої події; публічно висловити свою думку в листі читача; у відповідній заяві (клопотанні) до відомства та представити свої інтереси; скласти протокол (зафіксувати результати переговорів; написати вірші, короткі історії, обговорити текст радіо- або телепередачі; випустити стінгазету (компактний засіб інформації); спроектувати плакат (публічну афішу); підібрати карикатури; скласти фоторяд (фотографія як об'єктивний документ; скласти діаграму (оптимальний спосіб демонстрації цифр); скласти графік (просте зображення сумісних зв'язків); підібрати дані статистики (джерело, яким користуватись обережно); проаналізувати актуальні політичні події.

Всеукраїнська акція суспільних проєктів «Громадянин» покликана сформувати в учнів практичні навички участі в громадському житті. В акції беруть участь команди учнів загальноосвітніх шкіл, які виявляють актуальні соціально-економічні проблеми на рівні навчального закладу, мікрорайону, села та формують пропозиції щодо змін ситуації в тій чи іншій галузі соціальної практики. Запропоновані можливі варіанти вирішення цих проблем свідчать про самостійність та організаторські здібності учнів із різним рівнем навченості. Досліджуючи сутність проблеми, команди збирають різноманітну інформацію, матеріали, документи, на основі яких розробляється соціальний проєкт. Представлення на місцевому рівні супроводжується усними презентаціями, на які запрошуються представники органів місцевого самоврядування, урядових структур, громадських організацій. Виконання проєкту відіграє консолідуючу

роль у колективі учнів та їх батьків, громадськості та адміністрації школи. Учні відпрацьовують вміння планувати свою діяльність, спілкуватися з відповідальними особами, збирати, аналізувати, систематизувати інформацію. Методика соціального проектування спрямована на набуття досвіду громадянських дій та демократичної поведінки при вирішенні соціально важливих проблем. В основі її реалізації є інтеграція та безпосереднє застосування одержаних знань під час практичної проектної діяльності.

Необхідно актуалізувати у студентів знання з соціології, систематизувати прийоми соціальних досліджень та закріпити їх на практиці в процесі участі у суспільно корисних справах. Для мотивації старшокласників доцільно використовувати фрагменти кінофільмів, мультфільмів, уривків художніх творів. Аналіз структури суспільства посідає центральне місце при вивченні соціальної сфери. Учні повинні чітко знати та глибоко усвідомити суспільну структуру. Соціальна мобільність – один з головних процесів, що визначають структуру і характер суспільства. Але обговорення цієї теми на прикладах сучасного життя, зокрема, на прикладах сімей учнів, вимагає великої обережності і буває інколи неприпустима з етичних міркувань. Тому цікавою є пропозиція О. Д. Мішиної розглянути цю тему на літературному матеріалі, зокрема, казках, що відображають характерні особливості структури суспільства і соціальних процесів. Перед початком роботи в групах можна запропонувати учням результати роботи помістити в таблицю:

Соціальна мобільність героїв казки			
Характеристика початкового соціального статусу героя	Вид соціальної мобільності, що відбувся у казці	Характеристика зміненого соціального статусу	Особисті риси і якості, соціальні ліфти, що сприяють даній мобільності

Робота виконується у мікрогрупах за допомогою «мозкового штурму». Прикладами для обговорення можуть бути казки Шарля П'єро «Попелюшка», О. С. Пушкіна «Золота рибка», О.М. Толстого «Пригоди Буратіно», Г.Х. Андерсена «Свинопас». Проаналізувавши ці літературні твори, можна зробити висновки про два способи зміни соціального статусу: добрі герої підняли свій статус завдяки наполегливій праці, цілеспрямованості, духовній красі, а злі – завдяки нахабству і брехні. Обидва варіанти існують в сучасному світі. Але

за порушення правових норм невідворотно наступає юридична відповідальність. Зниження соціального статусу в казках відбувається з причини порушення морально-етичних норм. Використання на уроці подібних прийомів має велике виховне значення, допомагає учням сформулювати своє ставлення до соціальних процесів, сприяє визначенню своєї життєвої позиції.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Зміст знань про економічне життя суспільства.
2. Зміст знань про соціальну структуру і соціальні відносини у суспільстві.

Запитання для самоконтролю:

1. Сформулюйте завдання економічної освіти учнів.
2. У чому полягає сутність економічної культури?
3. Назвіть економічні компетентності учнів. Розкрийте їх зміст.
4. Поясніть сутність методу засвоєння основних економічних ролей.
5. Наведіть приклади проведення економічних ігор.
6. З якими методами соціальних досліджень знайомляться учні в процесі вивчення суспільствознавчих курсів?

Тема 6.

МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: ознайомити студентів з особливостями застосування методів і засобів навчання в процесі підготовки до викладання суспільствознавчих дисциплін; застосування інноваційних технологій.

Професійна спрямованість: формування компетенції використання технологій різнорівневого та розвивального навчання.

Основні поняття теми: класифікація методів за джерелом знань та рівнем пізнавальної активності учнів, прийоми роботи з текстами, джерела філософських знань, періодична преса як джерело, наочний метод, дослідницький метод, проблемний метод.

План

- 6.1. Робота з різними видами текстів на уроках курсу.
- 6.2. Особливості використання наочного методу.
- 6.3. Дослідницький метод.
- 6.4. Проблемність у вивченні суспільствознавчих дисциплін

6.1. Робота з різними видами текстів на уроках курсу. *Робота з підручником* починається на першому уроці з обов'язкового попереднього ознайомлення з навчальним матеріалом, який учні опрацюють в класі. Можна використати такі прийоми роботи з підручником: скласти план змісту пункту, щоб виділити у певній послідовності найголовніші питання, що розглядаються; сформулювати основні положення (думки, висновки); виписати незнайомі поняття з визначеннями, а, якщо в підручнику їх немає, то знайти у словнику; визначити основний текст і допоміжний (доповнюючий, пояснюючий); відмітити місця чи окремі положення, які здаються незрозумілими, викликають сумнів, заперечення і потребують обговорення з учителем; з'ясувати, яких положень тексту стосуються ілюстрації і яку функцію вони виконують; знайти відповідні запитання і завдання та виконати їх. На уроках суспільствознавчих дисциплін постійно відбувається робота зі словником та використовуються такі прийоми як обов'язкове читання і переказ потрібних уривків, виписування назв, самостійне формулювання визначень понять.

Документи при вивченні суспільствознавчих курсів вивчаються в адаптованому та оригінальному, але скороченому вигляді. Такі уривки знаходяться у хрестоматії, що містить різноманітні матеріали (афоризми, уривки з наукових і філософських творів, словникові статті, поезії, уривки з прозових художніх творів. Деякі з цих матеріалів виражають різні, а інколи й протилежні, точки зору на якесь питання чи проблему. Учні повинні усвідомлювати, до яких положень чи частини тексту підручника відносяться ці матеріали, поглиблюючи, ілюструючи або доповнюючи та конкретизуючи їх; з яких джерел (список яких додається), взяті матеріали або хто їхній автор і коли він жив; як можуть бути використані дані матеріали для відповіді на уроці.

При вивченні суспільствознавчих дисциплін опрацьовуються також неадаптовані тексти, які не призначені спеціально для вив-

чення учнями певного віку. Ці твори породжені іншими соціальними потребами – філософські трактати, особисті щоденники, політичні програми, статистичні зведення і звітність, юридичні документи складають базу для відбору доступних учням джерел. У навчальній роботі документи мають значний педагогічний потенціал та виконують різні функції: конкретизації, поглиблення знань, ілюстрації вивченого змісту для теоретичного збагачення положень шляхом введення нових понять і суджень, що дозволяють відтворити вивчений предмет більш повно і різнобічно. Такий рух думки від абстрактних визначень до конкретних знань складає змістовно-конструктивний процес розвитку творчого мислення учнів.

Робота з джерелами при вивченні суспільствознавчих дисциплін має винятково важливе значення. При знайомстві з джерелами суспільних наук методами наукового пізнання в учнів відбувається формування вміння пояснювати значення досліджуваних статистичних матеріалів при вивченні економічних процесів. Учні відпрацьовують вміння розбиратися в текстах, з якими людина і громадянин зустрічається в практичній діяльності (правові норми, звертання до виборців різних партій, інформаційні матеріали преси – підготовка учнів до типових для людини і громадянина видів діяльності), життєві ситуації, що вимагають правової оцінки. Через застосування документів відбувається введення в курс актуальної інформації та представлення учням злободенних проблем, що не знайшли свого відображення у стабільному підручнику.

Вивчення документальних джерел допомагає реалізації на уроках регіонального і національного-регіонального компонентів суспільствознавчої освіти (ставлення людини до природного середовища, розвиток особистої зацікавленості у вирішенні суспільних проблем, формування особистого ставлення до них. Документальні джерела уможливають надання вивченим висновкам суспільних наук більшої переконливості, викладу провідних ідей – доказовості. Важливим чинником для реалізації виховних завдань курсу є введення в навчальний процес матеріалів, що впливають не тільки на інтелектуальну, але й емоційну сферу особистості учня (документи, що яскраво відображають особисту позицію людини). Робота з документами сприяє підвищенню рівня самостійної роботи, створення умов для організації творчо-пошукової діяльності на уроці, допомагає здійсненню індивідуального підходу і різнорівневої диференціації учнів (порівняння текстів різних за складністю).

Доцільно використати такі методичні прийоми роботи з різними видами текстів: переказ, цитування документу, коментоване читання, колективний розгляд, самотійна робота, а також словникова робота – пояснення слів та словосполучень, складання тез, конспекту (останні види роботи не варто використовувати регулярно). Для самотійної роботи учням можна запропонувати такі завдання: запитання і завдання, спрямовані на свідоме сприйняття і точне або близьке до тексту відтворення змісту документу; запитання і завдання, спрямовані на перетворююче відтворення змісту документу; запитання і завдання творчо-пошукової діяльності.

Для роботи з документами можна запропонувати учням такі орієнтовні творчо-пошукові завдання: проаналізувати логічну структуру тексту (виділити головні твердження та аргументи, фактофіксуючі положення); розкрити зміст окремих слів і виразів; встановити зв'язок тверджень з іншими відомими учням теоретичними положеннями; визначити історичність змісту документу, обумовленість епохою, його актуальність в наш час; співвіднести зміст документу з історичним досвідом, з реаліями сучасності; визначити значення ідей, що містяться в документі, для науки і практики; застосувати теоретичні положення документу для фактів, що не містяться в його тексті; співвіднести зміст документу зі змістом навчального посібника; порівняти погляди, ідеї, трактовки, що знаходяться в одному документі, з точками зору, інтерпретаціями, що містяться в іншому документі; зробити висновки зі змісту документу для себе, для особистого життя і діяльності; визначити особисте ставлення до ідей, що містяться в документі, сформулювати оціночні судження; самотійно сформулювати запитання до вивченого документу; зібрати матеріали преси з певної теми; індивідуальні завдання – підготувати огляд зібраних матеріалів на основі їх аналізу; підготувати невеликі твори у формі документів деяких типів – відкритого листа, звернення до кандидата в депутати, промови на конференції тощо. Для фронтальної самотійної роботи учням пропонується один і той же документ з однаковими запитаннями – для індивідуальної, диференційованої та групової роботи. Використання при вивченні будь-якої теми курсу різноманітних документів, застосування широкого спектру прийомів роботи з ними – невід'ємна і високоефективна складова сучасної суспільствознавчої освіти.

Періодичні джерела. Зміст багатьох питань в курсі суспільствознавства відрізняється динамічністю, тому актуальні проблеми сучасності в ньому посідають центральне місце. Важливе значення має розвиток інтересу учнів до актуальних питань, через систематичну роботу з газетою відбувається політична самоосвіта, формується політична культура. При роботі з засобами масової інформації учні навчаються оперативно відшукувати інформацію, аналізувати та критично осмислювати її. Учні повинні мати уявлення про структуру інформації, вміти відділяти факти від їх суб'єктивної інтерпретації чи домислів, співставляти і критично оцінювати різні джерела інформації, порівнюючи їхні повідомлення з власним розумінням чи інтерпретацією тих чи інших подій; розуміти політичну чи пропагандистську спрямованість окремих засобів масової інформації. Події, що відбуваються протягом даного навчального року, вивчаються за публікаціями в періодиці, теле-, радіо передачам. Учні знайомляться з матеріалами з основних напрямків зовнішньої та внутрішньої політики України. Газетні дані не тільки оперативні, але й документальні. Можна запропонувати учням підбирати до кожного уроку матеріал періодичної преси протягом певного відрізка часу.

Систематична робота учнів з матеріалами періодичної преси допомагає формувати світогляд і моральність, виховувати громадянські якості, поглиблювати та актуалізувати знання учнів, одержані на уроках, розвивати пізнавальні інтереси учнів, навчати учнів систематичному самостійному читанню газет і журналів, формувати вміння органічно включати одержану інформацію до змісту уроку, використовувати її в суспільно-корисній діяльності. Робота з періодикою допомагає також сформувати у старшокласників навички щоденного читання газет, вміння користуватися їх матеріалами при вивченні курсу, підбирати відповідні до теми уроку дані, використовувати приклади при відповіді. З кардинальних питань курсу слід запропонувати спеціальні завдання, наприклад, тематичні завдання, що виконуються як поєднання письмової відповіді зі спеціальних добірок газет. Суттєву допомогу учням в оволодінні економічними знаннями надають матеріали періодичної преси, де міститься доступне висвітлення економічних процесів, явищ, їх науковий аналіз, інформація про події економічного життя в країні та за кордоном. Матеріали періодики є ефективним засобом актуалізації знань учнів. У методичному відношенні найбільш продуктивні завдання, що

мають пошуковий, дослідницький характер. Вони вимагають від учнів не тільки збирання фактичного матеріалу, але його систематизації та узагальнення. Накопичений учнями матеріал органічно включається в урок, підвищуючи його освітньо-виховний рівень.

Робота з періодикою на уроці може мати різні форми: ознайомлення учнів з невеликими замітками або фрагментами матеріалів газет, журналів на уроці з метою актуалізації їх знань, аналізу запитань, що вивчаються, слухання коротких повідомлень або тематичних оглядів, попереднє вивчення стану будь-якої події, явища, процесу до початку спостереження за його подальшим розвитком. Невід'ємною частиною вивчення суспільствознавчих дисциплін є організація самостійної дослідницької роботи над економічними, політичними, морально-етичними, культурними та іншими питаннями сучасності. Статистичний матеріал, що наводиться у періодичних виданнях, виступає у ролі наочності, яка коментується.

Художня література. У якості додаткових джерел інформації використовується зміст інших навчальних предметів, наукових і художніх текстів, творів художньої літератури та образотворчого мистецтва. Вони виконують узагальнюючу та систематизуючу функції. Проблеми і положення, сформульовані на основі загальнолюдського досвіду, повинні бути заново переосмислені учнем на основі відомих йому різних джерел інформації та власного життєвого досвіду. Світоглядні знання перетворюються в переконання, якщо вони глибоко проникають в емоційний світ учнів. Логіко-узагальнююча основа змісту курсу створює не тільки високий інтелектуальний, але й емоційний настрій уроків, атмосферу глибокої переконаності вчителя, що передається учням.

Література та інші види мистецтва, завдяки образності, мають колосальну силу емоційного впливу, є могутнім засобом духовного розвитку.

При розгляді проблем морально-етичного змісту варто спиратися на художньо-образну основу, сформовану в результаті читання художньої літератури, перегляду кінокартин, театральних постанов. Чим багатший такий образний світ учня, тим глибше і легше відбувається процес формування філософських, соціологічних, морально-етичних понять.

Створити певний емоційний настрій на уроці допоможуть цитування та переказ уривків з творів художньої літератури.

6.2. Особливості використання наочного методу. Наочно-схематичні зображення повинні відповідати таким дидактичним вимогам: з максимально можливою точністю відображати головні ідеї змісту навчального матеріалу. Потрібно виокремлювати найбільш виразні у просторі графічні елементи схематичної моделі, в яких з найбільшою очевидністю та простотою відображались би провідні ознаки поняття, їх безпосередні та опосередковані взаємозв'язки і взаємозалежності. Навчальна ефективність схематичних моделей підвищується, якщо вони будуються при початковому ознайомленні з матеріалом в процесі логічної бесіди, динамічно виникаючи за елементами перед очима учнів.

Схематичні моделі, перенесені на картон і слайди, в залежності від обсягу понять, використовуються на багатьох уроках курсу. Обов'язкове багаторазове звертання вчителя і учнів до схематичної моделі відіграє важливу роль у швидкій актуалізації знань у потрібному на кожному уроці ракурсі, в якому вивчений матеріал пов'язаний з відображенням на схемі поняттям широкого узагальнення. Логіко-наочний прийом повинен обов'язково поєднуватися з переконливою конкретизацією понять меншого ступеню узагальнення, що входять в системоутворююче поняття більшого ступеню узагальнення.

Зміст багатьох питань курсу можна подати в умовно-схематичному, наочно-узагальненому вигляді. Це допомагає логічно переконливо розкривати найбільш загальні риси або особливості матеріалу, що вивчається. Наочність допомагає при вивченні таких явищ і процесів, які учні не можуть уявити в особистому досвіді при розкритті понять різного ступеню складності і узагальнення. Цей метод сприяє також розвитку логічного мислення, так як робота з наочним матеріалом вимагає виконання ряду розумових операцій – аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування від особливого і конкретного.

Наочність має значний емоційний вплив. Схема – умовна модель вивченого поняття. Важливо, щоб вони з'являлися перед учнями поступово, по мірі вияснення їх основних елементів у ході бесіди. Схема дозволяє встановити якісні зв'язки і залежності, що не мають кількісного характеру. На абстрактних логічних схемах (у розумних межах) доцільно подавати лише той матеріал, що «лягає» в схему, де у вигляді графічного малюнка або умовних символів можна відоб-

разити найбільш суттєві загальні внутрішні зв'язки між явищами, напрямки цих зв'язків, розкрити структуру явищ і понять, причин і наслідків, законів, подати систематизацію різноманітних ознак, категорій, їх порівняння, виявлення подібності та відмінності, розкрити існуючі суперечності.

Окрім схем, що відображають структуру понять, є багато такого навчального матеріалу, який обов'язково вимагає наочно-схематичного зображення. Наприклад, органи державної влади і державного управління – обумовлено очевидними взаємозалежностями між елементами, не менш доцільно проходить розкриття питання по заздалегідь підготовленій типовій схемі. Інформаційні можливості деяких схематичних наочних посібників збільшуються при поєднанні з коротким виразним текстом.

Високий ступінь узагальнення суспільствознавчих курсів визначає особливу роль наочності, що виступає у якості поєднуючої ланки між теоретичним курсом і практикою. Проблема наочності невід'ємна від проблеми актуалізації знань. Будь-яка теорія складається із положень і доказів. Основні положення теорії відносно стійкі, а система доказів – рухлива і може використовуватися в різних аспектах. Проблема наочності вирішується за допомогою моделювання суспільних явищ і процесів. При цьому наочність може бути використана як при вивченні зовнішніх характеристик (якостей) самих об'єктів, що вивчаються, або їх моделей, а також їх зв'язків і відношень з іншими явищами і процесами моделювання суспільних явищ може бути забезпечено за допомогою засобів конкретної та абстрактної наочності.

До засобів *конкретної* наочності відносяться фотографії явищ або об'єктів дійсності, картини, малюнки, оскільки вони слугують створенню в учнів правильних уявлень про зовнішній прояв об'єктивних закономірностей. Засоби конкретної наочності носять, як правило, документальний характер. Усвідомлюючи сутність понять і закономірностей, учні часто зустрічаються з труднощами.

Допомагають зрозуміти засоби *абстрактної* наочності – матеріалізація внутрішніх зв'язків суспільних явищ і процесів, що полягають у фіксації суттєвих зв'язків і відносин, тенденцій розвитку суспільства і створення в учнів умовних образів дійсності. До групи засобів абстрактної наочності відносяться також схеми, діаграми, плани, таблиці. Вони створюються шляхом графічного моделювання

реально існуючого об'єкту, який усвідомлюється як процес відображення сутності окремих суспільних явищ за допомогою умовних знаків. Абстрактна наочність є опорою мислення при розкритті сутності та закономірності суспільних явищ і процесів. Це досягається тим, що, користуючись засобами такої наочності, учні від конкретних уявлень переходять до абстрактного осмислення сутності суспільних явищ, процесів і їх зв'язків.

Отже, необхідність відображати дійсність, приховану від прямого сприйняття, досягати її багатомірного бачення вимагає переважного застосування графічної наочності.

Дидактичні можливості графічних моделей: вони виступають засобом методичні умови організації сприйняття складних понять і закономірностей, сприяють розвитку логічного мислення. Абстрагуючись від другорядних деталей, схематичний малюнок допомагає зосередити увагу на матеріалі, який насамперед необхідно засвоїти. Графічні моделі є також засобом відображення взаємозв'язку предметів і явищ об'єктивної дійсності та цінними засобами розвитку логічного мислення. Їх використання допомагає учням одержати навички у виокремленні головного, узагальнити одержані уявлення про систематизацію і класифікацію.

Методичні умови раціонального використання графічних моделей та інших наочних друкованих засобів у практиці вивчення суспільствознавчих дисциплін користуватися таблицями і схемами останніх років видання. В таблицях з суспільних наук часто використовуються дані та висновки природничих, точних наук, що швидко розвиваються; графічні моделі та інші наочні друковані засоби повинні бути доступними для учнів. Вони мусять передавати головне, суттєве; неприпустимо перевантаження таблиць різними графічними елементами, текстом. Кожна схема має містити не більше двох трьох графічних компонентів, що знаходяться в цій таблиці. Але значно утруднюється робота вчителя з таким демонстраційним посібником, що має чотири-п'ять компонентів (малюнок і текст дуже дрібні), тому важко виділити важливі об'єкти. Важливо, щоб в насичених графічним та образотворчим матеріалом таблицях найбільш значущі компоненти відокремлювалися додатковою окантовкою, рамкою або кольором.

Саморобні навчальні посібники завжди актуальні, наближені до обстановки, в якій працює вчитель з конкретним колективом учнів.

Структура складних понять, високий ступінь абстракції та узагальнення вимагають широкого застосування структурно-логічних, цифрових і текстових узагальнюючих таблиць. При розробці структурно-логічних схем повинна враховуватися наступність їх сприйняття по мірі усвідомлення основних елементів в ході бесіди. Учитель малює їх на дошці у вигляді крейдової схеми, послідовно визначаючи і вписуючи в прямокутники, квадрати і ромби відповідні терміни, а потім зв'язує графічні елементи лініями та стрілками. перед учнями виникає структурно-логічна модель поняття. Правильне чергування демонстрації такого виду наочності з поясненням учителя є обов'язковою умовою ефективного використання друкованих навчальних посібників. Хоча схеми відіграють службову роль, але вони допомагають зрозуміти пояснення вчителя. Узагальнене зображення стає для учнів засобом виділення головного.

Високий ступінь узагальнення змісту курсу та вік учнів обумовлюють активне використання умовної та документальної наочності. Наочні образи відіграють виключну роль на стадії абстрактного мислення. На етапі розкриття сутності явищ необхідно широке застосування наочності. В основі її правильного застосування є ідея виявлення найсуттєвіших ознак об'єкта і свідоме відокремлення від менш суттєвих, другорядних, з тим, щоб суттєві ознаки могли бути зображені візуально і відображали, хоч і схематично, саму сутність вивченого об'єкту. Зміст багатьох питань курсу піддається умовно-схематичному, наочно-узагальненому вираженню. Воно допомагає логічно переконливо розкривати загальні суттєві риси або особливості матеріалу.

Ілюстративні матеріали з періодичної преси допомагають сприймати новітню інформацію та сприяє розвитку інтересу учнів до сьогоденної злободенності, формуванню політичної культури учнів. Використання діаграм вимагає коротких пояснень. Політична карикатура має високий ступінь узагальнення. Гостра, гранично наочна форма розкриття самої сутності явища робить карикатуру важливим дидактичним засобом. Ефективне використання карикатури можливо при дотриманні таких методичних умов: використовувати тільки художньо виразні карикатури, а також ті, що відображають факт або ідею, ясно, переконливо, гостро; для демонстрації обираються лише ті, що прямо пов'язані зі змістом курсу і даного уроку; правильне подання карикатури своєчасне саме тоді, коли її

поява підготовлена попереднім матеріалом уроку, коли її образний зміст буде просувати цю ідею далі до нового ступеню розуміння при короткому коментарі вчителя.

Цифрові таблиці використовуються як ілюстрації певного положення уроку, вимагають ретельного аналізу цифрового матеріалу. Оформлені у вигляді діаграм або графіків, вони швидко і вочевидь розкривають тенденції зростання або зменшення певних якісних показників. Статистичний матеріал порівнюється з раніше вивченим, приведеним в підручнику або наочному посібнику. Це надає особливу переконливість порівняльним висновкам.

Текстові таблиці – прийом схематичного узагальнення знань складних проблем. Вони сприяють засвоєнню причинно-наслідкових зв'язків, виявленню загального і особливого, подібності та відмінності. Текстові таблиці часто складаються в класі шляхом організації колективної роботи з узагальнення вивченого матеріалу та оперування ним в ситуаціях порівняння, протиставлення, для виявлення ознак подібності та відмінності, корінних протилежностей. Текстові логічні таблиці програмують різні шляхи розумової діяльності учнів: одні з них вимагають порівняння, інші – підтвердження конкретними даними загальнотеоретичних положень або узагальнення конкретних даних.

Для використання технічних засобів навчання існують певні обмеження: процес навчання не може тривалий час здійснюватися за їх допомогою, без інтелектуальних контактів між вчителем і учнями. Вони залучаються тільки для вивчення того навчального матеріалу, який іншими засобами засвоїти неможливо.

6.3. Дослідницький метод. Формування дослідницького підходу до явищ природи і суспільства – одна з найважливіших завдань. Конкретні шляхи вирішення цього завдання визначаються змістом предмету, специфікою джерел знань, віком і рівнем навченості учнів. За рівнем самостійності учнів можна розподілити на три групи: вміння наслідувати зразок; виявляють самостійність у формулюванні проблем і самі здатні їх вирішити; виявляють творчий, оригінальний підхід до вирішення проблем.

Вищий етап самостійної роботи учнів пов'язаний виконанням різних видів навчальних досліджень, основою яких є літературні або документальні джерела. Самостійна робота має дослідницький харак-

тер за умови, коли учні, щоб вирішити одне питання, спираються на декілька джерел.

Учням можна запропонувати такий алгоритм дослідження: вивчення запитання за додатковою літературою; формулювання гіпотези, складання плану, аналіз логіки дослідження; збирання інформації: дослідження шляхом вивчення документів, анкетування, опитування, бесіди, особистих спостережень; формулювання положень, доведення; оформлення матеріалу у вигляді реферату.

В учнівському дослідженні необов'язково використовувати всі наявні методи збирання інформації. Таких методів повинно бути не менше двох, щоб характер інформації був більш об'єктивним і дозволяв зробити порівняння, виділити загальне і особливе. Одержані відомості обробляються, аналізуються та узагальнюються. Уточнити вирішені та невирішені питання програми або плану дослідження, перевірити правильність робочої гіпотези, надати пояснення відхиленням даних, одержаних в результаті навчального дослідження від тих, які передбачалося одержати. Результати дослідження повідомляються на уроці, конференції, лекції, таблиці. Тематику завдань повідомляти з певним запасом часу, краще на вступних уроках до розділів.

6.4.Проблемність у вивченні суспільствознавчих дисциплін. Проблемність при вивченні курсу є одним із провідних методів. Без розгляду проблем не можуть бути реалізовані завдання курсу, проблематичним є життя людини і розвиток суспільства. Постійно постає проблема вибору: яке з багатьох можливих рішень вибрати, щоб швидше досягти певної мети. Ці проблеми є неунікними, оскільки вони породжуються внутрішніми та зовнішніми суперечностями. Чим розвиненішими є людина і суспільство, тим інтенсивніше їх функціонування і динамічніший розвиток, тим складніші проблеми, що перед ними постають. Вміння бачити життєву проблему, розуміти її причини та обирати найефективнішими з можливих шляхів вирішення є неодмінною складовою досягнення людського життя і соціальної дійсності. Світоглядні знання і уявлення, різні соціальні і моральні теорії теж значною мірою є проблематичними. Тому неодмінною складовою змісту суспільствознавчих дисциплін є знання імовірнісні, які можуть виступати у формі різних здогадок, передбачень, прогнозів, гіпотез.

Методичний прийом проблемності в навчанні повинен використовуватися вчителем достатньо широко: при вивченні нового навчального матеріалу з показом зразків постановки і вирішення проблеми в науці; для самостійного вирішення учнями в ході викладу матеріалу вчителем; при одержанні навчальної інформації з інших джерел; при узагальненні раніше вивченого матеріалу з самостійним аналізом нового джерела, що вимагає застосування нових способів діяльності. Важливою характеристикою проблемного запитання є обов'язкова наявність в ньому ідеї, що певним чином спрямовує на пошук відповіді. Це положення є суттєвим при формулюванні суто проблемних запитань для вчителя і для правильного орієнтування учня в проблемній ситуації, щоб він міг визначити правильний шлях вирішення навчальної проблеми, виходячи з відомого в наявній проблемній ситуації, що породило з ним пов'язане невідоме.

Для методики викладання курсу складними є питання вибору місця постановки навчальної проблеми в ході вивчення нового матеріалу, щоб проблема була вирішуваною при достатньо високому напруженні пізнавальних і емоційно-вольових зусиль учнів; формулювання навчальної проблеми, в якій би враховувалася її науково-пізнавальна або актуально-політична, практична або морально-етична значущість. Ставити і вирішувати тільки достатньо змістовні навчальні проблеми. Проблеми ставляться та вирішуються в ході вивчення нового матеріалу. Майже в кожному уроці є можливість будь-яку частину навчальної інформації побудувати як проблемну ситуацію і запропонувати учням зразок наукового вирішення проблеми або поставити проблемне запитання для самостійного його вирішення.

Проблемно-пізнавальні задачі. Існують інформаційний та аналітичний шляхи передачі та одержання знань. Методика мобілізації пізнавальної активності учнів шляхом єдиної логічної системи додаткових запитань виявляється в необхідності розділити навчальну проблему на систему проблемних і репродуктивних запитань. Формулювати і ставити ці запитання потрібно так, щоб вони не знімали гостроти проблемної ситуації і поступово підводили учнів до вирішення поставленої проблеми.

Запитання для самостійного опрацювання:

1. Заняття з використанням технології проектної діяльності.

2. Ігрові форми занять з суспільствознавчих дисциплін

Запитання для самоконтролю:

1. Назвіть види документів, що вивчаються у суспільствознавчих курсах. Методика використання різних джерел.
2. Наведіть приклади прийомів роботи з періодикою.
3. У чому полягають особливості використання наочного методу?
4. Можливості дослідницького методу у вивченні суспільствознавчих курсів.
5. Охарактеризуйте прийоми проблемного методу.

Тема 7. ТИПИ І СТРУКТУРА УРОКІВ З СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: визначати специфічні риси уроків суспільствознавчих дисциплін, проводити комплексний аналіз уроку, робити висновки щодо шляхів удосконалення змісту та прийомів навчальних занять.

Професійна спрямованість: підбирати, систематизувати і моделювати навчальний матеріал до уроків суспільствознавчих дисциплін (економіки, права, політології та ін.); розробляти мету й завдання уроку, теми, курсу.

Основні поняття теми: класифікація уроків, їх видові особливості, типи уроків та специфіка їх проведення при вивченні курсів суспільствознавчих дисциплін, аналіз уроку.

План

- 7.1. Класифікація уроків. Їх видові особливості.
- 7.2. Типи уроків та специфіка їх проведення при вивченні курсів суспільствознавчих дисциплін
- 7.3. Аналіз уроку суспільствознавства.

7.1.Класифікація уроків. Їх видові особливості. Класифікація уроків за тематичною ознакою дозволяє встановлювати логічні зв'язки навчального матеріалу в середині кожної теми і визначати для учня головні ідеї. Накопичуючись і збагачуючись від теми до

теми, комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених ідей, складає змістовну основу курсу. Зміст теми розкривається в системі, де кожен урок обіймає певне місце в етапах вивчення її основних ідей. Чітко відображений у відповідності до програм курсів, зміст кожного уроку повинен бути пронизаний логічною єдністю конкретного матеріалу й узагальнень, розкриватись найбільш доцільними для даного змісту методичними прийомами, з тим, щоб учні засвоївши ідеї уроку, поступово підходили до усвідомлення ідей всієї теми.

Зрозумівши і засвоївши основні ідеї змісту даної теми, учень, вивчаючи наступну, за допомогою вчителя встановлює зв'язки з уже засвоєним матеріалом. Від теми до теми, через систему уроків розкривається ідейне багатство курсу, закономірності суспільних явищ, їх взаємозв'язки та взаємообумовленість. Учителю необхідно враховувати змістовну наступність кожного уроку, що визначає його місце в темі і в курсі, логічно та переконливо розкривати взаємозв'язок його змісту з попередніми і наступними уроками. Структура програм суспільствознавчих курсів достатньо чітко визначає місце кожної теми в логічній послідовності та наступності вивчення загальних понять та закономірностей. Урок повинен мати відповідну до своєї мети й завдань логіку побудови і характеризуватися раціонально підібраними методичними прийомами, внутрішніми взаємозв'язками ланок процесу навчання, єдиною логікою розгортання діяльності вчителя і учня. Типологія уроків з точки зору характеру діяльності вчителя і учня орієнтує на розширення та посилення розвивальної та виховної функцій процесу навчання. В типології уроків за характером діяльності перша і найбільша група – уроки повідомлення нових знань вчителем. Для визначення типу і виду уроку має значення, як учитель співвідносить урок з позакласною роботою, розподіливши матеріал для комплексного засвоєння. Урок має розвивати мислення, формувати науковий підхід до узагальнення фактів. Додатковий матеріал повинен пояснювати, конкретизувати наукові поняття курсу, встановлювати зв'язок теоретичного матеріалу з життям.

Структурні елементи уроку: постановка перед учнями мети уроку; організація сприйняття, усвідомлення учнями та закріплення в їх пам'яті початкової інформації (вивчення нового матеріалу); організація засвоєння способів діяльності на основі одержаної інформації шляхом її відтворення і застосування; організація творчого застосу-

вання знань і способів діяльності в нових ситуаціях; узагальнення і введення його в систему наявних знань і досвіду (повторення та систематизація); контроль за результатами діяльності учнів.

Вид уроку розрізняється за провідними методичними прийомами, що визначають організацію роботи на уроці. Вибір учителем форм для кожного уроку повинен визначатися завданнями навчання, виховання та розвитку учнів при вивченні даної теми, рівнем їх знань і вмінь, характером навчального матеріалу.

7.2. Типи уроків та специфіка їх проведення при вивченні курсів суспільствознавчих дисциплін. При визначенні типу уроку недостатньо обмежуватися характером і обсягом навчального матеріалу. Якщо керуватися тільки цим, то стане можливим всі знання передавати лише на уроках вивчення нового матеріалу із застосуванням різних методичних прийомів. Тип уроку суттєво впливає на оптимізацію навчального процесу, посилюючи елементи самостійної діяльності учнів по здобуванню знань з різних джерел. Кількісне співвідношення різних типів уроків курсу обумовлено характером навчального матеріалу, місцем того чи іншого уроку в курсі, кількістю навчального часу, наявністю взаємозамінних джерел знань, рівнем вмінь учнів. Різноманітність типів уроків позитивно впливає на процес навчання та виховання тільки за умови глибокої змістовності навчального матеріалу і доцільності методичних прийомів.

<i>Типи уроків</i>	<i>Дидактична мета</i>
вступний урок	ввести учнів у проблематику курсу, розділу, інколи теми, показати значущість проблем, визначити провідну ідею наступного для вивчення розділу курсу, розпочати вивчення найбільш загальних понять
урок комбінованого типу	Передбачає наявність усіх структурних елементів уроку
урок вивчення нового навчального матеріалу	забезпечити початкове осмислення нового змісту - необхідність уроків, присвячених повністю вивченню нового матеріалу, пов'язана з обсягом і складністю певної теми
урок узагальнюючого повторення і систематизації знань	повторення головного, узагальнення знань і приведення їх в систему
урок перевірки знань і вмінь	контроль і облік знань

Світоглядні знання насичені значною кількістю нових складних понять, що вимагають чіткої логіки визначення взаємозв'язків і взаємозалежностей, конкретизації теоретичних положень, тому із-за обмеженості навчального часу вимагають емоційного викладу, переконливої та актуальної їх структури. Важливе значення має чітка постановка цілей і завдань уроку, визначення найбільш оптимальних методів їх проведення. Розрізняють також організаційні форми навчальної роботи: урок; домашня робота; факультативні заняття; гурткова робота; додаткові заняття, заліки; екзамени. Найбільша результативність вивчення курсу може бути досягнута при оптимальному співвідношенні різних форм уроку.

На вступному уроці важливо надати учням загальну орієнтацію на активізацію їх пізнавальної та громадської діяльності, на вдосконалення вміння поповнювати і поглиблювати свої знання, виконувати різні завдання, виступати на семінарах, диспутах, конференціях. На такому уроці потрібно повідомити теми групових та індивідуальних завдань з систематичного підбору матеріалу з періодичних видань за певною проблемою, запропонувати учням протягом тижня записатись на одну із тем. Для цього можна скористатись такою схемою:

Теми завдань	Групове або індивідуальне завдання	Терміни виконання та форма звітності	Хто готує
--------------	------------------------------------	--------------------------------------	-----------

Слід пояснити учням, як збирати, систематизувати та опрацьовувати матеріал. Більш детальна консультація надається після вибору тем всіма учнями. У залежності від дидактичної мети вступні уроки можуть мати такі види: вступ до нового курсу, вступ до вивчення нового розділу та можуть мати таку структуру: вступ до нового курсу: мета – зацікавити учнів, розкрити значущість і необхідність оволодіння новими знаннями; мотивація ціле утворення (кінцева мета, результат); методологія (якими шляхами досягти результат); вступ до вивчення нового розділу: загальна характеристика змісту і структури даного розділу, значення його вивчення, сформулювати конкретну мету вивчення розділу.

Серед інших типів уроків суспільствознавчих дисциплін провідне місце посідає *комбінований урок*. Методична доцільність цього типу уроку полягає у можливості урізноманітнювати прийоми нав-

чальної діяльності, тому вони є динамічними, цікавими, ефективними. Комбіновані уроки методично виправдані за необхідності свідомого та міцного засвоєння нової теми, за обов'язкового її закріплення, а також повторення раніше вивченого матеріалу. На такому уроці реалізуються всі основні ланки навчального процесу. Нові теми, побудовані на узагальненні раніше вивченого матеріалу, вивчаються з застосуванням прийому повторювально-узагальнюваної бесіди, тому повторення відбувається в органічному зв'язку з вивченням нового матеріалу. У ряді випадків, розкриваючи головний і найбільш складний матеріал з нової теми уроку, можна запропонувати учням самим розібрати новий матеріал в класі за підручником або вдома – для актуалізації наявних знань. У цьому випадку для активізації пізнавальної діяльності доцільно використати постановку пізнавальних завдань.

Серед уроків типу *вивчення нового матеріалу* найпоширенішим є урок-лекція – вид викладу навчального матеріалу (чергування специфічних прийомів і методів активізації пізнавальної діяльності учнів), який характеризується систематичністю, послідовністю, науковим обґрунтуванням висновків, глибиною аналізу, монологічною тривалістю мови. У лекційному викладі подається загальна характеристика об'єкту, що вивчається, особливостей та місця в цілісній системі, аналіз зв'язків між структурними елементами, сторонами, тенденціями в його розвитку. Лекція виступає як форма занять і спосіб викладу навчального матеріалу. Головні методичні прийоми, що використовуються на лекційному занятті: розгорнуте усне пояснення нової теми, розмірковування, проблемний виклад, опис, характеристика.

Методична доцільність лекції обумовлена значним обсягом і складністю навчального матеріалу; необхідністю розкрити закономірності явищ і процесів, дати їм наукове пояснення, підвести учнів до важливих світоглядних висновків, сформулювати цілісне уявлення з будь-якої проблеми, а також коли необхідно підвести учнів до вивчення теми – у цьому випадку продовженням лекції є робота з документами, бесіда, семінарське заняття. Ознайомимося із вимогами до проведення лекції: науковість, цілісність розкриття теми, зв'язок із життям, чіткість аргументації, доказовість висновків, емоційність викладу. Доступність повинна поєднуватися з науковістю (неприпустимою є вульгаризація знань). Наведені в розповіді приклади мають виступати не тільки ілюстрацією до вивченого

матеріалу, а також об'єктом аналізу з застосуванням розглянутих теоретичних положень. Постановка проблемних запитань і пізнавальних завдань активізують пізнавальну діяльність учнів. На лекції учні мають робити обов'язкові записи, систематично працюючи із зошитом, навчитися записувати лекцію у вигляді розгорнутого плану або тез, робити узагальнюючі висновки з певної теми, розкривати причинно-наслідкові зв'язки між вивченими фактами і явищами. Завданням учителя є також стимулювати до такого розкриття самих учнів. Узагальнення повинні розміщуватися за фактами, бути результатом аналізу фактичного матеріалу або ж, навпаки, підкріплюватись конкретними фактами, що доводять справедливність висновків, наведених учителем у готовому вигляді; план лекції, нові слова, терміни, визначення необхідно записувати на дошці.

Важливе значення має педагогічна організація слухання та активної розумової діяльності. Учні повинні чітко сприймати розподіл лекції на логічно завершені частини, для цього перед її початком повідомляється план або дається завдання самим скласти його в процесі слухання. Викладання потрібно проводити так, щоб чітко поставити запитання, розкрити логіку аналізу матеріалу, на основі якого розкриваються його сутність і значення, формулюються узагальнення і теоретичні висновки. Важливо встановлювати зрозумілі для учнів зв'язки між самими питаннями, винесеними на лекцію. Можуть бути використані логічні шляхи, що ведуть від розгляду окремих фактів до загального (індуктивний шлях) або від загальної, цілісної характеристики вивченого матеріалу – до окремих явищ (дедуктивний шлях). Лекція є зразком логічного, послідовного і доказового мислення, зразком правильної, переконливої і яскравої мови. Головним фактором, що активізує пізнавальну діяльність учнів, є сам стиль читання лекції, що спонукає учнів слідувати за думкою, обмірковувати поставлені питання, сприяє розвитку мислення учнів.

При проведенні проблемної лекції учитель демонструє процес вирішення наукової проблеми, створивши проблемну ситуацію, формулює та аналізує різноманітні гіпотези, пояснює способи їх дослідження, приводить необхідні аргументи. Діяльність учнів на лекції потребує стійкої уваги, застосування комплексу складних вмінь: інтелектуальних, загально навчальних, предметних. Отже, використання лекції дозволяє зробити глибокий, систематичний, послідовний виклад головного матеріалу в змісті даного уроку, розкрити ключові положення блоку взаємопов'язаних уроків.

Ефективність уроків суспільствознавчих курсів досягається завдяки вирішенню комплексу методичних завдань. Інтеграція знань створює можливості для формування в учнів цілісної картини взаємопов'язаного та взаємозалежного світу, загального сприйняття різних сторін життя. Інтегрований урок уможлиблює реалізацію синергетичного підходу, за якого кожен елемент посилює дію інших. При підготовці та проведенні такого уроку логічним виглядає використання проектного методу та елементів дослідницької діяльності.

Особливе місце серед інших типів уроків посідає *урок перевірки й обліку знань*. Запитання для повторення доцільно подавати в логічній системі, що дозволяє закріпити в пам'яті важливі закономірні зв'язки і структуру вивчених понять. У цій якості урок перевірки й обліку знань має багато спільного з повторювально-узагальнюючим. Урок такого типу дозволяє широко застосовувати індивідуальний підхід до учнів – визначити учнів, знання яких потрібно перевірити та обрати запитання та завдання, які їм запропонувати, а також реалізувати значний виховний потенціал, а саме – виховання відповідального ставлення до навчання. Доповнення, які роблять учні, розвивають у них уважність, сприяють розвитку їх пізнавальних здібностей.

Для досягнення очікуваних результатів, учителю необхідно ретельно продумати формулювання запитань і завдань. В першу чергу слід запропонувати запитання на виявлення причинно-наслідкових зв'язків, порівняння, співставлення, доказів, знання ознак понять, сутності законів, фактів. Потрібно скласти за даною темою логічний план, щоб розкрити її основний зміст, аргументувати найбільш важливі положення переконливими прикладами. Урок вимагає чіткої системи закріплення і повторення знань. Дібравши навчальний матеріал, що входить в систему знань і являє собою об'єкт ґрунтовного засвоєння, потрібно розмістити його в послідовності, яка дозволяє учням краще усвідомити основні ознаки понять, закономірні взаємозв'язки, засвоїти значущі висновки. На уроці перевірки й обліку знань закріплюються поняття, закони, знання яких є основою формування світоглядних переконань. Учні вчаться аргументувати свої висновки, залучаючи дані, одержані з раніше вивченого матеріалу, періодичної преси, науково-популярної літератури.

Використовуючи різні формулювання запитань, потрібно запропонувати учням завдання на порівняння, використовуючи для цього логічні схеми, таблиці, діаграми. Повторення вивченого відбувається

на більш високому ступені навчання, в умовах подальшої систематизації знань, встановлення між ними нових зв'язків, в тому числі і міжпредметних. Високий рівень засвоєння знань забезпечує використання завдань по застосуванню знань для ствердження або заперечення різних точок зору. Учням також можна запропонувати теми для розгорнутого викладу. Уроки опитування і залікові з точки зору співвідношення діяльності учителя і діяльності учнів можуть бути віднесені до одного типу. Діяльність учителя обмежується постановкою питань, слуханням і оцінкою відповіді. Елемент навчання полягає у виправленні відповідей, водночас коротких роз'ясненнях суті або деталей незрозумілого навчального матеріалу. Основна діяльність на цих уроках переноситься на учнів, які звітуються в одержаних знаннях, закріплюють набуті вміння.

В основі *повторювально-узагальнюючих уроків* є вивчений навчальний матеріал, який потрібно узагальнити під певним кутом, обумовленим темою уроку і його планом. Учні, спираючись на підручник і свої записи, готуються до уроку, переосмислюючи набуті знання у визначеному напрямку. На уроці за викликом вчителя і за бажанням, учні дають розгорнуті відповіді на поставлені запитання, доповнюють відповіді товаришів, роблять висновки. Учитель уточнює загальні висновки, забезпечує засвоєння всіма учнями головних ідей уроку.

Повторювально-узагальнюючі уроки передбачають наскрізний розгляд складних проблем, засвоєння провідних ідей даного розділу. Недоцільно ставити великі запитання, що вимагають розгорнутого викладу. Для залучення всіх учнів до активної роботи на уроці краще роздроблювати зміст навчального матеріалу на велику кількість запитань, що ставляться в логічній послідовності і вимагають стислих відповідей. Відбувається закріплення системи понять, законів, теоретичних положень, вільний обмін думками, доповнення. Особливу увагу слід приділити перевірці найскладніших для засвоєння знань або тих, ступінь засвоєння яких не перевірялась. Не порушуючи загальну структуру теми уроку, вчитель більше часу відводить на перевірку засвоєння ключових питань, а зі змісту інших питань розкривається лише найсуттєвіше. Отже, узагальнююче повторення є виділення найбільш суттєвого в змісті, усвідомлене і міцне закріплення його в пам'яті. Методичні прийоми, що сприяють реалізації комплексних завдань такого типу уроку: бесіда, оглядова повторювально-узагальнююча лекція, усне опитування, письмові роботи.

7.3. Аналіз уроків суспільствознавчих дисциплін:

- **цільова установка уроку:** які знання повинні бути засвоєні на даному уроці, які вміння формуються? Який досвід творчої діяльності отримає учень? Яка роль уроку у формуванні емоційно-ціннісного ставлення до явищ соціальної дійсності;
- **педагогічний задум уроку (його дидактичні завдання):** пред'явлення учням нового змісту (через виклад учителя, текст підручника, документу), закріплення, застосування знань, повторення, розвиток вмінь;
- **відповідність уроку його цільовій установці і дидактичним завданням.** Оцінка змісту уроку, засобів і методів – адекватність меті й завданням;
- **відповідність змісту уроку і навчальної програми.** Педагогічна обґрунтованість (змістовний мінімум – незмінний);
- **співвідношення змісту уроку і змісту підручника.** Чи сконцентровано увагу на ключових положеннях теми, використані матеріали, що допомагають учням зрозуміти найскладніші фрагменти тексту. Якщо вчитель не встиг, який матеріал залишився нерозкритим – той, що в підручнику викладено ясно і зрозуміло, або той, що неминуче викликає труднощі в роботі учнів з книгою;
- **відповідність уроку сучасному рівню суспільних наук:** можливості ознайомити з різними точками зору на вивчені проблеми та їх використання; зміст уроку необхідно будувати лише на тих ідеях, що зберігають свою внутрішню значущість і актуальність для сьогодення, а також на тих, що є результатом сучасного переосмисленого історичного досвіду. Важливо з найбільш актуальних питань надати альтернативні підходи до об'єктів вивчення;
- **основні поняття та провідні ідеї уроку, способи їх розкриття та включення в систему знань:** прийоми здійснення між предметних та внутрішньо предметних зв'язків ;
- **різноманітність джерел навчальної інформації, що застосовуються на уроці, методичних прийомів роботи ;**
- **зв'язок уроку з життям, особистим досвідом учнів;**
- **тип уроку, його структура;**
- **способи організації самостійної діяльності учнів.** Рівень активності учнів. Якщо перевіряються знання одного з учнів, то чим в цей час займаються інші? Як вчитель організує їх діяльність в цей

час? Якщо вчитель викладає матеріал, то чим зайняті учні? Як вчитель стимулює самостійну діяльність в процесі сприйняття нового матеріалу? Співвідношення різноманітних видів навчальної діяльності;

- оцінка знань;
- діяльність учителя: використання різноманітних прийомів усного викладу, організаційна діяльність;
- стиль взаємовідносин учителя і учнів.

Запитання для самостійного опрацювання:

1. Самостійна робота учнів в процесі вивчення суспільствознавчих курсів.
2. Система завдань для самостійної роботи.
3. Методичні прийоми використання системи завдань для самостійної роботи.

Запитання для самоконтролю:

1. Назвіть типи уроків суспільствознавчих дисциплін. Назвіть їх видові особливості.
2. У чому полягає специфіка проведення уроків суспільствознавчих курсів?
3. Складіть поурочний план та зробіть аналіз уроку з соціології.

Тема 8.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ ДО ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: формувати вміння реалізовувати навчальні програми базових та елективних курсів суспільствознавчих дисциплін в різних освітніх закладах; застосовувати сучасні методики та технології;

Професійна спрямованість: оволодіння практичними навичками тематичного та поурочного планування, формування вміння визначати оптимальну модель уроку та комбінувати творчо-пошукові прийоми навчання; усвідомлення соціальної значущості професії учителя-суспільствознавця та ступінь її відповідальності.

Основні поняття теми: календарно-тематичне планування, план-конспект уроку, технологічна карта.

План

- 8.1. Етапи підготовки до викладання суспільствознавчих дисциплін.
- 8.2. Календарно-тематичне планування.
- 8.3. План-конспект уроку.
- 8.4. Складання технологічних карт.

8.1. Етапи підготовки до викладання суспільствознавчих дисциплін. Сучасна школа потребує універсального учителя. Таким має бути майбутній історик, який викладає також суспільствознавчі дисципліни. Вивчення цього предметного блоку вирішує завдання формування світоглядних знань, які, за думкою Л. Губерського, «допомагають виробити свідоме ставлення до навколишнього світу, інших людей і до себе особисто». Будувати урок як цілісну, складну, динамічну систему, основними складовими якої є організаційний дидактичний, психологічний, методичний, виховний та санітарно-гігієнічний аспект; організовувати професійну діяльність на уроці, яка передбачає: постановку доцільної та раціональної мети і завдань навчання; мотивацію спільної діяльності вчителя і учня, планування, діагностування, прогнозування, стимулювання, навчання дитини; Майбутній учитель-суспільствознавець має усвідомити, що головне в підготовці до уроку – осмислення мети, завдань, змісту, структури і ходу уроку (що складає в цілому структурно-функціональний аналіз уроку), включаючи прийоми організації навчальної діяльності учнів, яка стимулюється, керується та контролюється учителем.

У науково-методичній літературі проблему підготовки учителя до уроку вивчають А. С. Старєва, яка подала вичерпний алгоритм дій учителя. Питання визначення типів і видів уроків суспільствознавчих дисциплін вивчає Л. Боголюбов. Висока професійна культура учителя – запорука успішного викладання суспільствознавчих дисциплін. Широка наукова та політична обізнаність повинна поєднуватися зі знанням місцевих умов, громадського та виробничого життя, з тим, щоб близький учням життєвий матеріал одержував своєчасну правильну та всебічну оцінку, слугував вихованню учнів та міцному засвоєнню знань. Основним шляхом підвищення рівня наукових знань і методичної майстерності є щоденна робота з самоосвіти, що поєднується з активною громадською діяльністю учителя в школі та поза школою. Отже, реалізація основної мети вивчення суспільство-

знавчих дисциплін – формування у випускників активної життєвої позиції – визначаються рівнем фахової підготовки учителя до викладання предметів суспільствознавчого циклу, його педагогічною майстерністю проведення уроків і позакласної роботи.

Попередня підготовка до уроку учителя включає:

- 1) вивчення спеціальної, методичної, психолого-педагогічної літератури;
- 2) детальне знайомство з навчальними планами, програмами;
- 3) розробку індивідуального (авторського, власного) плану або конспекту.

Учитель має завжди бути добре обізнаним у тій галузі знань, яку він викладає. Наука не стоїть на місці, вона поповнюється новими відкриттями й досягненнями, учитель повинен про усе це знати, щоб донести нові знання до учнів. Важливим у діяльності учителя-початківця є постійний аналіз кожного проведеного уроку, з тим, щоб виявити позитивні й негативні моменти в організації та проведенні різних прийомів роботи з учнями, встановлювати причини успіху або невдачі, а також давати обґрунтовану оцінку ефективності своєї роботи.

Навички педагогічного аналізу допоможуть кожен подальший урок зробити краще за попередній. Учитель повинен заздалегідь продумати, яких учнів і за яким матеріалом запитувати, враховуючи при цьому індивідуальні особливості школярів. Для підготовки до уроку необхідно самостійно опрацювати усі завдання, які будуть запропоновані учням. Це допоможе самому учителю не заплутатися, не припуститися помилки при проведенні уроку, а також вчасно помітити помилку учня. Окрім питань, які мають бути обов'язково розглянуті на уроці, учитель має опрацювати питання, що можуть виникнути в ході проведення уроку. Адже часто урок складається зовсім не так, як планував учитель, тому до несподіванок і відхилень від плану учитель має бути завжди готовий, хоча істинна його майстерність полягає саме в тому, щоб провести урок в тому руслі, в якому він запланований. Часто учитель розробляє власну програму проведення уроків – авторську. У такому разі він також дотримується усіх вимог, що висуваються до підготовки до уроку, але тут надається простір для творчої діяльності.

Підготовка учителя до викладання суспільствознавчих дисциплін складається з таких етапів: попереднього та безпосереднього.

Зміст першого етапу полягає в ґрунтовному оволодінні основами наук, що складають блок суспільствознавчих дисциплін: філософією, соціологією, політологією, економікою, основами держави і права, культурологією, історією, етикою. Вони дають достатньо глибокі та повні наукові знання про людину і суспільство. Ці курси висвітлюють соціальні проблеми, що мають особисту значущість для учнів, розкриваючи особливості взаємовпливу підлітків і суспільства. Тому, крім загальнонаукової підготовки, майбутній учитель повинен вивчити теоретичну педагогічну літературу.

Наступний етап підготовки учителя – знайомство з програмами і підручниками. Необхідно користуватися останніми, найновішими, виданнями програм і підручників, тому що тісний зв'язок із сучасністю суттєво впливає на зміст курсів. Програмні зміни відображаються підручнику не завжди повно. Тому учителю потрібно знати, який програмний матеріал відсутній або в недостатній мірі відображений у підручнику. Це дасть можливість відповідним чином моделювати уроки з цих питань, запланувавши організацію запису учнями.

8.2. Календарно-тематичне планування. Ознайомившись зі змістом програм та підручників, методичних рекомендацій і передового досвіду, учитель складає календарно-тематичний план вивчення курсу на півроку або на весь навчальний рік. Приблизний розподіл часу на уроки є основою для планування кожної теми курсу та допомагає рівномірно розподілити вивчення нового матеріалу протягом року. Мета й завдання курсів суспільствознавчого циклу конкретизуються в окремих темах. Тому, приступаючи до тематичного планування курсу, вчитель повинен продумати оптимальні прийоми їх реалізації. Суспільствознавчі дисципліни мають широкі можливості для реалізації міжпредметних зв'язків, спрямованих на поглиблення знань та формування світогляду. Тому при моделюванні уроків зростає питома вага евристичного методу та пізнавальних пошукових завдань. При плануванні уроків учитель враховує тип і вид занять, особливо тих, що базуються на застосуванні випереджальних завдань. При організації такої роботи передбачається, що з новим матеріалом учні повинні ознайомитись самостійно, використовуючи різні джерела інформації. Творчий рівень опрацювання нового матеріалу забезпечує його глибоке розуміння і засвоєння, а також

поглиблення, конкретизацію та операціоналізацію (використання у процесі виконання інших завдань). Тому при виконанні випереджальних завдань в учня формуються певні ставлення, ціннісні орієнтації, вміння і навички, а також логічне, критичне, творче мислення, вміння чітко формулювати і переконливо висловлювати думки, аргументовано доводити і відстоювати свої погляди.

Класифікація уроків за проблемами, що вивчаються, також знаходить своє відображення в тематичному плануванні курсів. При підготовці тематичного планування необхідно передбачити уроки підсумкового тестування, уроки-лекції, семінари, бесіди, залікові заняття, уроки за участю запрошених осіб. Учителю необхідно, виходячи з особливостей курсів і дидактичної мети, наявності засобів навчання з даної теми, визначити потрібну кількість годин на її вивчення. Потім необхідно розподілити навчальний матеріал теми на окремі частини, кожна з яких повинна відрізнятися цілісністю, логічною завершеністю і мати назву, що одночасно є темою уроку.

Календарно-тематичне планування може мати таку схему:

№ Уроку, Дата прове- дення	Тема	Тип, вид уроку	Дидак- тичне облад- нання, джерела знань	Основні поняття	Основні вміння	Міжпред- метні та внутрі- предметні зв'язки	Поза- класна робота
--	------	----------------------	---	--------------------	-------------------	---	---------------------------

Учитель повинен творчо вирішити питання про тип і вид уроку, враховуючи особливості його змісту та рівень навченості класу, де цей урок буде проводитись. Більшість тем має тісні міжпредметні зв'язки з історією, літературою, правознавством. Конкретизація цих зв'язків для змісту кожного уроку проводиться при його розробці. Важливо відзначити також внутрішньопредметні зв'язки, що існують з ряду важливих понять теми. Заповнюючи графу про розвиток умінь, вчитель з їх переліку, поміщеного в програмі, обов'язково звертає увагу на найважливіші до кожної теми компетенції. При плануванні уроків семінарського типу передбачається розвиток і закріплення вмінь працювати з текстами різного типу, зокрема з джерелами. У графі про позакласну роботу може бути вказана література для домашнього читання, підготовка на її основі виступів, бесід для учнів молодших класів або учнівські конференції. Ретельно

продумане тематичне планування значно полегшує підготовку до кожного уроку.

8.3. План-конспект уроку. Спланувавши тему, учитель готується до конкретного уроку. Зокрема, він відзначає з теми майбутнього уроку питання, які невисвітлені у підручнику або викладені досить складно і є важкими для сприйняття учнів. Їх розгляд необхідно підготувати, звертаючись до наукової та науково-популярної літератури. З неї він відбирає з неї конкретний матеріал, запозичуючи методичні прийоми розкриття основних питань теми уроку. В ході підготовки до уроку необхідно продумати шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів, мету і місце включення в роботу різних видів текстів і наочності. У поурочному плані обов'язково записуються основні питання, що будуть поставлені учням протягом року. Зрозуміло, що навіть досвідченому вчителю буває важко «на ходу» сформулювати потрібне питання. Запитання, поставлені вчителем, повинні бути розраховані не на просте відтворення тексту підручника, а на роздуми, аналіз та узагальнення навчального матеріалу. Учитель складає план на кожен урок. Для складання плану необхідно провести структурно-функціональний аналіз змісту навчального матеріалу та визначити мету уроку. Структурно-функціональний аналіз уроку передбачає наявність таких пунктів:

1. Тема уроку, кількість годин, що відводяться на її вивчення.
2. Цілі уроку (освітні, виховні, розвиваючі), його ціннісні орієнтири.
3. Тип уроку, вид, форма навчального заняття, етапи уроку, час, що витрачається на структурні одиниці уроку; рівномірність розподілу навчального навантаження.
4. Відбір змісту, логіка структуризації й методика вивчення навчального матеріалу, виконання вимог стандарту і програми.
5. Використання тематичних модулів (укрупнених дидактичних одиниць), «блокове» конструювання теми.
6. Діяльність учителя з формування знань і умінь учнів, наявність адекватних змісту методичних прийомів і засобів навчання, особисто орієнтованого викладання.
7. Організація пізнавальної діяльності учнів, їх активність, використання завдань на трьох рівнях пізнавальної діяльності.
8. Використання різних форм і видів перевірки знань та умінь учнів, наявність диференційованого підходу в навчанні, застосування індивідуальних навчальних завдань.

9. Реалізація міжпредметних і внутрішньокурскових зв'язків з наскрізних проблем курсу для конструювання змістовної та процесуальної сторін навчання.

10. Підготовка учителем дидактичних матеріалів, їх роль в досягненні цілей уроку, формуванні знань, умінь, прийомів навчальної роботи.

11. Визначення результатів уроку: реальні досягнення, якість відповідей учнів, оцінка їх роботи.

12. Об'єм домашнього завдання, його види.

13. Невирішені методичні проблеми уроку.

Аналіз сучасного уроку доцільно проводити за всіма його аспектами: мотиваційно-орієнтаційному (мотиваційна готовність до уроку; точність, доступність пояснення цілей і завдань уроку; виявлення особистої значущості для учнів вивчення даної теми; спрямованість діяльності учителя на розвиток індивідуальності учнів); змістовному (відповідність матеріалу вимогам програми, цілям), а також методичному (застосування інтерактивних форм навчання; створення умов для виявлення самостійності учнів; індивідуалізація навчання); оцінно-результативному (проведення рефлексії; приділяти увагу не лише правильності відповіді, але й на їх оригінальність, раціональність шляхів і способів виконання завдань). Вимоги до уроку: оголошення теми уроку; повідомлення цілей і завдань; планування; практична діяльність учнів; здійснення контролю; здійснення корекції; оцінювання учнів; підсумки уроку; домашнє завдання.

У плані визначається тема, формулюється цільова установка уроку, стисло або детально розкривається зміст уроку із зазначенням використання методичних прийомів, технічних засобів навчання та іншого обладнання. Потрібно звернути увагу на формування основних понять, провідних ідей, принципів та теорій. Домашнє завдання формулюється з визначенням сторінок (параграфів) підручника або іншої навчальної літератури, інколи воно подається як пошукове питання з метою дослідження проблеми, що вивчається. В залежності від типу уроку в його плані будуть домінувати або елементи, що підлягають усному повідомленню або показу, або елементи, які спрямовані на організацію учнів на самостійне одержання знань із визначених учителем джерел. Слід мати на увазі, що за будь-якого типу уроку на ньому повинна бути забезпечена активна пізнавальна діяльність учнів.

При підготовці до уроку необхідно продумувати такі формулювання запитань, які б спонукали учнів до їх обговорення. Важливо, щоб обговорювалися не другорядні, а головні, принципові запитання, які вимагають прояву особистої позиції учасників дискусії. Для формулювання дискусійного питання, проведення дискусії та підведення її до потрібного висновку, учителю необхідно самому різнобічно знати обговорювану проблему, вміти поставити логічно зрозумілу систему запитань, які б спрямували хід дискусії до переконливих висновків. Учителю суспільствознавчих дисциплін можна скористатися таким алгоритмом конспекту уроку :

1. Тема уроку.
2. Тип, вид уроку, форма навчального заняття.
3. Завдання (цілі) уроку.
4. Ціннісні орієнтири.
5. План пояснення нового матеріалу.
6. Основні факти, поняття, теоретичні положення, ідеї.
7. Основні уміння.
8. Можливості реалізації міжпредметних і внутрішньокурсових зв'язків.
9. Питання і завдання для учнів.
10. Матеріали для учителя (таблиці, схеми, фрагменти джерел та ін.).
11. Література для учителя.

Також необхідно проаналізувати вимоги, що висуваються до сучасного уроку:

1) дидактичні: визначення цілей, завдань, форми і тип уроку, його місця в загальній системі уроків; визначення змісту уроку відповідно до вимог програми і цілей уроку; вибір методів, прийомів і засобів навчання; використання інтерактивних освітніх технологій; зв'язок навчання з життям, сприяння тому, щоб урок був спрямований на підготовку школярів до життя в сучасному суспільстві;

2) психологічні: самоорганізованість учителя: його підготовленість до уроку, настрої, поведінка, зовнішній вигляд; створення ситуацій успіху («Успіх школяру може створювати учитель, який сам переживає радість успіху», вважає К. В. Бардін); визначення стилю уроку; організованість учнів: їх відношення до навчання; врахування вікових особливостей дітей.

8.4.Складання технологічних карт. Як один із різновидів плану-конспекту уроку можна використати технологічну карту, що забезпечує ефективне та якісне викладання навчальних курсів у школі, а також можливість досягнення планованих результатів засвоєння основних освітніх програм. Навчання з використанням технологічної карти дозволяє організувати ефективний навчальний процес, забезпечити реалізацію предметних, загально навчальних й універсальних навчальних дій, істотно скоротити час на підготовку учителя до уроку.

Термін «технологічна карта» прийшов в освіту з промисловості. Технологічна карта – технологічна документація у вигляді карти, листка, що містить опис процесу виготовлення, обробки, виробництва певного виду продукції, виробничих операцій, використаного устаткування, тимчасового режиму виконання операцій. Технологічна карта в дидактичному контексті являє собою проект навчального процесу, в якому представлено опис взаємодії учителя і учня від мети до результату з використанням інноваційних технологій роботи з інформацією.

Структура технологічної карти включає наступні складові частини: назва теми з визначенням годин, відведених на її вивчення; мета засвоєння навчального місту; плановані результати (особисті, предметні, загальні навчальні, інформаційно-інтелектуальну компетентність та універсальні навчальні дії); міжпредметні зв'язки й організацію простору (форми роботи і ресурси); основні поняття теми; технологію вивчення вказаної теми (на кожному етапі роботи визначається мета і прогнозований результат, даються практичні завдання на відпрацювання матеріалу й діагностичні завдання на перевірку його розуміння і засвоєння); контрольне завдання на перевірку досягнення планованих результатів. Технологічна карта дозволяє побачити навчальний матеріал цілісно і системно, проектувати освітній процес по засвоєнню теми з урахуванням мети вивчення курсу, гнучко використати ефективні прийоми і форми роботи з дітьми на уроці, погоджувати дії учителя й учнів, організувати самостійну діяльність учнів в процесі навчання; виконувати інтегративний контроль результатів навчальної діяльності.

Технологічна карта дозволить учителю: реалізувати плановані результати; визначити універсальні навчальні дії, що формуються в процесі вивчення конкретної теми, усього навчального курсу;

системно формувати у учнів універсальні навчальні дії; осмислити і спроектувати послідовність роботи із засвоєння теми від мети до кінцевого результату; визначити рівень розкриття понять на цьому етапі і співвіднести його з подальшим навчанням (вписати конкретний урок в систему уроків); проектувати свою діяльність на чверть, півріччя, рік за допомогою переходу від поурочного планування до проектування теми; звільнити час для творчості – використання готових розробок з різних тем звільняє учителя від непродуктивної рутинної роботи; визначити можливості реалізації міжпредметних знань (встановити зв'язки і залежності між предметами і результатами навчання).

При аналізі проведеного уроку враховується:

1) дидактичне завдання уроку (короткий оціночний аналіз): відповідність дидактичного завдання уроку відібраному змісту; результативність рішення дидактичної задачі;

2) зміст уроку: відповідність основного змісту уроку змісту програми і підручника;

3) методи і засоби навчання: відповідність прийомів навчання і вчення (методів навчання) вирішенню триєдиної освітньої мети; використання різноманітних прийомів, методів і засобів навчання, включаючи інформаційні (програмні мультимедіазасоби на різних етапах уроку: навчальні програми і презентації, електронні підручники, відеоролики, а також електронні освітні ресурси);

4) форми навчання: відповідність форм навчання (фронтальна, групова, індивідуальна, колективна) вирішенню основної дидактичної задачі уроку; доцільність використання запропонованих завдань;

5) результативність уроку: досягнення мети і рішення головної дидактичної задачі уроку;

6) практична спрямованість уроку: практична спрямованість питань, вправ і завдань, пропонованих для виконання учням;

7) самостійна робота школярів як форма організації навчальної діяльності: рівень самостійності учнів при вирішенні дидактичної задачі уроку; характер самостійної навчальної діяльності (репродуктивний, творчий); взаємодопомога; інтерактивна складова і питома вага самостійної роботи учнів з ІКТ залежно від рівня технічного забезпечення;

8) формування універсальних навчальних дій на кожному етапі уроку: особові, пізнавальні, комунікативні, регулятивні; сформова-

ність ІКТ-компетентності: застосування ІКТ на уроці, рівень сформованості ІКТ-компетентності учнів;

9) структура уроку: відповідність структури уроку основному дидактичному завданню;

10) контрольно-оцінна діяльність: використання сучасних способів оцінювання і перевірки знань в умовах ІКТ; застосування автоматичного контролю: використання готових тестів, створення власних тестів; ведення електронних форм документації, у тому числі електронного журналу і щоденників учнів;

11) педагогічний стиль: дотримання норм педагогічної етики;

12) гігієнічних вимог: температурний режим, провітрювання класу, чергування видів діяльності, динамічні паузи; відповідність санітарно-епідеміологічними вимогам; відповідність вимогам до організації освітнього процесу з використанням ІКТ.

Отже, детальний структурно-функціональний аналіз навчального матеріалу сприяє визначенню логічної структури уроку. План-конспект і технологічна карта містять різні варіанти прийомів, що можна вибрати з урахуванням рівня навченості учнів. Важливу роль у збиранні та систематизації дидактичного матеріалу мають можливості використання автоматизованого робочого місця учителя. Успішне викладання курсу значною мірою залежить від учителя та передбачає його високу кваліфікацію, широку загальну ерудицію та культуру, методичну майстерність.

Запитання для самостійного опрацювання:

1. Специфіка підготовки до викладання суспільствознавчих курсів і викладання окремої теми (проведення окремого уроку).

2. Актуальність і системи підготовки учителя суспільствознавчих курсів.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте етапи підготовки учителя до проведення уроків суспільствознавчих дисциплін.

2. Визначте особливості календарного та тематичного планування курсу.

3. Назвіть основні етапи складання поурочного плану, розкрийте їх зміст.

Тема 9.

ФОРМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ З СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: ознайомити студентів з різноманітними формами навчальних занять

Професійна спрямованість: навчитися розробляти варіативні інноваційні методики засвоєння навчального матеріалу

Основні поняття теми: семінарські заняття, лабораторні роботи, уроки-дискусії, практичні заняття, ділові та рольові ігри, колоквіуми.

План

- 9.1. Семінарські заняття.
- 9.2. Лабораторні роботи.
- 9.3. Уроки-дискусії.
- 9.4. Практичні заняття.
- 9.5. Ділові та рольові ігри.
- 9.6. Колоквіуми.

9.1.Семінарські заняття. До переліку головних методичних прийомів при проведенні семінарських занять відносяться: самостійне попереднє вивчення джерел і наступне обговорення основних питань теми в класі, евристична бесіда, учнівські повідомлення, доповіді, навчальна дискусія. Семінарське заняття сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, тут особливо доцільні пошукові, дослідницькі форми роботи. У старшокласників розвиваються комунікативні навички, цьому сприяє робота в групах. Учні навчаються обмінюватися знаннями, визначати лідера, підбирати аргументи і контраргументи, оволодівати культурою дискусії. Семінар надає можливість спробувати себе в різноманітних соціальних ролях, у цьому полягає його виховне значення. Отже, семінар є важливою формою підготовки учня до активної суспільної ролі у житті.

При вивченні суспільствознавчих дисциплін необхідно розширювати практику застосування семінарських занять. Семінар, одна із форм активної пізнавальної діяльності учнів, виступає як особливий вид уроку, на якому певна тема обговорюється за заздалегідь запропонованим планом. Семінарські заняття сприяють розвитку в учнів самостійності в одержанні знань, перетворюючи їх в метод пізнання,

розвиток вмінь, необхідних для самоосвіти. На такому занятті відбувається розгляд і узагальнення матеріалу найважливіших проблем курсів, спочатку вивчених учнями в результаті самостійної роботи над різноманітними джерелами знань. На семінарі учні вчаться застосовувати набуті знання для поглибленого розгляду нового матеріалу, доводити висунуті положення, брати участь у дискусіях. Особливістю шкільного семінару є наступні: розглядається менший, ніж у вищому навчальному закладі, обсяг навчального матеріалу; семінар проводиться на основі вивченого раніше теоретичного матеріалу; на семінарі навчальний матеріал поглиблюється (на основі самостійної роботи з літературою) і закріплюється (на основі обговорення).

Семінару, як формі навчального заняття, притаманні такі функції: систематизація знань та їх поглиблення; закріплення знань, вмінь і навичок, як загальнонавчальних, так і спеціальних; контроль за знаннями; розвиток вмінь і навичок як колективної, так і індивідуальної дослідницької та пошукової роботи; розвиток комунікативності учнів; застосування одержаних знань і набутих навичок на практиці.

За формою організації роботи семінари можуть бути груповими, колективними і фронтальними. За характером діяльності розрізняють науково-пізнавальні та ігрові. За змістом матеріалу є спеціалізованими (присвяченими одному предмету або одній темі) та інтегрованими. Інтегровані семінари проводять викладачі декількох шкільних дисциплін або один викладач, але використовує при проведенні матеріал з різних галузей знань. Такі семінари особливо доцільні при вивченні проблем екології та економіки.

Підготовка до семінару включає в себе наступні етапи:

1. Визначення теми і завдань для семінару.
2. Ознайомлення учнів із завданнями, їх обговорення та можливе корегування.
3. Розподіл завдань: загальних, групових, індивідуальних.
4. Збирання та систематизація матеріалу.
5. Консультації для всього класу і для помічників учителя – консультантів.
6. Проведення занять.

Учитель повинен чітко визначити у вступному слові проблеми, що вимагають глибокого та різнобічного розгляду, вміло поставити

додаткові запитання, допомогти учням критично осмислити виступи, доповнити їх та висловити полемічні зауваження, помітити різноманітні точки зору та провести дискусію, вміти прорецензувати виступи учнів і побудувати на його основі узагальнення по окремим питанням і всій темі. Основна частина семінару – обговорення результатів самостійної домашньої роботи учнів над джерелами. Якщо семінар проводиться методом співбесіди, то кожен учень готує відповіді на всі запитання плану. Виступи учнів мусять мати розгорнутий характер. Постановка проблемних запитань, завдань, дискусія з етичних проблем на основі доступних учням джерел – літературних творів, кінофільмів, телепередач, конкретних фактах із життя шкільного колективу, друзів має велике виховне значення. Питання семінару не повинні націлювати учнів на просте відтворення знань. Вони мають пробуджувати думку учнів, орієнтувати на широкі узагальнення і висновки. Завжди, якщо є можливість, потрібно ставити запитання так, щоб воно вимагало методологічного аналізу конкретних історичних фактів, явищ оточуючого життя.

При проведенні семінарів є доцільним чергування індивідуальних повідомлень та фронтальної співбесіди (два повідомлення, 5-7 хв, доповідь – 15 хв). Перевага семінарів, побудованих на поєднанні фронтальної співбесіди і доповідей, полягає у тому, що таким чином враховуються індивідуальні можливості та інтереси школярів. В залежності від характеру повідомлення або доповіді, визначається його місце на семінарі. Якщо повідомлення конкретизує теоретичне положення, то воно має бути безпосередньо за ним, якщо повідомлення містить важливі в навчально-виховному відношенні положення, то потрібно заслухати повідомлення, обговорити і розібрати наявні в ньому ідеї. Колективне обговорення проблемних запитань, раніше вивченого матеріалу, в ході якого за допомогою самостійної роботи над рекомендованою літературою здійснюється поглиблення та закріплення знань.

Семінар із вивчення нового матеріалу проводиться за умови, що учні вже мають необхідні навички та теоретичні знання. Роль учителя полягає в тому, щоб спрямувати навчальний процес, чітко визначити кінцеву мету та поетапні завдання семінару. Учитель повинен відібрати необхідний матеріал і забезпечити учнів джерелами знань, приготувати пакет документів. Семінарське заняття такого типу доцільно проводити у формі групової роботи: для засво-

ення матеріалу необхідно порадитися з учнями, обговорити висновки, перевірити правильність своїх припущень. Дуже важливу роль відіграє учень-керівник групи. Він розподіляє обов'язки, координує роботу групи.

Етапи проведення семінару з вивчення нового матеріалу:

1. Ознайомлення з завданнями, розподіл їх у групі.
2. Вивчення нового матеріалу: -усне, письмове.
3. Обмін знаннями в групі, загальні висновки.
4. Перевірка виконаних завдань.

Можна запропонувати такі варіанти проведення: Завдання пропонуються всім однакові виконуються та перевіряються поетапно. В процесі роботи учитель корегує записи в зошиті. Диференційовані завдання. Після їх виконання клас вирішує спільне навчальне завдання. При використанні такого варіанту проведення семінару зберігається кожна група роблять записи по ходу виступів представників груп.

Семінарські заняття потребують значного часу для підготовки, тому між ними повинен бути певний інтервал, що дозволить учням поглиблено вивчити необхідний для успішного проведення семінару додатковий матеріал. Все це важливо враховувати при плануванні семінарів в загальній системі уроків суспільствознавчих дисциплін. Розробляючи систему уроків, учитель продумує тематику і кількість семінарів, виходячи з того, що ці заняття потребують двох годин. Тематика семінарів, відображуючи в цілому найбільш важливі в освітньо-виховному значенні проблеми курсу, у кожного вчителя може мати свою специфіку, яка обумовлена рівнем підготовки учнів, можливостями одержання для семінарів додаткового матеріалу, а також інтересом старшокласників до тих чи інших проблем, наявністю факультативів. Враховуючи, що своїм змістом курс звернутий у сучасність, при плануванні необхідно зарезервувати час для проведення семінарів.

При виборі теми необхідно враховувати її освітньо-виховну актуальність, а також наявність у учнів обов'язкових для вивчення джерел знань, наявність джерел та об'єктів для збирання та опрацювання місцевого матеріалу. Головний акцент – попередня самостійна робота учнів з оволодіння новим матеріалом. Рівень самостійності учнів при підготовці та при проведенні уроку цього виду дуже високий. Часте проведення таких уроків неминуче призводить до

перевантаження учнів або викликає непідготовленість класу до занять. Тому уроки-семінари потрібно проводити не більше шести-восьми разів на рік. Семінарське заняття повноцінне, корисне та цікаве лише за умови високого рівня попередньої підготовки як доповідачів, так і всього класу.

Тему і план надавати заздалегідь, за два-три тижні, визначивши місце і значення семінару в вивченні цілої теми, список обов'язкових джерел, рекомендації стосовно способу їх вивчення, прокоментувати допоміжну літературу, запропонувати індивідуальні та групові завдання, зробити необхідні роз'яснення щодо їх виконання, провести консультації. План семінару містить ключові проблеми, що визначають розуміння матеріалу, але не більше чотирьох питань. Окремим учням доручається поглиблена підготовка повідомлень (з елементами дослідження) з питань плану. План семінару обов'язково записується в зошиті разом з рекомендаціями по його виконанню, висновки, узагальнення, конкретні факти, цифри, назви публікацій, книг.

Для підготовки учнів до семінару передбачається самостійна робота учнів з *першоджерелами*. Вивчення першоджерел та іншої літератури, підбір фактичного матеріалу для підтвердження теоретичних положень дають можливість поглибити та актуалізувати знання учнів, прищепити навички самостійного мислення, сприяють перетворенню знань в переконання. Поглиблене вивчення на семінарах теоретичних питань створює міцну базу для свідомого, міцного засвоєння понять і закономірностей.

На семінарських заняттях можна запропонувати учням виконання таких завдань і вправ: аналіз висловлювань філософів; аналіз теоретичних положень, законів, закономірностей, застосування їх в практичному житті; вирішення проблемних завдань; складання текстових таблиць; оцінка висловлювань вчених (порівняти різні точки зору). Ці завдання використовуються для відпрацювання самостійних оціночних суджень учнів.

Поглиблене вивчення на семінарах теоретичних запитань створює хорошу основу для свідомого, міцного засвоєння учнями понять і закономірностей курсу. Вони вчаться застосовувати раніше одержані знання для поглибленого розгляду нового матеріалу, доводити висунуті положення, брати участь у дискусіях. Все це сприяє формуванню у школярів вмінь оперувати знаннями, перетворюючи їх у метод пізнання дійсності.

9.2. Лабораторні роботи. Уроки *лабораторного* типу, уроки-семінари, уроки-диспути уможливають активізацію самостійної пізнавальної діяльності учнів, ознайомити з текстом документу, дозволяють сильнішим учням виявити свої вміння і здібності при виконанні завдань дослідницького характеру. Межі між лабораторними уроками і семінарами досить рухливі. В них співпадають характер навчального матеріалу і джерела для опрацювання учнів. Тому деякі уроки-семінари при зміні організації та методики проведення можуть бути легко перетворені в уроки лабораторного типу, для того, щоб не перевантажувати учнів складною домашньою роботою з попереднього вивчення нового матеріалу. Для вирішення специфічних завдань лабораторних занять з відпрацювання вміння читати і коментувати складні документи, складати план, конспект, тези та інших видів записів конкретизувати сформульовані в них ідеї сучасними даними. На лабораторних заняттях відбувається систематична робота зі словниками, довідниками, статистичними збірками, матеріалами періодичної преси. На цих заняттях відбувається колективна пізнавальна діяльність, коли учні разом аналізують різні аспекти питання, викладають своє розуміння прочитаного тексту джерела, вчать застосовувати теорію до пізнання фактів.

Для лабораторної роботи відводиться 30 хв. Після закінчення її індивідуальної частини проводиться колективне обговорення результатів, під час якого вчитель робить уточнення та доповнення за змістом. За наявності джерел учитель надає перевагу лабораторній роботі перед уроком вивчення нового матеріалу, якщо навчальний матеріал в якійсь мірі знайомий учням, а їхня самостійна робота з джерелами вимагає застосування достатньо складних умінь. Лабораторна робота – один з досить значущих шляхів реалізації розвивального навчання. Час самостійної індивідуальної роботи із «здобуття знань» вимагає активної діяльності, процес розвитку вмінь і навичок відбувається незрівнянно інтенсивніше, ніж на уроках із фрагментарним залученням учнів до активної роботи. Під час лабораторної роботи вчитель має можливість надавати індивідуальну допомогу слабким учням.

Організуючи на лабораторному занятті роботу з документом, то на її початку слід поставити запитання, які будуть орієнтувати учнів на самостійне осмислення документів. Завдання лабораторної роботи – досягти найбільш глибокого розуміння, усвідомлення практичної значущості вивчених фрагментів твору за допомогою прийому розгор-

нутої бесіди. Повне сприйняття джерела забезпечується попереднім його прочитанням вдома або читанням дома після опрацювання його найбільш складних частин у класі. Більша частина навчального часу на уроці відводиться для колективного розбору тексту, під час якого необхідно розглянути найбільш важливі положення, розуміння яких визначає вивчення джерела в цілому.

Різновидом лабораторних занять є уроки, побудовані на роботі із текстом підручника, на яких учні вивчають зміст та розбираються в складних положеннях. Такі заняття проводяться з метою попередження формального заучування незрозумілого тексту. Учитель може використати такі прийоми лабораторної роботи з текстом: пошук в тексті відповідей на конкретні запитання, розкриття свого розуміння теми і назви твору, окремих слів і частин тексту, аналіз його логічної структури, формулювання головної думки, основних висновків і аргументів; передача вивченого змісту в перетвореній формі – у вигляді анотації, плану, тез; виявлення зв'язків вивчених положень із змістом навчальної теми, з життям, пошуку даних, що підкріплюють висновки джерела, або суперечать їм; оцінки його теоретичного і практичного значення; застосування теоретичних положень джерела в процесі аналізу учнями факті історії як сучасних дій.

9.3. Уроки-дискусії, уроки – диспути. Для проведення цього виду занять передбачено дві години. Цінність таких уроків полягає в тому, що вони надають можливість формування особистого ставлення кожного учня до обговорюваних запитань, переважно з морально-етичних і правових питань. Старшокласники мають психологічну схильність до такого змістовного спілкування, що пов'язано з віковими особливостями та освітньою підготовкою учнів. Необхідно відрізняти уроки-диспути від дискусій, що можуть виникати на будь-якому уроці з ініціативи вчителя. Диспут і дискусія формують вміння приймати участь в обговоренні, доходити згоди з якогось питання, знаходити компромісне рішення. Разом з уроком-диспутом та уроком-дискусією можна провести також урок-виставу або урок-виставку учнівських робіт, підсумком яких буде обговорення репрезентованих проблем, в яких велике значення має особиста позиція (питання міжособистісних стосунків, моральності, культури).

Методичні особливості підготовки та проведення таких занять полягають у наступному. Підготовка може здійснюватися групою

учнів, які проводять анкетування, що дозволяє виявити різноманітні точки зору. Учитель підмічає різницю в підходах і трактовках для виявлення та самостійного осмислення спірних положень. Це необхідно для того, щоб під час проведення диспуту уловлювати нюанси в позиціях виступаючих, залучати увагу до найбільш складних і суперечливих запитань, спонукати учасників диспуту до пошуку переконливих аргументів. Проблемна ситуація при проведенні диспуту полягає в тому, що конфлікт задається не лише розривом між вимогами завдань і наявним рівнем знань, але й викликаний різницею цінностей, на які спирається учень при емпіричному та науковому підході поставленого на обговорення питання Підсумок диспуту – виявлення позицій, що супроводжуються найбільш переконливими доказами.

Дискусію необхідно чітко спланувати і обмежити певними хронологічними межами, тобто встановити регламент виступів. Педагогічний результат диспуту – сформованість особистих поглядів з обговорюваних питань, вміння їх відстоювати і одночасно вміння прислуховуватися до інших думок, до аргументації опонентів. За умови, якщо вийде змістовне обговорення, учні можуть сформулювати свої особисті позиції і побудувати необхідні докази. В ході обговорення дискусійних проблем не варто перебивати виступаючого навіть у випадку помилкової точки зору. Важливо, щоб учні переконали виступаючого в помилці.

9.5. Ділові та рольові ігри. Сучасна науково-методична «скарбничка» пропонує багато видів ігрових занять. У випускному класі можна використати ділові ігри. До застосування такого методу слід ставитися дещо обережно, бо інколи ігрова модернізація навчальної діяльності має дуже мізерні наслідки. Тому учителю слід добре усвідомлювати співвідношення, яке існує між затратами часу і сил на проведення гри та очікуваними результатами. Ділові ігри на уроках суспільствознавчих дисциплін повинні бути максимально наближені до практичної діяльності. При проведенні такого виду занять учні навчаються приймати практичні рішення, грати роль в конкретній ситуації, що міститься в змісті гри. Рішення в іграх приймаються колективно, що розвиває мислення учнів, їх комунікативні здібності.

Практика проведення уроків в нетрадиційних формах свідчить про те, що вони не можуть замінити традиційні форми і занадто часто

їх використання може дати зворотній бажаному результат, зашкодити систематичній навчальній діяльності. Доцільно використовувати таку схему – блок уроків: лекція – лабораторне заняття (джерело, підручник), семінар і практична робота, підсумкове заняття.

9.4. Проведення практичних занять передбачається для рішення пізнавальних задач та аналіз ситуацій, що зустрічаються в соціальній практиці. Учні повинні навчитися застосовувати теоретичні знання при аналізі та оцінці життєвих ситуацій, визначати особисте ставлення до тих чи інших явищ оточуючої дійсності, приймати обґрунтовані практичні рішення та усвідомлювати ефективних способів, що забезпечують правильне рішення. На практичних заняттях виконуються індивідуальні та групові завдання.

До названих прийомів слід додати ще учнівські соціологічні дослідження, економічний аналіз, складання плану практичних дій. Важливість проведення практичних занять полягає в тому, що вони підвищують якість знань, їх глибину, конкретність, оперативність, значно підвищують інтерес до вивчення суспільствознавства. Старшокласники одержують досвід творчо – пошукової діяльності – від простого до складного – у вирішенні проблемних ситуацій, що є важливою соціальною компетенцією.

Учнівська наукова конференція – масовий позакласний захід, що передбачає презентацію та обговорення результатів самостійної роботи учнів. Проведення навчальної конференції доцільно один-два рази на рік за темою, що дозволяє залучити знання учнів з інших дисциплін. Зміст її будується у відповідності до проблематики навчальної програми курсу, а підготовка здійснюється в процесі вивчення курсу. Важливі питання курсу бажано розглядати, залучаючи до використання широкого фактичного матеріалу. За методами організації, проведення, складу учасників конференція належить до форм масових позакласних заходів, бо передбачає широкий склад учасників.

В організації та проведенні таких заходів є своя специфіка: обов'язкова підготовка доповідей та їх обговорення, проведення обов'язкових консультацій, розподіл завдань по доповідям, а також залучення до виступів інших учасників, встановлення регламенту виступів. Проблеми, що обговорюються на конференції, повинні мати вагоме навчально-виховне значення.

Підготовка доповідей (повідомлень) відбувається за індивідуальними темами, декілька доповідей об'єднуються загальною темою конференції. До участі необхідно підготувати офіційних опонентів, які вивчають ту ж проблему та мають завдання сформулювати цікаві запитання, а також стисло доповнити доповідь (або викласти іншу точку зору). На конференції можуть обговорюватися підготовлені з різних тем курсу і відповідно доопрацьовані кращі реферативні повідомлення.

Підготовка до конференції розподіляється на два етапи:

1. формулюється тема конференції, у відповідності до обраної проблематики продумуються теми семінарів, екскурсій, плани окремих доповідей учнів;

2. безпосередня підготовка до конференції розпочинається за місяць до її початку та включає в себе такі структурні елементи: відпрацювання та затвердження плану конференції. План і рекомендована література вивішуються заздалегідь на стенді у кабінеті історії та суспільствознавства.. Проводяться систематичні консультації учасників, перегляд змісту всіх доповідей, врахування зіткнення протилежних точок зору. На цьому етапі відбувається підготовка офіційних опонентів та рецензентів до аналізу виступів. В ході підготовки і проведення конференції учні повинні відчувати, як за цей період збагатився їх кругозір, як вони навчились працювати з теоретичними першоджерелами, брати участь в обговоренні суспільно-політичних і світоглядних проблем. Зміст конференції мусить нести значні елементи новизни у порівнянні з тим, що було раніше почуто і вивчено учнями.

Запрошення гостей на конференцію стимулює учнів до поглибленої розробки поставлених питань, породжує почуття задоволення від праці, вкладеної у підготовку доповідей, від усвідомлення того, що їх знання можуть бути корисними іншим. Активна участь у роботі конференції запрошених збагачує її учасників, сприяє пробудженню інтересу до філософських і політичних знань учнів.

Урок презентації *учнівських проектів* (30 – 35 хв. представлення, потім – запитання, оцінка за певними критеріями). *Проектна діяльність* – особливий вид інтелектуальної діяльності, особливостями якої є осмислення самотійно здобутої інформації через призму особистого ставлення до неї, перспективна орієнтація, практично спрямоване дослідження та оцінка результатів у кінцевому матеріа-

лізованому продукті. Для успішного здійснення проектної діяльності старшокласникам необхідні вміння: планувати свою роботу, заздалегідь передбачаючи можливі результати; використовувати різноманітні джерела інформації з конкретної соціальної проблеми і на основі її опрацювання вироблення відповідних висновків і пропозицій щодо можливих шляхів розв'язання даної проблеми; самостійно добирати та накопичувати матеріал, аналізувати та співставляти факти; аргументувати особисту думку; приймати рішення; встановлювати соціальні контакти (розподіляти навчальні обов'язки та співпрацювати в проектній групі для розв'язання не лише теоретично важливого, але й практично значущого питання), створювати «кінцевий продукт» – матеріалізований носій проектної діяльності (фільм, календар, журнал, проспект, плакат, стінгазету, сценарій передачі); презентувати створене перед аудиторією; оцінювати себе та одне одного. Робота в групах надає старшокласникам досвід безконфліктно і плідно працювати в малих групах для досягнення якогось спільного результату. Тривалість виступів-презентацій результатів роботи складає 5 – 7 хв. Змагальність, що обов'язково притаманна такому виду роботи, активізує пізнавальну діяльність учнів. Вибір проектів і формування груп відбувається на добровільних засадах, оптимальний варіант – поділ класу на чотири приблизно однакові групи, кожна з яких розробляє і представляє свій проект наприкінці вивчення одного з розділів курсу.

Методика соціального проектування спрямована на набуття досвіду громадянських дій та демократичної поведінки при вирішенні соціально важливих проблем. В основі її реалізації є інтеграція та безпосереднє застосування одержаних знань під час практичної проектної діяльності. До індивідуальних форм позакласної роботи відноситься написання рефератів. Реферат – короткий виклад (перед аудиторією або в письмовій формі) змісту наукової праці, вчення; доповідь на будь-яку тему, що складається з огляду літературних та інших джерел. На основі опрацювання різних джерел учні повинні навчитися робити повний, достовірний, логічний, доступний та оригінальний письмовий та усний виклад змісту певної навчальної теми.

Методична допомога вчителя полягає в узгодженні та корегуванні обраної теми і термінів її представлення в письмовому та усному варіантах (8 – 10 сторінок, усний виступ – 3 – 5 хв.), визна-

ченні кількості та обсягу передбачених для опрацювання джерел; складанні плану реферату; внесенні корективів чи доповнень у його текст, у формулюванні висновків; чіткого висвітлення критеріїв, на основі яких буде оцінена реферативна робота.

Факультатив поглиблює основну лінію вивчення предмету. Самостійна робота сприяє задоволенню та підвищенню зацікавленості учнів до ґрунтовного пізнання, стимулює підготовку до самоосвіти. Посилює теоретичний зміст, більш поглиблено розглядає світоглядні поняття та ідеї.

Обов'язковою умовою факультативних занять є більш високий рівень самостійності, елементів дослідження, розвиток здібностей учнів до занять.

Урок-колоквіум проходить у вигляді бесіди викладача з учнями. Підсумкова співбесіда проводиться для систематизації та узагальнення матеріалу великої теми або цілого розділу, уточнення знань з конкретних питань. Бесіда містить у собі функції повторювально-узагальнюючих уроків і уроків перевірки та обліку знань.

Запитання для самостійного опрацювання:

1. Учнівська конференція і уроки-диспути (обговорення актуальної проблеми соціального характеру).
2. Особливості підготовки та проведення лекції з суспільствознавства.

Запитання для самоконтролю:

1. Сформулюйте методичні умови підготовки і проведення семінарів.
2. Назвіть прийоми роботи на семінарських заняттях.
3. У чому полягають особливості організації пізнавальної діяльності учнів під час проведення лабораторної роботи?
4. Охарактеризуйте виховне значення уроку-диспуту.
5. Які специфічні особливості використання ігрових методів на уроках суспільствознавчих дисциплін?
6. Наведіть приклади прийомів організації пізнавальної діяльності на практичних заняттях.

Тема 10.

ДІАГНОСТУВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ПРИ ВИВЧЕННІ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: навчити студентів прогнозувати та контролювати результати навчання для забезпечення якості навчаль-виховного процесу

Професійна спрямованість: формувати вміння планування різних видів контролю (розробка критеріїв оцінювання) на уроках суспільствознавчих дисциплін.

Основні поняття теми: оцінювання, знання, вміння, навички, набуті соціальні якості, установки, орієнтації і позиції.

План

10.1. Діагностування навчальних досягнень: завдання, функції, види.

10.2. Тести як форма діагностування знань.

10.3. Особливості оцінювання при вивченні суспільствознавчих дисциплін.

10.1. Діагностування навчальних досягнень: завдання, функції, види. Перевірка результатів засвоєння знань є обов'язковим компонентом процесу навчання. Вона може проводитися на всіх етапах уроку. Головна її мета – з'ясувати рівень засвоєння знань, умінь учнів, тобто рівень їх навчальних досягнень, передбачений Державним стандартом і програмою. Особливості суспільствознавчих курсів, їх насиченість теоретичним матеріалом припускають перевірку знань за блоками, що дозволяє сформувати цілісну систему провідних понять, теоретичних положень, ідей, узагальнити і систематизувати знання. Перевірка проводиться після вивчення будь-якої теми, розділу курсу, а також в процесі підсумкової атестації. Основні функції перевірки знань і умінь учнів – контроль-оцінна і навчальна. У дидактиці вважається, що головна функція – контроль-діагностична. Її види: поточний, періодичний і тематичний, а також підсумковий контроль. Поточний контроль припускає систематичну перевірку засвоєння знань, умінь на кожному уроці, оцінку результатів навчання. Періодичний контроль здійснюється після вивчення тем, розділів курсу.

Підсумковий контроль включає атестацію учнів за весь період вивчення суспільствознавчого курсу. Контроль забезпечує встановлення зворотнього зв'язку, тобто отримання інформації про результат навчальної діяльності учнів. Учитель встановлює, які, в якому об'ємі знання засвоїв учень, чи готовий він до сприйняття нових знань. Педагог отримує також відомості про характер самостійної навчальної діяльності учня. Контроль показує учителю, наскільки його власна робота була плідною, чи вдало він використав можливості педагогічного процесу в навчальних цілях.

Найважливішими принципами діагностування і контролю навчання (успішності) учнів є об'єктивність, систематичність, наочність (гласність). Види і форми контролю є різноманітними: усні, письмові, практичні, індивідуальні, фронтальні, групові. Застосовуються і нетрадиційні форми перевірки: аукціон знань, рейтинг учня із засвоєння змісту уроку, колективне рішення, групова робота за рішенням дискусійної проблеми, опитування-лотерея, колективний спосіб перевірки знань, розумники і розумниці, відкриття в певній галузі знань, експертиза і ін. При перевірці рівня підготовки учнів із суспільствознавчих дисциплін необхідно враховувати змістовний склад знань і способи навчальної діяльності учнів. Усі види перевірки можуть включати усну і письмову форму, а також їх поєднання, наприклад, невеликі повідомлення, реферати, їх захист. При організації перевірки знань і умінь учнів, що передбачає оцінку і контроль не лише результатів, але і процесу навчання, важливе місце займає планування діяльності учнів. При цьому треба знати початковий рівень підготовленості учнів, їх можливості, визначати систему завдань, виходячи з цілей уроку, продумувати прийоми і форми опитування, створювати сприятливі умови для їх здійснення.

Для виявлення рівня навченості учнів використовується прийом анкетування. Суть його полягає у тому, що на початку навчального року вчитель проводить анкетування учнів, яке дає йому можливість з'ясувати, якими є і на якому рівні сформовані ті чи інші їхні ціннісні орієнтації і відповідно до цього спрямувати свою виховну роботу під час вивчення різних тем курсу. Пізніше він повторює таке ж анкетування, наприклад, після першого півріччя і в кінці навчального року, порівнює їх результати і може побачити, які зміни відбулися в орієнтаціях учнів. Правда, ці результати дають можливість оцінити

перш за все досягнення самого вчителя, а не учнів. Тому нерідко повторне анкетування проводиться місцевими чи центральними органами управління освітою, що дає змогу також на більш високому рівні узагальнювати результати виховної роботи вчителів-суспільствознавців, поширювати найбільш цінний досвід і удосконалювати методику цієї роботи.

Поточна перевірка будується так, щоб зміст актуалізації знань був логічно пов'язаний з новими. Учителю необхідно звертати увагу на процес вдосконалення знань. Узагальнення опитування підводить учнів до розуміння змісту нового матеріалу уроку та проводиться в таких формах: у вигляді логічно цілісної, достатньо розгорнутої відповіді на запитання, зміст якої – опора для нових знань; коментування вислуханої відповіді; внесення поправок і доповнень; складання рецензії.

Традиційними формами контролю є письмова перевірка та усне опитування, коли під час відповіді одного учня інший на дошці складає план відповіді на наступне запитання. Написаний план перевіряється учнями всього класу. Один з найбільш важливих пунктів плану учень розкриває усно. Учні уточнюють та коментують важливі пункти. Для роботи учням пропонуються картки – завдання репродуктивного та частково-пошукового характеру (індивідуальні та групові завдання), картки з практичними завданнями. У них містяться вже розглянуті раніше проблемні запитання.

10.2. Тести як форма діагностування знань. Усе більшого значення для перевірки результатів навчання набувають тести – набір стандартизованих завдань за певним матеріалом, що встановлює міру засвоєння його учнями. Основні вимоги, що пред'являються до тестів, це надійність, валідність і об'єктивність. Надійність тесту визначається постійністю, з якою тест вимірює те, що він повинен виміряти. Поняття надійності включає стабільність результатів, рівноцінність і внутрішню постійність форм. Валідність багато психологів і педагоги розуміють як дієвість. Валідністю тесту прийнято вважати його придатність для виміру рівня засвоєння (якості) тих знань, які в тесті треба виміряти. Об'єктивність тесту означає незалежність перевірки і оцінки знань від учителя.

Тести за формою відповідей можна розділити на декілька груп: альтернативні (відповіді «так або ні»), тести оцінки правильності

цього судження; тести множинного вибору, що припускають вибір одного (декількох) правильних відповідей серед запропонованих; тести перехресного вибору (на знаходження відповідності), розраховані на встановлення відповідності між елементами декількох відповідей до них, записаних в довільному порядку; тести на доповнення або пригадування; тести ідентифікації; тести на встановлення відповідності та ін. Існує й інша класифікація: тести на перевірку знання фактів, понять та їх ознак, причин явищ, теорій, законів; тести на перевірку умінь виконувати розумові операції на основі отриманих знань; тести на перевірку уміння давати критичну оцінку вивченого; тести на перевірку умінь оцінювати явища громадського життя та ін. Безперечною перевагою тестів є те, що вони: забезпечують індивідуалізацію і диференціацію навчання; дають можливість отримання точної і об'єктивної інформації; забезпечують рівні умови перевірки для усіх учнів; вимагають мінімальних витрат часу.

Тестові завдання повинні відповідати наступним правилам: відбивати зміст навчального матеріалу; відповідати цілям тестування; повинні ділитися по рівнях складності; бути апробованими; бути написаними на зрозумілій для учнів мові. При використанні тестів як контрольно-вимірювальних перевірочних матеріалів учитель повинен усвідомлювати також їх недоліки: підвищується вірогідність випадкового вибору відповіді, знижується увага на оформлення відповіді, втрачається логіка міркування, втрачається інформація про процес виконання окремих завдань учнями, підвищується вірогідність списування або вгадування відповідей. Тому тестові завдання не повинні домінувати в перевірочному контролі.

Важливу роль в перевірці знань і умінь учнів займає стимулювання активності і самостійності учнів в процесі як традиційних, так і нетрадиційних форм перевірки. Особливу роль грають завдання на творчо-пошуковому рівні пізнавальної самостійності учнів, хоча для контролю, оцінки і аналізу результатів навчання враховуються і виконання завдань на відтворюючому і перетворюючому рівнях пізнавальної самостійності.

Особливість курсу полягає в тому, що в його змісті переважає не фактичний, а теоретичний матеріал. Факти мають допоміжний характер і служать для загальної орієнтації та розширення кругозору. При перевірці знань ключове місце займає контроль усвідомлення понять.

Поняття розкривають сутність та якісні характеристики людини і різних проявів її життєдіяльності різні суспільні явища і процеси. На кожен урок передбачається контроль засвоєння 3-5 понять. Учні повинні знати і давати своїми словами визначення цих понять, вміти розкривати, пояснювати їх зміст, наводити конкретні приклади явищ і процесів.

Головний пізнавальний елемент суспільствознавчих курсів є теоретичні узагальнення і доведення, які стосуються різних сторін життя та діяльності людини і суспільства або їх взаємовідносин. Ці теоретичні положення (співвідношення матеріального та духовного, загального та національного) повинні служити підґрунтям учнівських переконань. Часто ці теоретичні положення мають суперечливий, багатоваріантний чи альтернативний характер.

Закони стосуються соціального чи індивідуального життя, історичного розвитку (закон зростання людських потреб, закон циклічності економічного розвитку, закони соціальної диференціації чи інтеграції). Ці закони не мають такої однозначності та чіткості. Важко забезпечити його доказовість, навчити учнів знаходити його прояви в різноманітних явищах індивідуального чи суспільного життя. Учні повинні вміти критично аналізувати і оцінювати гіпотези, знаходити свої підтвердження їхньої правильності чи хибності.

Перевіряється також ступінь оволодіння певними методами пізнання, зокрема загальнологічними методами: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння. Ставлення або установки, ціннісні орієнтації, прагнення, позиції вимагають гнучкого і досконалого інструментарію оцінювання. Ставлення – до самого курсу, до людини, до суспільства, до сучасності. Ціннісні орієнтації формуються на основі лише однієї, оцінної сторони ставлення, це є певна позитивна спрямованість на ті предмети і явища, які визначаються ними найбільш важливими в їх життєдіяльності.

10.3. Особливості оцінювання при вивченні суспільствознавчих дисциплін. Результативність навчання залежить від якості і систематичності перевірки. Відстрочена перевірка дає зворотній зв'язок, який є керівництвом у виборі засобів і прийомів викладання. Учитель співвідносить свою діяльність на кожному уроці з результатами попередньої, одержаними за зворотнім зв'язком, діяльності,

аналізує та приймає рішення про корегування в бік ускладнення методики викладання або повторення незасвоєного матеріалу. Оцінка виставляється за розгорнуту відповідь в ході поточного повторення, за декілька коротких відповідей з місця на суттєві запитання репродуктивного і проблемного характеру, виконану лабораторну роботу і т.д. Учні необхідно ознайомити з критеріями – зразком, за порівнянням із яким оцінюється предмет

Загальні вимоги до критеріїв: об'єктивність, повнота, значимість (критерії повинні охоплювати різні сторони оцінюваних об'єктів) ; комплексність – охоплювати одночасно найважливіші, якісні відмінні й рівномірні сторони і властивості об'єкта, а також прозорість і зрозумілість. Усна та письмова відповідь оцінюється за такими критеріями: повнота і правильність; ступінь усвідомлення та розуміння вивченого; мовне оформлення відповіді. Отже, для виставлення оцінки у цифровому еквіваленті можна використати такі критерії:

10-12 – відповідь повна, правильна, із врахуванням вимог програми учень показує знання основних ідей, положень вивчених джерел, правильно оцінює суспільні явища, знає фактичний матеріал, основні поняття, закони, залучає матеріал з інших предметів, з періодичної преси, вміє робити висновки та узагальнення;

9-7 – відповідь в основному задовольняє тим же вимогам, але є неточності у викладі, що не ведуть до суттєвих перекручувань змісту;

6-4 – відповідь в основному правильна, але неповна, у відповіді виявляється недостатньо глибоке розуміння програмового матеріалу, допускаються окремі помилки у викладі провідних ідей і теоретичних положень; виявляється вміння лише до репродуктивного викладу матеріалу, відсутні самостійні висновки та узагальнення.

3-2 – учень не знає основного матеріалу навчальної програми, допускає грубі помилки;

1 – повністю відсутні знання.

Форми і способи оцінювання: індивідуальне та групове (колективне). Експертне оцінювання результатів індивідуальної чи групової роботи учнів по виконанню певних проектів, яке здійснюється фахівцями, взаємо оцінювання – учні оцінюють результати діяльності одне одного, само оцінювання. Використання змішаної або комбінованої форми оцінювання залежить від цілей, теми, виду навчальної діяльності. Оцінювання - у вигляді усної чи письмової

рецензії, у вигляді виставлення певної кількості балів. Оцінювати балами результати простих видів учнівської роботи можна на кожному уроці, але такий вид оцінювання лише фіксує результати цієї роботи без належного обґрунтування і аналізу. Якісні показники переводити в кількісні і навпаки. Система оцінювання має бути наперед чітко продуманою і не змінюватися. Параметри: повнота (відповідність програмі), глибина (ступінь засвоєння знань), міцність (довготривалість), функціональність (операційність). Три рівні засвоєння знань: знає, може відтворити зміст матеріалу або положення, навести приклади; учень розуміє і може відтворити своїми словами; учень може коментувати, пояснювати, спираючись на різні джерела і власний досвід

Теоретичні положення і висновки перевіряються у процесі поточного оцінювання головним є якісне визначення знань, а кількісні параметри можуть враховуватися при підсумковому оцінюванні чи тестуванні в кінці вивчення кожного розділу. Для підсумкової оцінки краще використати рейтингову систему: визначити співвідносне значення кожного з елементів оцінюваних знань і ввести при підрахуванні знань відповідні коефіцієнти. Диференційовано підходити до оцінювання знань учнів; пояснювати, за знання яких елементів змісту учень отримав оцінки. Можна використати персональну картку оцінювання, де можна фіксувати не лише знання, а й результати різних видів роботи у процесі вивчення курсу. Оцінювання повинно бути відкритим процесом, результатом домовленості між викладачем і учнями. Оцінка повинна відображати систематичний процес, що визначає здобутки, позитивні якості та цінність досягнутого.

Два принципи є ключовими в оцінюванні: оцінювання повинно спиратися на поставлені цілі та показувати ступінь успішності їх досягнення; потрібно прагнути до одержання максимально об'єктивної оцінки. Оцінка є формалізованою кількісною (бальною) або якісною (рівневою) характеристикою знань. Два види оцінки: проміжна оцінка (форматуючі результати) підведення підсумків зробленого на певному етапі та внесення змін в ході процесу; підсумкова (сумарні результати) – по завершенні процесу.

Розуміючи беззаперечну важливість оцінки результатів роботи, слід пам'ятати, що існують й інші елементи, що дозволяють оцінювати процес змін, здійснити індивідуальний підхід і включити

мотиваційну частину в систему оцінювання. Серед цих елементів слід виділити наступні: активність у роботі (мотивація, готовність до роботи); працездатність і працелюбність (здатність працювати протягом тривалого часу, наполегливість в досягненні мети); творчий підхід (нестандартне мислення, прагнення використати нові шляхи й методи), вмінь аналізувати свої дії; компетентнісний підхід не відміняє завдання розвитку знань, вмінь і навичок, але робить його комплексним і системним; інформаційна (знаходження, організація, оцінка інформації); комунікативна, соціальна, громадянсько-правова, аналітична, рефлексивно-оціночна і ряд інших.

Критерії більш високих рівнів будуються на базі обліку того, що досягнуто понад базовий рівень, і систему заліків. Передбачається проведення тематичного контролю; виявлення повноти перевірки обов'язкового рівня підготовки; відкритість зразків перевірочних завдань обов'язкового рівня; оцінка методом складання (загальний залік = сума окремих заліків); підвищення оцінки за навчальні досягнення понад базовий рівень; «закриття» пропусків (досдача, а не перездача); кумулятивність підсумкової оцінки (річна оцінка витікає з усіх отриманих). При проведенні заліків передбачається час для доопрацювання, допомоги учителя під час заліку. Учні даються «ключі» до перевірочних завдань, на кожного ведеться лист обліку і контролю, встановлюються більш високі вимоги для учнів, які претендують на високу оцінку (підсумковий контроль за усім матеріалом).

Перевірка знань і умінь буде ефективнішою, якщо учитель дотримується методичних умов: визначення цілей, функцій перевірки знань, її місця в уроці; облік мінімальних вимог стандарту при розробці завдань-вимірників різного ступеню складності для визначення рівня сформованості знань і умінь, наявності банку завдань обов'язкового і підвищеного рівня; визначення способів діагностичної діяльності, об'єктивних показників сформованості знань і умінь учнів; відбір форм, видів, прийомів перевірки знань і умінь; створення умов для мотивації вчення і діяльності; систематичний контроль і оцінка результатів навчання, своєчасне виявлення пропусків в знаннях учнів; облік індивідуальних можливостей учнів, диференціація перевірки знань і умінь, мотивація оцінки; використання різних технологій перевірки знань і умінь (індивідуальне, групове,

парне, міжгрупове, фронтально-колективне опитування і ін.); планування роботи учителя по реалізації різних видів контролю: поточного (урочного), тематичного, підсумкового.

Важливе значення при перевірці знань і умінь має оцінка. Вона має бути об'єктивною і усебічною, враховувати вимоги стандарту, відповідати рівню засвоєння знань і умінь школярів. Учні повинні знати критерії виставлення оцінки, розуміти її правильність і об'єктивність, уміти самооцінювати свою відповідь. Разом із застосуванням дванадцятим бальної системи можливе використання різних нетрадиційних форм перевірки, наприклад, рейтинг знань учня по темі (розділу), що включає діагностичні показники сформованості знань і умінь (наприклад розуміння терміну, знання головних фактів, володіння основними поняттями (визначення понять, розкриття змісту поняття, виділення і характеристика його істотних ознак, встановлення логіки взаємозв'язків між поняттями, узагальнення змісту деяких понять і виявлення причинно-наслідкових зв'язків і ін. володіння теоретичними положеннями, основами теорій (наприклад, розкриття їх змісту, у тому числі характеристика основних положень, доказів, ідей, виявлення новизни, відмінностей від попередніх теорій і ін.). Доцільною є наявність рейтингу умінь учнів, в якому необхідно враховувати як загальнонавчальні, так і спеціальні уміння по предмету.

Оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні суспільствознавчих курсів має комплексний характер. Перед учителем стоїть завдання оцінити: знання, вміння, навички, набуті соціальні якості, установки, орієнтації і позиції учня. Оцінювання є надзвичайно дієвий методичний засіб, що виконує різні функції, а саме – кількісне та якісне вимірювання на основі певних критеріїв досягнень учнів; дієвості методичних засобів і успішності роботи самого вчителя.

Мета оцінювання полягають у здійсненні поточного та підсумкового контролю корегування зусиль – своїх і учнів, визначаючи позитивні та негативні риси спільної співпраці. Результат оцінювання – виставлення оцінки – свідчить про рівень досягнень чи міру успішності навчально-виховної діяльності. Оцінка має бути адекватна, об'єктивною, вона виставляється на основі чітко визначених, загальновідомих критеріїв і з урахуванням реальних досягнень учнів.

Важливе значення має самооцінка учнями власної діяльності. Стимулююча функція оцінювання - оцінювати не тільки досягнуті результати, а й докладені зусилля учнів, заохочення. В курсі не повинно бути негативних оцінок, бо кожен учень має певний життєвий досвід і своє ставлення до різних людей і явищ.

При цьому доцільно, щоб у такому оцінюванні, крім учителя, брали і самі учні, а в окремих випадках – також члени учнівських сімей, батьки, вчителі, з інших предметів та експерти-професіонали. Виконання завдань курсу потребує удосконалення методики оцінювання досягнутих результатів. Доцільно, щоб таке оцінювання було комплексним. Так, якщо обсяг і глибина знань можуть оцінюватися традиційними методами класного опитування, написання контрольних робіт і тестування, то сформованість ціннісних орієнтацій, соціальних якостей, вмінь та навичок потребує застосування інших методів. Останні з них (наприклад, активність, відповідальність, вміння користуватися різними джерелами інформації, плідно співпрацювати в групі) можуть оцінюватися із застосуванням рейтингової системи на основі чітко визначених і відомим усім учням критеріїв при підведенні підсумків дискусій, написання рефератів і виконання проектів.

В процесі оцінювання необхідно прагнути комплексно розвивати різноманітні здібності учнів: вербальні або лінгвістичні (сприйняття письмової або усної мови), інтравертні (здатність до рефлексії і метапізнання – аналізу висловлювань), екстравертні (навички міжособистісного спілкування), візуальні або просторові (уявлення предмета, створення мисленого образу), кінетичні (фізичні впливи та рефлексії, контроль рухів тіла), музичні або ритмічні (сприйняття тональності, звуків природи, почуття ритму). Ці здібності потрібно не тільки й не стільки оцінювати, а саме розвивати в процесі оцінювання.

Для гуманітарних дисциплін особливо гострою проблемою є оцінка точки зору та ціннісних орієнтирів. Чи повинна оцінка залежати від позиції? При відповіді виникає проблема оцінювання екстремістських поглядів. В есе та інших творчих роботах учнів можуть звучати расистські та шовіністичні твердження, пропагуватися фашизм і ненависть до представників інших народів. При цьому робота може відповідати високій оцінці по висунутим критеріям. В даному випадку не можна забувати про виховну функцію оцінки.

Удосконалення методики оцінювання досягнутих результатів

Більш складним є питання про шляхи і методи оцінювання результатів виконання виховних завдань курсу, зокрема, сформованості тих чи інших оцінювальних ставлень та ціннісних орієнтацій. Припустимо, що ці характеристики та переконання учнів взагалі не повинні оцінюватися, оскільки це може призвести до порушення права учнів на свободу своїх переконань. З цим важко не погодитись. Але разом з тим школа і вчитель не можуть не виконувати завдань, які обумовлені суспільними та особистими цілями суспільствознавчої шкільної освіти, наприклад, не сприяти формуванню в учнів таких рис, як патріотизм і працелюбність, соціальна активність і відповідальність, спрямованість їх позиції на гуманістичні та демократичні цінності.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Особливості комплексної перевірки знань з суспільствознавчих дисциплін.
2. Основні сучасні вимірники рівня суспільствознавчої підготовки особистості.

Запитання для самоконтролю

1. Зміст, функції, види, форми і прийоми контролю результатів навчання.
2. У чому сутність проблеми оцінювання результатів вивчення суспільствознавчих дисциплін?
3. Назвіть шляхи удосконалення методики оцінювання досягнутих результатів.
4. Які традиційні види контролю застосовуються при вивченні суспільствознавчих дисциплін?

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Методичні рекомендації

У процесі проведення семінарів використовуються різні активні та інтерактивні форми і методи, такі як: аналіз педагогічних ситуацій (в процесі викладання суспільствознавчих дисциплін), ділові та рольові ігри (імітування діяльності учителя і учнів на навчальному занятті), міні-тренінги, круглий стіл на різні теми, що визначаються з урахуванням потреб і інтересів студентів (наприклад, на тему «Учитель суспільствознавства очима учнів»), диспут на тему «Моя професія – учитель». Крім того, до семінарського заняття студенти пишуть есе на теми з різних курсів суспільствознавчих дисциплін, зміст яких обговорюється колективно за допомогою групових дискусій.

Студенти готують до занять доповіді та повідомлення по виконаних рефератах, опонування й рецензування яких вони також виконують на семінарському занятті. Крім того, студенти спільно з викладачем дають експертні оцінки діям різних педагогів в реальному навчальному процесі. Результатом активної роботи на лекціях є виконані конспекти навчальної інформації, що становить зміст дисципліни, що вивчається, «Методика викладання суспільствознавчих дисциплін», а також виконані в години самостійної роботи після лекції есе та інші завдання. При цьому обов'язковими видами діяльності є виконані повідомлення, доповіді, есе та їх обговорення в процесі практичного заняття з усіх тем курсу.

На підсумковому занятті студенти повинні захистити виконаний групою (впродовж семестру) проект із запропонованої проблеми (з методики викладання суспільствознавчих дисциплін).

Семінар 1: Суспільствознавчі дисципліни в школі (2 год.)

Мета: вивчити нормативні документи навчання суспільствознавчих дисциплін, проаналізувати навчальні програми – їх зміст, структуру, особливості та лінії інтеграції.

Професійна спрямованість: навчитися аналізувати програми та складати календарно-тематичне та поурочне планування.

План

1. Предмет, завдання, зміст курсів.
2. Характеристика програм, підручників, посібників.
3. Навчальний, розвиваючий та виховний потенціал шкільних суспільствознавчих курсів.

Практична робота: Проаналізувати програми суспільствознавчих курсів за планом:

1. Структура курсу.
2. Міжпредметні зв'язки.
3. Вміння і навички.
4. Основні поняття та провідні ідеї.
5. Як в основній частині розкрито зміст суспільствознавчої освіти?
6. Яке призначення мають спеціальні розділи основної частини програми?
7. Як у програмі відображені основні вимоги до суспільствознавчої освіти випускників шкіл?

Проаналізувати Державний стандарт базової і повної середньої освіти, розділ «Суспільствознавство» (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11) за планом:

1. Основні компоненти вступу.
2. Що складає обов'язковий мінімум змісту суспільствознавчої освіти?
3. Порівняти програми з обов'язковим мінімумом та базовим компонентом. Які положення містяться в Держстандарті, а в програмі – відсутні?
4. Які вимоги висуваються до рівня підготовки учнів з суспільствознавчих дисциплін?

Література

1. Арцишевська М. Р. Громадянська освіта у контексті шкільного суспільствознавства / М.Р. Арцишевська // Педагогічний пошук. – 2001. – №2(30). – С.12 – 14.
2. Арцишевська М. Р. Цілі суспільствознавчої шкільної освіти / М.Р. Арцишевська // Соціальні студії. – 2000. – №1. – С.49 – 52.

3. Берднікова С. Створення умов для реалізації системи громадянської освіти та громадянського виховання особистості / С. Берднікова // Історія та правознавство. – 2005. – №16 – 18. – С.21 – 23.
4. Гудкова І. Суспільні науки в навчально-виховному процесі / І. Гудкова // Освіта: технікуми, коледжі. – 2004. – №1. – С. 48.
5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11.
6. Кольчугин С.Е. Обществознание как проект / С.Е. Кольчугин // Преподавание истории в школе. – 2004. – №7. – С.42 – 49; 2004. – №8. – С.62 – 66; 2004. – №9. – С.38 – 42.
7. Ладиченко Т., Бакка Т., Желіба О. Суспільствознавство. Методичний посібник для вчителів. – К., 2005. – 155 с.
8. Старєва А.М. Методика навчання суспільствознавства: навчально-методичний посібник / А.М. Старєва. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 484 с.
9. Рахматулин Р.Я. Обществоведческое образование в школах Германии / Р.Я. Рахматулин // Обществоведение в школе. – 1997. – №6 – 7. – С.36 – 43; 1998. – №1. – С.57 – 63.
10. Рон Бест. Личностное и социальное образование в контексте общества: опыт Англии / Рон Бест // Обществоведение в школе. – 1998. – №1. – С.51 – 56.

Семінар 2:

Формування основних понять, провідних ідей, принципів, теорій при вивченні курсів (2 год.)

Мета: закріпити на практиці методику формування понять і закономірностей, специфіку вивчення теоретичного матеріалу.

Професійна спрямованість: навчитися визначати дидактичні умови використання міжпредметних зв'язків при вивченні суспільствознавчих дисциплін.

План

1. Основні компоненти змісту. Блоки знань, їх функції.
2. Класифікація понять, логічні шляхи їх формування. Етапи та методичні умови формування понять.

3. Роль міжпредметних зв'язків в формуванні теоретичних знань.
4. Методичні прийоми викладання, засоби формування понять, ідей, теорій.
5. Планування роботи вчителя по формуванню системи знань. Формування світогляду як методична проблема.
6. Головні компоненти методики вивчення принципів соціального пізнання.
7. Методи, прийоми та етапи формування понятійних систем, категорій і закономірностей
8. Дидактичні вимоги до логіко-наочного прийому.

Література

1. Гудкова І. Суспільні науки в навчально-виховному процесі / І. Гудкова // Освіта: технікуми, коледжі. – 2004. – №1. – С. 48.
2. Козлова М.Н. Психологические аспекты обществоведческого образования / М.Н. Козлова // Обществознание в школе. – 1997. – №5. – С.17 – 25.
3. Клокова Г.В. Методические условия формирования понятий / Г.В. Клокова // Преподавание истории в школе. – 1984. – №3.
4. Методика обучения обществоведению. Под. ред. А. Д. Боборыкина. – М.: Просвещение, 1981. – 175 с.
5. Методика преподавания философии: проблемы перестройки. Метод. пособие / Под. ред. Г.Ф. Платонова. – М.: Высшая школа, 1991. – 400 с.
6. Семещук В. Альтернативні методи використання міжпредметних зв'язків на заняттях з історії: проблеми і перспективи / В. Семещук // Освіта: технікуми, коледжі. – 2004. – №1. – С. 38 – 43.
7. Старєва А.М. Методика навчання суспільствознавства: навчально-методичний посібник / А.М. Старєва. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 484 с.
8. Формирование научного мировоззрения в процессе преподавания истории и обществоведения: Пособие для учителя / Л.Н. Боголюбов, А.И. Бычков, Г.В. Клокова. – М., 1985. – 224 с.
9. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Навчальний посібник / П.П. Шляхтун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2011. – 224 с.

Семінар 3:

Філософська освіта старшокласників (2 год.)

Мета: розкрити зміст та особливості філософського світогляду.

Професійна спрямованість: сформувати вміння відбирати оптимальні прийоми для пояснення філософських понять.

План

1. Завдання філософської освіти – формування філософської свідомості. Філософська пропедевтика.
2. Специфіка формування філософських знань.
3. Етапи роботи по формуванню філософських понять.
4. Логічні завдання, їх види.
5. Філософські вміння та навички. Робота з першоджерелами.
6. Творчі завдання: написання філософських творів-роздумів.

Практична робота:

1. Підготувати для учнів пояснення понять: філософія, принципи діалектики, категорія, матерія, закон, методологія, аксіологія, філософія історії, філософія життя.
2. Провести структурно-функціональний аналіз уроків: «Діяльність людини», «Духовний світ людини».
3. Підібрати логічні завдання до самостійно обраних тем із використанням міжпредметних зв'язків.

Література

1. Букин В.Р., Малышевский А.Ф. Школьникам о философии: Кн. для уч-ся старших клас сов / В. Р. Букин, А. Ф. Малышевский. – М.: Просвещение, 1992. – 159 с.
2. Воловик В.И. Введение в философию: Учебное пособие./ В.И. Воловик – Запорожье: Просвіта, 2002. – 176 с.
3. Бароненко А. С. Об изучении философских проблем в курсе обществознания / А. Бароненко // Преподавание истории в школе. – 1993. – №6. – С. 72 –74.
4. Бестужев-Лада И.В. Философия истории на школьном уроке/ И.В.Бестужев-Лада // Преподавание истории в школе. – 2001. – №7. – С.38 – 47.
5. Деркач Ж. Теорія змістового узагальнення Ельконіна-Давидова у контексті викладання дисципліни «Основи філософських знань»/ Ж. Деркач //Освіта: технікуми, коледжі. – 2004. – №4. – С. 18 –23.

6. Камаева В. Влияние художественной и философской литературы на формирование сознания и чувств подростка /В. Камаева // Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Сер. Філософія. Психологія. Педагогіка. – К. , 2004. – № 1(10). – С. 15 – 22.

7. Кибисова З.А. Курс «Начала историко-философских знаний [Программы и концепции] / З.А. Кибисова // Преподавание истории в школе. – 1993.– №2. – С.37– 40.

8. Коваль В. О. Основи філософії. 10 клас. Розробки уроків / В. О. Коваль, Л. Г. Чабан. – Х.: Вид.група «Основа», 2008. – 158 с.

9. Кондратенко И. Н. Как говорить с учащимися о мировоззрении? / И.Н. Кондратенко // Преподавание истории в школе. – 2008. – №5. – С. 22 – 27.

10. Куприянова Е. В. Изучение основ философии в старших классах / Е. В. Куприянова // Обществоведение в школе. – 1998.– №2.– С.54 – 55.

11. Лебедева Ю. Опановуючи курс «Основи філософії»: методичний погляд авторів програми / Ю. Лебедева, А. Приятельчук // Історія в школах України. – 2004. – №6. – С. 12-13.

12. Малышевский А.Ф. Мир человека. Пособие для учителя / А.Ф. Малышевский. – М.: Интерфакс, 1995. – 192 с.

13. Програма інтегрованого курсу «Основи філософії» : (Для 10-11 класів суспільно-гуманітарного профілю) // Історія в школах України. – 2004. – №6. – С. 13-15.

14. Шубинский В.С. Проблемы начального философского образования школьников / В.С. Шубинский – М.: Знание, 1984.– 80 с.

Семінар 4: **Методика вивчення економічних** **понять (2 год.)**

Мета: формування у студентів економічних компетентностей, ініціативності, підприємливості та усвідомлення специфіки навчання економіки, змісту прийомів вивчення теоретичних проблем і практичних завдань.

Професійна спрямованість: вміння виявляти перспективи майбутньої професійної діяльності старшокласників, переконувати учнів у необхідності дотримання етичних норм підприємницької діяльності.

План

1. Структура викладання основних економічних понять.
2. Критерії розвитку в учнів особистісної готовності до підприємницької діяльності.
3. Проектування технологій розвитку (модель психологічної, професійної та особистісної орієнтованості учнів у майбутній професії).
4. Робота з джерелами – статистичні матеріали, схеми, діаграми, графіки.
5. Ділові ігри при вивченні економічних понять .
6. Метод освоєння основних економічних ролей.

Практична робота:

Підготувати для учнів пояснення економічних понять: ринок, власність, торгівля (або інших, обраних самостійно), використавши міжпредметні зв'язки з історією.

Література

1. Азимов Л.Б., Журавская С.В. Уроки экономики в школе. Активные формы преподавания. – М., 1995.
2. Журавлева О.Н. Формирование антикоррупционного мировоззрения как актуальная проблема образования / О.Н. Журавлева // Преподавание истории в школе. – 2011. – №3. – С.39 – 44.
3. Комаров В. Питання економічної освіти девятикласників на уроках історії України (друга половина XIX ст.) /В. Комаров //Історія в школі. – 1999. – №6. – С.14 – 18; №12. – С.18 – 21.
4. Котовский Г.Г. Собственность как историко-экономическая категория / Г.Г. Котовский // Преподавание истории в школе. – 2001. – №10. – С.20 – 24.
5. Мильман А.М. Уроки по формированию экономических понятий / А.М. Мильман // Преподавание истории в школе.– 2001.– №3. – С.55 – 60.
6. Мильман А.М. Формирование экономических понятий как условие социализации личности / А.М. Мильман // Преподавание истории в школе. – 2001. – №1. – С.55 – 59.
7. Полякова Л.Г. Государство в условиях рынка: методический вариант урока / Л.Г. Полякова // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2007. – №7. – С.40 – 46.

8. Прокопенко И. Ф. Экономическое образование школьников. – Харьков, 1995.

9. Рубалова Л.М. Экономическая мысль и экономическая история в школьном образовании/ Л. М. Рубалова // Преподавание истории в школе.– 2001. – №9. – С.46 – 58.

10. Савицкая Е.В. Уроки экономики в школе / Е.В. Савицкая // Обществознание в школе. –1997. – №5. – С.28 – 35; №6. – С.25 – 30.

11. Терюкова Т. Школьное экономическое образование в системе знаний об обществе / Т. Терюкова // Обществознание в школе. – 1997. – №5. – С.25 – 28.

12. Терюкова Т. Во что играть на уроках экономики / Т. Терюкова // Обществознание в школе. –1998. – №2. – С.38, 43 – 46.

Семінар 5: Формування основ соціологічних знань (2 год.)

Мета: навчитися прийомам використання соціологічних методів дослідження; виявляти актуальні соціологічні проблеми та залучати старшокласників до їх вирішення; формування громадянської активності, соціальної та громадянської відповідальності.

Професійна спрямованість: формувати вміння реалізовувати проекти екологічного та соціального характеру.

План

1. Соціологія в курсі суспільствознавчих дисциплін.
2. Використання соціологічних методів дослідження – тестування, інтерв'ю, анкетування, контент – аналіз.
3. Завдання на реконструкцію соціальних типів.
4. Алгоритми дослідження соціальної проблеми.
5. Учнівські проекти як метод самонавчання учнів. Історія методу. Мета. Характеристика проектної діяльності як особливого виду інтелектуальної діяльності. Діяльність вчителя і учнів у системі проектного навчання. Групова творча справа як різновид проектного навчання.

Практична робота:

Запропонуйте учням дослідити цікаву для них соціальну проблему та проаналізуйте її за даним алгоритмом:

1. Сутність проблеми.
 2. Актуальність проблеми.
 3. Причини виникнення.
 4. Характер розвитку.
 5. Соціальні групи і особи, що мають відношення до проблеми, спрямованість їхніх інтересів і діяльності.
 6. Зміст моральних норм, національних та міжнародних правових актів, які регулюють суперечності, що виникли.
 7. Значення для України досвіду розв'язання аналогічних проблем в інших, насамперед, провідних демократичних країнах.
 8. Позиція уряду, інших повноважних державних органів та органів місцевого самоврядування щодо проблеми.
 9. Можливості громадських організацій, окремих громадян впливати на процес прийняття відповідних рішень.
 10. Ефективність впливу громадської думки на тих, хто розв'язує проблему.
 11. Точки зору політичних партій щодо проблеми.
- Підготувати зразок вільного або формалізованого інтерв'ю та сконструювати анкету за самостійно обраною темою.

Література

1. Гісем О. Суспільствознавство: Політичні засади людського існування: методичні рекомендації до теми / О. Гісем, О. Мартинюк // газ. Історія України. – 2004. №10, 11. – С. 10–16, 24–25.
2. Дианова Р.И. Изучение вопросов социального развития на уроках обществознания в XI классе / Р.И. Дианова // Обществоведение в школе. – 1998. – №1. – С.17–21.
3. Зонов В.А., Халин С.В. Задания по реконструкции социальных типов / В.А. Зонов, С.В. Халин// Преподавание истории в школе. – 2001. – №10. – С.37–39.
4. Кузьмин В.А. Политологический блок уроков в обществоведческом курсе / В. А. Кузьмин // Преподавание истории в школе. – 1997. – №1.
5. Мартіросян О. І. Політологія в системі соціально-гуманітарного знання та в контексті вивчення історії / О. І. Мартіросян // Нау-

кові записки. – Київ: НПУ, 2004. – Вип. 57: Педагогічні та історичні науки. – С. 136-145.

6. Мельников А.А. Методы социологического исследования. Урок по обществоведению в 11 классе /А. А. Мельников // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2006. – №3. – С. 47–53.

7. Морозов А.Ю. Изучение исторического опыта самоорганизации граждан / А. Ю. Морозов // Преподавание истории в школе. – 2006. – №7. – С.47–54.

8. Морозова С.А. Социологические методы и изучение обществознания / С. А. Морозова / Преподавание истории в школе. – 1995. – №1. – С.20 – 22.

9. Мубинова З.Ф. Этнонациональное воспитание в преподавании обществоведения / З.Ф. Мубинова // Преподавание истории в школе. – 2011. – №4. – С.26 – 30.

10. Теремов А.В. Изучение историко-научных, историко-культурологических, и проблемно-ориентированных знаний как фактор интеграции образования /А.В. Теремов, Т. М. Турунова // Преподавание истории в школе. – 2007. – №9. – С. 32 – 38.

11. Ткачов Є.Формування соціально-психологічних знань на уроках суспільствознавчого циклу / Є. Ткачов // Історія в школі. – 1998. – №2. – С.9 – 13.

Семінар 6: Методика проведення ігор і дискусій (2 год.)

Мета: засвоєння методики організації та проведення ділових ігор та дискусій.

Професійна спрямованість: засвоїти вміння визначати дидактичні переваги ділової гри та дискусії та знаходити оптимальні умови для їх використання.

План

1. Методика проведення ділових ігор (турнірів, конференцій, вікторин).

2. Підготовка та проведення операційно – рольових ігор (ситуацій, протиріч, парадоксів); тренінгові ігри (кросворди).

3. Дискусії, їх навчальне та розвиваюче значення. Підготовка та проведення дискусій.

Практична робота:

Підготувати та провести ділову гру за самостійно обраною темою, використавши схему:

1. Етап підготовки. Розробка гри (розробка сценарію та плану; загальний опис; розробка інструктажу; підготовка матеріального забезпечення).

2. Введення у гру – постановка проблеми, мети, визначення регламенту і правил, розподіл ролей формування груп, консультації.

3. Етап проведення. Групова робота над завданням (робота з джерелами; тренування; мозковий штурм; робота з ігротехнікою. Міжгрупова дискусія (виступ груп, захист результатів, робота експертів).

4. Етап аналізу та оцінювання (висновки гри; аналіз; оцінка; самооцінка виконаної роботи, висновки; узагальнення, рекомендації).

Практична робота:

Підготувати та провести дискусію (за самостійно обраною темою). Формат дискусії – дебати.

Література

1. Деловые игры в учебном процессе. – М., 1985.
2. Елисеева Л.А. Учебные игры в курсах обществознания / Л. А. Елисеева // Обществоведение в школе. – 1997. . – №6. – 7. – С.44. – 51.
3. Ігнатюк О. Рольова гра як метод соціалізації учнів /О. Ігнатюк // Історія в школі. – 2003. – №3. – С.48 – 49.
4. Короткова М. В. Методика проведення игр и дискуссий на уроках истории / М.В. Короткова. – М.:ВЛАДАС-ПРЕСС, 2001. – 256 с.

**Семінар 7:
Підготовка вчителя до уроку
суспільствознавства (2 год.)**

Мета: навчити студентів моделювати різні за формою уроки суспільствознавчих дисциплін; визначати інтеграційні змістові лінії, реалізувати їх в комплексі.

Професійна спрямованість: складання календарно-тематичного та поурочного планування з урахуванням між предметних зв'язків.

План

1. Підготовка вчителя до уроку суспільствознавства.
2. Вимоги до уроку. Складання алгоритму конспекту.
3. Структурно-функціональний аналіз змісту навчального матеріалу уроку. Визначення мети уроку. Вміння обирати найбільш ефективні педагогічні технології.
4. Визначення типу і форми уроку. Комплексна методика оцінювання з курсу (контрольні роботи, тести, рейтингова система).
5. Проведення систематичного анкетування (для визначення ціннісних орієнтацій).

Література

1. Баранов П. А. Основные измерители уровня обществоведческой подготовки учащихся / П.А. Баранов // Обществознание в школе. – 1997. – №5. – С. 17 – 25.
2. Боголюбов Л. Н. О формах учебных занятий по обществоведению / Л. Н. Боголюбов // Преподавание истории в школе. – 1985. – №6. – С.42 – 48.
3. Боголюбов Л. Н. Урок в обществоведческом курсе / Л. Н. Боголюбов // Обществознание в школе. – 1998. – №1. – С.11 – 16; №2. – С.27 – 31.
4. Боголюбов Л. Н. Работа с документами в процессе обществоведческого образования / Л. Н. Боголюбов // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 1998. – №4. – С.34-44.
5. Иоффе А.Н. Проблема оценивания в обществознании // Преподавание истории в школе. – 2006. – №1. С.34 – 40.
6. Новиков И. А., Ищенко В. М. Первоисточники на уроках обществознания /И.А. Новиков, В.М. Ищенко // Преподавание истории в школе. – 1999. – №5. – С.74 –80.

Семінар 8:

Форми навчальних занять на уроках суспільствознавчих курсів (2 год.)

Мета: обирати оптимальні форми навчальних занять у відповідності до особливостей навчального матеріалу.

Професійна спрямованість: співвідносити емпіричний і теоретичний матеріал на уроках та інших заняттях із суспільствознавчих дисциплін.

План

1. Особливості уроку суспільствознавства.
2. Типи і форми уроків. Методична система «Лекція – семінар – колоквиум – залік» та особливості її застосування при вивченні курсу.
3. Лекція. Проблемна лекція.
4. Семінарські заняття.
5. Лабораторна робота.
6. Практичні заняття.
7. Підсумкова співбесіда.
8. Учнівські наукові конференції.
9. Дискусії.
10. Зустрічі з цікавими людьми.
11. Гуртки.
12. Лекторські групи.

Література

1. Петухова И.В. Первые уроки по обществоведению в X классе / И.В. Петухова // Преподавание истории в школе. – 2001. – №6. – С.17 – 21.
2. Рубин А. А., Юрченко З. В. Внеурочная работа по общественным предметам // А. А. Рубин, З.В. Юрченко / Преподавание истории в школе. – 1991. – №5. – С.102 –107.
3. Скиба В. Суспільствознавчі дисципліни: концепція викладання / В. Скиба // Рідна школа.–1997.– №9.– С.41– 47.
4. Шимохина Н.А. Гуманизация образования средствами историко-обществоведческих дисциплин // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2007. – №7. – С.47 – 49.
5. Шпак Я.Т., Юрчишина М.І. Глобальні проблеми людства. Інтегрований урок / Я.Т. Шпак., М.І. Юрчишина // Історія в середніх і вищих навчальних закладах. – 2006. –№4. – С.27 – 34.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (54 год.)

Шкільне суспільствознавство – комплекс навчальних дисциплін, покликаних закласти в свідомості учнів основ філософських, культурологічних, політичних, правових, економічних, політичних, громадянознавчих та інших відгалужень знань, кожне з яких має свій предмет вивчення, свої специфічні моральні, інтелектуальні, інформаційні засоби впливу на внутрішній світ учнів.

Шкільне суспільствознавство мусить збагачувати учнів насамперед фундаментальними, базовими знаннями про суспільство і державу, з тим, щоб учні успішно творили кар'єру, не завдаючи шкоди ні людям, ні суспільству. Шкільні знання про суспільство мають охоплювати вивчення загальновизнаних основних сфер діяльності суспільства – тих сфер, крізь які неминуче пролягатиме життєвий шлях випускників – ідейно – світоглядна (інформаційна), економічна, соціальна, політична сфери суспільного буття, а також етико-нормативна, культурна. Пріоритетні спрямування шкільного суспільствознавства, а отже і структура його змісту віддзеркалюється у таких відгалуженнях знань як основи філософських знань, основи культурології, основи економічних знань, основи права і Конституції України. Головні завдання в реалізації пріоритетних напрямів: формування в учнів розвинених морально – інтелектуальних якостей, утвердження гуманістичних правил і норм життя у суспільстві, цивілізованих стандартів поведінки. Вкорінення у свідомості основних засад волелюбності і самодисципліни духу, правової і політичної культури, економічного мислення, патріотизму, виробленні вмінь обстоювати свої права, потреби й інтереси в єдності з інтересами держави, суспільства. Самостійна робота студентів включає елементи моделювання процесу навчання через створення тематичного планування, конспектів (планів) занять, а також фрагментів занять, що демонструє методику розкриття окремих питань шкільних предметів. Вона включає активне виконання завдань (включаючи написання есе) і підготовку до семінарів (доповіді, повідомлення з питань), а також роботу над рефератом (індивідуальна письмова діяльність) і проектом з педагогічної проблематики.

Виконання завдань для самостійної роботи починається з вивчення нормативних документів. Потім пропонується прочитати відповідний розділ підручника та ознайомитися з іншою літературою, а

саме з публікаціями досвіду роботи вчителів-методистів. Для цього необхідно використати статті педагогічної науково-методичної преси «Історія в школі», «Історія в школах України», «Історія та правознавство».

Запропоновані завдання спрямовані на підготовку до творчої практичної діяльності майбутніх вчителів.

Вимоги до усної відповіді

1. Відповідь повинна починатися з визначення понять, які зустрічаються у формулюванні запитання.

2. Відповідь має будуватися за планом, бути послідовною, логічною, аргументованою.

3. Мова повинна бути простою і зрозумілою, без мовних помилок, поняття і терміни повинні вживатися правильно.

Складання тез

Тези – коротко сформульовані основні положення статті, лекції, доповіді повідомлення. Це – короткий письмовий виклад основних думок джерела без пояснень, ілюстрацій, посилань. у тезах переважають загальні положення.

1. Уважно прочитати текст та з'ясувати значення незрозумілих слів і термінів.

2. Визначити головну думку тексту та основні положення, що її розкривають.

3. Сформулювати їх своїми словами і записати.

Пам'ятка для складання розгорнутого плану

- уважно прочитайте запропоновану тему і згадайте зміст відповідного розділу суспільствознавчого курсу;

- розділіть зміст на смислові блоки, виділяючи головну думку кожного з них;

- дайте назву кожній частині;

- визначте ті частини, які необхідно доповнити, конкретизувати;

- підпункти плану повинні розкривати головну думку пункту;

- формулювання пунктів плану має бути коректним;

- в пунктах і підпунктах потрібно уникати повторення схожих формулювань;

- важливо, щоб план відповідав заданій темі і охоплював її основний зміст.

Написання есе

Це завдання припускає перевірку умінь виявляти проблему, аргументувати свою точку зору, застосовуючи знання з історії, літератури, сучасної дійсності; володіння базовими поняттями, термінами, теоретичним матеріалом курсу. Як відомо, теми задаються у вигляді коротких висловлювань представників громадського життя, політичних діячів, діячів науки і культури. В окремих випадках висловлювання мають афористичний характер. Кожна тема-висловлювання умовно співвідноситься з однією з базових наук суспільствознавчого курсу, проте її можна розкривати в контексті будь-якої суспільствознавчої науки або декількох наук.

Доцільно, перш ніж приступати до написання есе, обдумати тему по наступному плану:

1) слід учитися у формулювання запропонованих тем і поставити собі питання, а в чому сенс висловлювання?

2) чи зрозуміла проблема, висловлена автором?

3) яке моє відношення до думки автора? Чи згоден я з автором? Чи згоден не у всьому? У чому полягає моя власна позиція з цього питання?

4) чи зможу я аргументувати, обґрунтувати власну точку зору на авторську позицію?

5) які суспільствознавчі терміни, поняття потрібні для обґрунтування позиції на теоретичному рівні?

6) які прикладів з історії, літератури, факти з громадського життя, можливо, зі свого досвіду, я зможу привести в роботі по вибраній темі?

Якщо вдалося обдумати тему і знайти відповіді на ці питання, то слід приступати до написання есе з обраної теми. Якщо виникають труднощі відповісти на ці питання, можливо, краще змінити тему на іншу. Після вибору теми слід звернутися до чернетки. Повністю писати на чернетку есе не треба. На чернетці потрібно зробити тільки план свого есе, короткі нариси сенсу фрази, своєї аргументації, точок зору учених, понять і теоретичних положень, які будуть приводитись у роботі, а також приблизний порядок їх розташування один за одним з урахуванням смислової логіки есе.

Структура есе з суспільствознавчих дисциплін припускає:

1) цитати;

2) проблему, підняту автором, її актуальність;

- 3) сенс висловлювання;
- 4) власну точку зору;
- 5) аргументацію на теоретичному рівні;
- 6) не менше двох прикладів з соціальної практики, з історії, літератури, висловлених суджень, що підтверджують вірність;
- 7) висновок.

Алгоритм написання есе

Точно визначити проблему, про яку говориться у висловлюванні.
Про що воно?

«У висловлюванні автор піднімає проблему».

Пояснити, чому із запропонованих висловлювань ти вибрав саме це:

«Ця проблема актуальна в сучасному суспільстві».

«Ця проблема актуальна для мене».

«Автор розуміє цю проблему».

«Я повністю згоден з автором».

«Я не згоден з автором».

«Я частково згоден з автором».

Сформулювати свою точку зору з цієї проблеми: «Я вважаю, що».

Аргументувати свою точку зору, спираючись на володіння змістом знання з цієї проблеми, на точку зору відомих авторів, на наведений приклад, на власний соціальний досвід або досвід свого найближчого оточення. Уживати поняття і терміни в потрібному контексті: «У суспільствознавстві ця проблема розглядається»; «Як вважає»; «На наведеному прикладі видно»; «Я(мій друг) стикався з цією проблемою».

Зробити висновок: «Таким чинном».

Як давати визначення понять

- Виділити суттєві ознаки предмета, явища;
- Знайти загальні (родові ознаки);
- Визначити основні відмінні (видові) ознаки;
- Із цих двох елементів скласти формулювання поняття.

Написати реферат з методики навчання суспільствознавчих дисциплін (за самостійно обраною темою).

Зміст практичних занять

1. Методика формування філософських, економічних, соціологічних понять (навести приклади).
2. Структурно-функціональний аналіз змісту навчального матеріалу (за власним вибором).
3. Складання конспекту уроку . Проведення аналізу уроку.
4. Підготовка та проведення ділової гри, дискусії, учнівського проекту.
5. Складання запитань для інтерв'ю, конструювання анкети.
6. Складання плану позакласної роботи.
7. Конструювання тестових завдань.
8. Складання критеріїв оцінювання знань курсу суспільствознавчого циклу.

Завдання для самостійної роботи

Вивчити нормативні та інструктивні матеріали Міністерства освіти та науки України щодо викладання суспільствознавчих дисциплін. Вивчити основні документи щодо викладання суспільствознавства: Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11. та програми для загальноосвітніх навчальних закладів,

Ознайомитися з методичними посібниками з викладання суспільствознавчих дисциплін.

Ознайомитися з навчальною та додатковою літературою для учнів.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

1. Розробити авторську програму однієї із суспільствознавчих дисциплін.

Основні компоненти програми:

- пояснювальна записка і відображення в ній мети вивчення курсу, кількість годин за розділами, темами;
- основна частина програми, що розкриває зміст курсу;
- наявність спеціальних розділів в основній частині програми, їх значення;
- відображення в програмі основних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів(поняття, вміння, навички, очікувані результати);

- міжпредметні та міжкурсові зв'язки;
- норми оцінювання;
- список рекомендованої літератури для учнів і вчителів.

2. Для випереджального завдання скласти список рекомендованої літератури до однієї з тем курсу.

3. Підготувати огляд сучасних публікацій періодичної педагогічної преси.

4. Скласти проблемні запитання, завдання, ситуації до будь-якої теми (за вибором).

5. Підготувати термінологічний практикум до будь-якого розділу суспільствознавчих дисциплін (за вибором) .

Проаналізувати навчально-методичний комплекс до курсу

Назва розділу, теми уроку	Підручники і навчальні посібники, автори	Методична література: назва, автор	Наукова і художня література	Хрестоматії, книги для читання	Основні навчальні наочні посібники

План-конспект уроку

План уроку	Діяльність учителя (зміст і прийоми роботи)	Діяльність учнів

Структурно-функціональний аналіз змісту уроку

№ уроку	Тема	Зміст	Мета	Тип, вид уроку	Обладнання	Головні події, процеси, теоретичний матеріал План уроку.	Основні поняття	Основні вміння, навички	Мп і МК зв'язки

План характеристики підручника

Текст

Описовий

пояснювальний

узагальнюючий

додатковий

Позатекстовий компонент

а) методичний апарат – запитання і завдання, шрифтові виділення в тексті, таблиці, інструктивно – методичні матеріали;

б) апарат орієнтування: зміст, рубрикації, сигнали – символи, покажчики, рекомендована література.

в) ілюстрації: фотографії, репродукції сучасних картин, зображення історичної епохи.

Тематика рефератів (доповідей):

1. Державний освітній стандарт «Суспільствознавство»: характеристика його змісту.

2. Базові, інтеграційні і модульні курси з суспільствознавчих дисциплін.

3. Суспільствознавча підготовка в профільних класах.

4. Зміст суспільствознавчої освіти.

5. Філософія в системі суспільствознавчої освіти.

6. Культура в системі суспільствознавчої освіти.

7. Право в системі суспільствознавчої освіти (або цивільно-правова освіта

особи в курсі суспільствознавчих дисциплін).

8. Політика в системі суспільствознавчої освіти.

9. Економіка в системі суспільствознавчої освіти.

10. Релігія (основи релігійних культур і світської етики) в системі суспільствознавчої освіти.

11. Інформатизація суспільствознавчої підготовки. Інформаційні технології та розвиток мислення учнів на уроках суспільствознавчих дисциплін.

12. Соціальна структура і соціальні стосунки в суспільстві як предмет курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

13. Формування основних понять і умінь на заняттях з суспільствознавчих дисциплін.

14. Використання технологій різнорівневого і розвиваючого навчання на уроках суспільствознавчих дисциплін.

15. Технології роботи з документами в процесі суспільствознавчої підготовки.
16. Сучасні технології навчання суспільствознавчих дисциплін в сучасній школі.
17. Методи навчання в суспільствознавчому курсі.
18. Форми навчання і способи організації діяльності учнів на уроках суспільствознавчих дисциплін.
19. Наочні засоби в процесі викладання суспільствознавчих дисциплін.
20. Цивілізаційний та формаційний підходи до викладання суспільствознавчих дисциплін.
21. Особистісно орієнтований підхід до викладання суспільствознавчих дисциплін.
22. Системно-діяльнісний підхід до викладання суспільствознавчих дисциплін.
23. Методика вивчення економічної (політичної, правової, духовної, соціальної та ін.) сфери життєдіяльності суспільства в курсі суспільствознавчих дисциплін.
24. Викладання суспільствознавчих дисциплін в різних концентрах навчального процесу загальноосвітньої школи.
25. Проблемне навчання на заняттях з суспільствознавчих дисциплін. Технології проблемного навчання і «навчання в співпраці» в процесі суспільствознавчої підготовки.
26. Групові технології на уроках суспільствознавства (організація диспутів, дискусій конференцій та ін.).
27. Рольові ігри в суспільствознавчій підготовці особи.
28. Практичні заняття в курсі «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».
29. Методи діагностики рівня знань, умінь і навичок в суспільствознавчих курсах.
30. Тема за вибором студента (проблеми і особливості окремих методів, форм і засобів, що розглядаються в курсі «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін»).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

МОДУЛЬ 1

Суспільствознавчі дисципліни у навчальних закладах різного рівня та особливості їх вивчення

1. Назвіть предмет, завдання, зміст курсів суспільствознавчого циклу.
2. Дайте характеристику програм, підручників та посібників із суспільствознавчих дисциплін.
3. Визначте навчальний, розвивальний та виховний потенціал шкільних суспільствознавчих курсів.
4. Що складає обов'язковий мінімум змісту суспільствознавчої освіти?
5. Порівняйте програми з обов'язковим мінімумом та базовим компонентом. Які положення містяться в Держстандарті, а в програмі – відсутні?
6. Які вимоги висуваються до рівня підготовки учнів з суспільствознавчих дисциплін?
7. Основні компоненти змісту суспільствознавчих дисциплін. Визначте блоки знань, їх функції.
8. Класифікація понять, логічні шляхи їх формування.
9. Етапи та методичні умови формування понять.
10. Роль міжпредметних зв'язків в формуванні теоретичних знань.
11. Методичні прийоми викладання, засоби формування понять, ідей, теорій.
12. Планування роботи вчителя по формуванню системи знань.
13. Формування світогляду як методична проблема.
14. Головні компоненти методики вивчення принципів соціального пізнання.
15. Методи, прийоми та етапи формування понятійних систем, категорій і закономірностей
16. Дидактичні вимоги до логіко-наочного прийому.
17. Завдання філософської освіти – формування філософської свідомості. Філософська пропедевтика.
18. Специфіка формування філософських знань.
19. Етапи роботи по формуванню філософських понять.
20. Логічні завдання, їх види.

21. Філософські вміння та навички. Робота з першоджерелами.
 22. Творчі завдання: написання філософських творів-роздумів.
 23. Значення соціології в курсі суспільствознавчих дисциплін.
 24. Використання соціологічних методів дослідження – тестування, інтерв'ю, анкетування, контент – аналіз.
 25. Завдання на реконструкцію соціальних типів.
 26. Алгоритми дослідження соціальної проблеми.
 27. Учнівські проекти як метод самонавчання учнів. Історія методу. Мета.
 28. Характеристика проектної діяльності як особливого виду інтелектуальної діяльності.
 29. Діяльність вчителя і учнів у системі проектного навчання.
 30. Групова творча справа як різновид проектного навчання.
- Сформулюйте завдання економічної освіти учнів.
31. У чому полягає сутність економічної культури?
 32. Назвіть економічні компетентності учнів. Розкрийте їх зміст.
 33. Поясніть сутність методу засвоєння основних економічних ролей.
 34. Наведіть приклади проведення економічних ігор
 35. З якими методами соціальних досліджень знайомляться учні в процесі вивчення суспільствознавчих курсів?

МОДУЛЬ 2.

Організація навчально-виховного процесу вивчення суспільствознавчих дисциплін

1. Підготовка вчителя до уроку суспільствознавства.
2. Вимоги до уроку. Складання алгоритму конспекту.
3. Структурно-функціональний аналіз змісту навчального матеріалу уроку.
4. Визначення мети уроку.
5. Визначення типу і форми уроку.
6. Комплексна методика оцінювання з курсу (контрольні роботи, тести, рейтингова система).
7. Проведення систематичного анкетування (для визначення ціннісних орієнтацій).
8. Назвіть види документів, що вивчаються у суспільствознавчих курсах. Методика використання різних джерел.

9. Наведіть приклади прийомів роботи з періодикою.
10. У чому полягають особливості використання наочного методу?
11. Можливості дослідницького методу у вивченні суспільствознавчих курсів.
12. Охарактеризуйте прийоми проблемного методу.
13. Самостійна робота учнів в процесі вивчення суспільствознавчих курсів.
14. Система завдань для самостійної роботи.
15. Методичні прийоми використання системи завдань для самостійної роботи.
16. Назвіть типи уроків суспільствознавчих дисциплін. Назвіть їх видові особливості.
17. У чому полягає специфіка проведення уроків суспільствознавчих курсів?
18. Складіть поурочний план та зробіть аналіз уроку з соціології.
19. Сформулюйте методичні умови підготовки і проведення семінарів.
20. Назвіть прийоми роботи на семінарських заняттях.
21. У чому полягають особливості організації пізнавальної діяльності учнів під час проведення лабораторної роботи?
22. Охарактеризуйте виховне значення уроку-диспуту.
23. Які специфічні особливості використання ігрових методів на уроках суспільствознавчих дисциплін?
24. Наведіть приклади прийомів організації пізнавальної діяльності на практичних заняттях.
25. Охарактеризуйте етапи підготовки учителя до проведення уроків суспільствознавчих дисциплін.
26. Визначте особливості календарного та тематичного планування курсу.
27. Назвіть основні етапи складання поурочного плану, розкрийте їх зміст.
28. Зміст, функції, види, форми і прийоми контролю результатів навчання.
29. У чому сутність проблеми оцінювання результатів вивчення суспільствознавчих дисциплін?
30. Назвіть шляхи удосконалення методики оцінювання досягнутих результатів.
31. Які традиційні види контролю застосовуються при вивченні суспільствознавчих дисциплін?

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Предмет і завдання суспільствознавчих дисциплін.
2. Особливості тематичного та поурочного планування курсів.
3. Методика формування філософських понять, навести приклади.
4. Навчально-методичне забезпечення курсів суспільствознавчих дисциплін.
5. Форми навчальних занять у вивченні курсів суспільствознавчих дисциплін. Методика формування економічних понять, навести приклади.
6. Навчальна, розвивальна, виховна мета суспільствознавчих дисциплін.
7. Формування ціннісних орієнтацій при вивченні суспільствознавчих дисциплін.
8. Методика формування соціологічних понять, навести приклади.
9. Використання ділових ігор при вивченні суспільствознавчих дисциплін.
10. Комплексна методика оцінювання знань з суспільствознавчих дисциплін.
11. Методика формування політологічних понять.
12. Використання методу дискусії на уроках суспільствознавчих дисциплін.
13. Методика опрацювання «Учнівських проектів».
14. Робота з документами на уроках суспільствознавчих дисциплін.
15. Організація позакласної роботи з суспільствознавчих дисциплін
16. Виховний потенціал курсу суспільствознавчих дисциплін.
17. Формування світогляду як методична проблема.
18. Особливості, типи і види уроків у курсі суспільствознавчих дисциплін .
19. Підготовка вчителя до уроку суспільствознавства.
20. Вивчення соціологічних проблем у курсі суспільствознавчих дисциплін.
21. Методика роботи з підручником при вивченні курсу суспільствознавчих дисциплін.

22. Поняття, вміння, навички при вивченні суспільствознавчих дисциплін.
23. Структура програм суспільствознавчих дисциплін.
24. Систематичне анкетування як засіб визначення ціннісних орієнтацій учнів.
25. Дидактичні вимоги до логіко-наочного прийому.
26. Реалізація міжпредметних зв'язків при вивченні курсу суспільствознавчі дисципліни.
27. Формування суспільно значущих компетенцій учнів на уроках курсу суспільствознавчі дисципліни.
28. Проблемне викладання у курсах суспільствознавчих дисциплін.
29. Особливості вивчення інтегрованого курсу.
30. Особливості тематичного та поурочного планування при вивченні курсу суспільствознавчі дисципліни.
31. Міжпредметні та міжкурсів зв'язки при вивченні суспільствознавчих дисциплін.
32. Філософська освіта учнів у сучасній школі.
33. Головні методичні засади створення та викладання суспільствознавчих дисциплін.
34. Вимоги до уроку суспільствознавства.
35. Дидактичні засоби вивчення курсу суспільствознавчі дисципліни.
36. Аналіз уроку суспільствознавства.
37. Значення проблемних запитань і логічних завдань для активізації пізнавальної діяльності учнів.
38. Результати вивчення суспільствознавства, способи їх діагностики та оцінювання.
39. Методика проведення ділових і операційно-рольових ігор.
40. Організація позакласної роботи при вивченні курсу.
41. Характеристика підручників з суспільствознавчих дисциплін.
42. Методика проведення диспутів і дискусій.
43. Форми організації самостійної роботи учнів при вивченні суспільствознавчих дисциплін.
44. Методика вивчення універсальних законів суспільного розвитку.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ – ТЕСТИ

Варіант 1

1 -й рівень:

1. Курс «Суспільствознавство» в середніх навчальних закладах було запроваджено:
 - а) у 1959 р.
 - б) у 1960 р.
 - в) у 1961 р.
 - г) у 1962 р.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «соціальна ідентифікація», «само-регуляція».
2. Назвати різні історичні типи світогляду.

3-й рівень:

1. Визначити особливості тематичного та поурочного планування курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».
2. Розкрити виховне значення шкільного курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

4-й рівень:

1. Проаналізувати зміст розділу «Суспільствознавство» Державного стандарту базової та повної середньої освіти.
2. Технологія модульного навчання у шкільному курсі «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін»

Варіант 2

1 - й рівень:

1. Назвати функції світоглядної освіти.
2. Визначити предмет, зміст, завдання курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін» .

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «суспільствознавча освіта», «життєві компетенції особистості».
2. Охарактеризувати етапи еволюції філософської освіти.

3-й рівень:

1. Проаналізувати головні методичні засади створення та викладання курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».
2. Визначити особливості методики формування систем понять.

4-й рівень:

1. Скласти тези на тему: «Шкільне суспільствознавство і проблеми національної (громадянської) ідентифікації учнів».
2. Обґрунтувати чи заперечити думку про необхідність запровадження релігійної освіти в сучасних умовах.

Варіант 3

1-й рівень:

1. Курс «Людина і суспільство» запроваджено в школах України:
 - а) у 1990 р.;
 - б) у 1991 р.
 - в) у 1987 р.
 - г) у 1992 р.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «громадянська освіта», «суспільствознавчі дисципліни».
2. Які наслідки мало виникнення двох тенденцій у розумінні світогляду?

3-й рівень:

1. Охарактеризувати програми курсів, що вивчає «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».
2. Формування філософських понять (привести приклади).

4-й рівень:

1. Проаналізувати головні освітньо-виховні завдання шкільної суспільствознавчої освіти.
2. Скласти алгоритм «Структура викладання основних економічних понять».

Варіант 4

1-й рівень:

1. Предметом методики вивчення суспільствознавства є:
 - а) процес вивчення суспільствознавства;

- б) процес пізнання суспільствознавства ;
- в) процес наукового дослідження;
- г) процес пізнання педагогіки.

2. Назвати прийоми використання різних джерел додаткової інформації на уроках курсу

2-й рівень:

- 1. Дати визначення понять: «гуманізація та демократизація навчального процесу», «завдання філософської освіти».
- 2. У чому полягає значення філософської освіти ?

3-й рівень:

- 1. Розкрити зміст й охарактеризувати складові навчально-методичного комплексу курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін
- 2. Методика формування економічних понять (привести приклади).

4-й рівень:

- 1. Порівняти завдання філософської та світоглядної освіти.
- 2. Проаналізувати форми роботи вчителя в мікросоціумі.

Варіант 5

1-й рівень:

- 1. Коли бере початок розвиток світоглядної освіти в Україні?
 - а) у 1917 р;
 - б) у 1961 р;
 - в) у 1987 р.;
 - г) у 1991 р.

2-й рівень:

- 1. Дати визначення понять: «комплексність і міждисциплінарна інтегрованість суспільствознавчих дисциплін».
- 2. Як відбувалася еволюція світоглядної освіти в країнах Європи у середньовіччя та епоху Відродження ?

3-й рівень:

- 1. Розкрити значення міжпредметних зв'язків при вивченні курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

2. Назвати особливості методики оцінювання навчальних результатів при вивченні суспільствознавства.

4-й рівень:

1. Заповнити таблицю:

Дві тенденції в розумінні світогляду

Раціональна

Ірраціональна

2. Сформулювати головну проблему світогляду.

Варіант 6

1 -й рівень:

1. Як правило, визначення основних понять, засобів навчання, обладнання уроку та міжпредметних і міжкурсових зв'язків подається в:

а) тематичному плануванні;

б) поурочному плануванні;

в) шкільному підручнику;

г) навчальному плані.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «філософська свідомість», «морально-етичні норми».

2. У чому полягає значення релігійної освіти ?

3-й рівень:

1. Назвати складові процесу формування наукового світогляду при викладанні курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін»

2. Організація роботи з періодичною пресою (центральною та регіональною) при вивченні курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

4-й рівень:

1. Співставити поняття «світогляд» і «самосвідомість».

2. Визначити етапи роботи по формуванню філософських понять.

Варіант 7

1-й рівень:

1. Назвати предмет світогляду.
2. Вимоги до перевірки знань. Форми, види, прийоми перевірки.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «соціалізація особистості», «життєва позиція».
2. Охарактеризуйте особливості розвитку світоглядної освіти в XIX ст.?

3-й рівень:

1. Охарактеризувати систему провідних ідей та понять курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».
2. Науково-дослідна робота при вивченні суспільствознавчих дисциплін.

4-й рівень:

1. Проаналізувати критерії розвитку в учнів особистісної готовності до підприємницької діяльності.
2. Навести приклади завдань на реконструкцію соціальних типів.

Варіант 8

1-й рівень:

1. Назвати типи і форми уроків суспільствознавчих курсів.
2. Дидактичні умови проведення учнівських конференцій.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «філософська пропедевтика», «соціальна активність».
2. У чому полягають особливості світоглядного відображення?

3-й рівень:

1. Назвати основні вміння та навички при вивченні політології.
2. Організація, форми та прийоми перевірки знань курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

4-й рівень:

1. Скласти тези: «Логічні завдання та їх види».
2. Привести приклад алгоритму дослідження соціальної проблеми.

Варіант 9

1-й рівень:

1. Аналіз уроків при вивченні суспільствознавчих курсів.
2. Групова творча справа як різновид проектного навчання. Всеукраїнська акція суспільних проектів «Громадянин».

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «практичні заняття», «підсумкова співбесіда».
2. Назвати складові універсальної картини світу.

3-й рівень:

1. Назвати основні вміння та навички при вивченні економіки.
2. Застосування методики соціального проектування у шкільному курсі «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

4-й рівень:

1. Проаналізувати особливості становлення та значення соціальної позиції особи.
2. Розкрити зміст принципу цілісності та системності світоглядної освіти.

Варіант 10

1-й рівень:

1. Особливості уроку суспільствознавства.
2. Охарактеризувати навчально-методичний комплекс курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «семінарські заняття», «лабораторна робота».
2. Визначити етапи формування життєвої позиції особи.

3-й рівень:

1. Назвати основні вміння та навички при вивченні соціології.
2. Використання моделі навчання у дискусії у шкільних суспільствознавчих курсах.

4-й рівень:

1. Проаналізувати дидактичні умови використання комп'ютер у викладанні суспільствознавчих дисциплін.
2. Сформулювати тези проблеми «Комплексна методика оцінювання знань при вивченні суспільствознавчих курсів». Проведення систематичного анкетування.

Варіант 11

1 -й рівень:

1. Назвати наочні засоби, що використовуються на уроках суспільствознавчих курсів.
2. Назвати словесно-діалогічні методи на уроках суспільствознавчих курсів.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «лекція», «проблемна лекція».
2. Охарактеризувати онтологічний і логічний аспекти світоглядної проблеми.

3-й рівень:

1. Назвати основні вміння та навички при вивченні курсу «Людина і світ».
2. Ділові та рольові ігри на уроках суспільствознавчих дисциплін.

4-й рівень:

1. Методика проведення диспутів і дискусій.
2. Підготовка вчителя до уроку суспільствознавства.

Варіант 12

1 -й рівень:

1. Пояснити необхідність запровадження суспільствознавчих курсів у загальноосвітніх школах.
2. Навести приклад розробки учнівського проекту.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «комплексна перевірка знань», «аксіологічний підхід».
2. Охарактеризувати аксіологічний і праксеологічний аспект світоглядної проблеми.

3-й рівень:

1. Назвати шляхи формування знань шкільного курсу «Методика навчання суспільствознавчих дисциплін».
2. Формування соціологічних понять (привести приклади).

4-й рівень:

1. Заповнити таблицю : «Сфери духовної культури»

Рівні

Пізнавальна

Художня

Оцінно - регулятивна

Спеціалізована свідомість

Світогляд

?

?

?

2. Проаналізувати принцип гармонізації світоглядної освіти.

Варіант 13

1 -й рівень:

1. Підготовка домашніх завдань.
2. Організація самостійної роботи.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «філософські вміння та навички», «професійна компетентність учителя».
2. Сформулювати духовно-культурні засади світоглядної освіти.

3-й рівень:

1. Визначити психологічні аспекти суспільствознавчої освіти.
2. Методика проведення анкетування.

4-й рівень:

1. Проаналізувати принципи відкритості, плюралізму та свободи вибору.
2. Визначити значення ділових ігор при вивченні економічних понять . Метод освоєння основних економічних ролей.

Варіант 14

1 -й рівень:

1. Назвати особливості принципу синтетичності світоглядної освіти.

2. Прийоми роботи з першоджерелами при вивченні філософських проблем.

2-й рівень:

1. Дати визначення поняття: «специфіка соціально-гуманістичної освіти».

2. Всеукраїнська акція суспільних проектів «Громадянин».

3-й рівень:

1. Назвати організаційні форми роботи при вивченні суспільствознавчих курсів.

2. Використання моделі навчання у дискусії при вивченні суспільствознавчих курсів.

4-й рівень:

1. Заповнити таблицю : «Сфери духовної культури»

Рівні

Пізнавальна

Художня

Оцінно - регулятивна

Буденна

свідомість

Світогляд

?

?

?

2. Скласти тези «Використання соціологічних методів дослідження».

Варіант 15

1 -й рівень:

1. У чому полягає сутність принципу гуманоцентризму?

2. Діяльність вчителя і учнів у системі проектного навчання.

2-й рівень:

1. Дати визначення понять: «гуманоцентризм», «проектне навчання».
2. Назвати функції світогляду.

3-й рівень:

1. Сформулювати вимоги до сучасного уроку суспільствознавства.
2. Методика проведення інтерв'ю.

4-й рівень:

1. Складання алгоритму конспекту.
2. Групова творча справа як різновид проектного навчання.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
СТРУКТУРА КУРСУ	7
ПРОГРАМА КУРСУ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН»	8
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ	20
Тема 1. Методика навчання суспільствознавства як педагогічна наука	20
Тема 2. Зміст суспільствознавчої освіти	31
Тема 3. Формування світогляду на уроках суспільствознавства	42
Тема 4. Організація вивчення філософського блоку суспільствознавчих дисциплін	49
Тема 5. Формування економічних компетентностей та соціалізація особистості при вивченні суспільствознавчих дисциплін.....	58
Тема 6. Методи вивчення суспільствознавчих дисциплін	70
Тема 7. Типи і структура уроків з суспільствознавчих дисциплін	83
Тема 8. Підготовка майбутнього учителя історії до викладання суспільствознавчих дисциплін	93
Тема 9. Форми навчальних занять з суспільствознавчих дисциплін	103
Тема 10. Діагностування та оцінювання знань при вивченні суспільствознавчих дисциплін	115
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	120
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	139
ЗАПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	147
ЗАПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	150
ТЕСТИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	152

Навчальне видання

Яковенко Галина Григорівна

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ
ДИСЦИПЛІН**

Навчально-методичний посібник

Відповідальний за випуск *М.М. Кучемко*

Авторська редакція

Комп'ютерна верстка *Н.В. Журавльової*